FREUD

Marc Pepiol

Călătorie în adâncurile eului

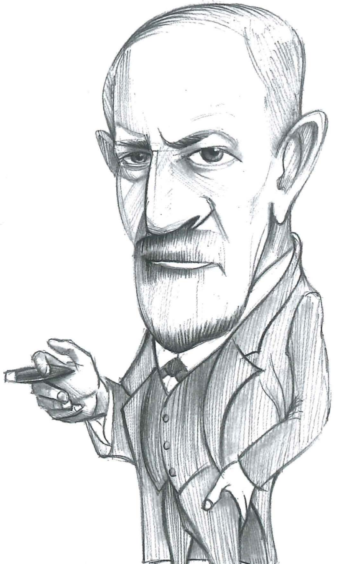

LITERA

FREUD

Freud
© Marc Pepiol Martí, 2015
© pentru prezenta ediție, Batiscafo, S.L., 2015

Proiect editorial: Bonalletra Alcompas, S.L.
© Ilustrație copertă: Nacho García
Design copertă: Víctor Fernández și Natalia Sánchez pentru Asip, S.L.
© Fotografii: Anky / Shutterstock.com (p. 13), Modfos / Shutterstock.com (p. 14), Library of Congress/ Wikipedia Commons (p. 31), Anefo (Algemeen Nederlandsch Fotobureau) / Wikipedia Commons (p. 32), Oleg Golovnev / Shutterstock.com (p. 56), salajean / Shutterstock.com (p. 104), mikhail / Shutterstock.com (p. 116), D. P. (pp. 18, 19, 21, 25, 29, 31, 32, 34, 43, 60, 73, 81, 119)

LITERA®
Editura Litera
tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19
e-mail: contact@litera.ro
www.litera.ro

Freud
Marc Pepiol Martí

Copyright © 2020 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Traducere de Marina Loghin

Editor: Vidrașcu și fiii
Coordonare serie și redactare: Ilieș Câmpeanu
Lectură de specialitate: Teodora Nicolau
Corector: Georgiana Enache
Prelucrare copertă: Bogdan Mitea
Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PEPIOL MARTÍ, MARC

Freud: călătorie în adâncurile eului / Marc Pepiol Martí. –
București: Litera, 2020

ISBN 978-606-33-4935-5

1

FREUD

Călătorie în adâncurile eului

Marc Pepiol Martí

LITERA
București

CUPRINS

Sigmund Freud, explorator îndrăzneț al inconștientului 9

Context, viață și operă 17

Viena, un scenariu problematic 18

Viața lui Sigmund Freud 25

Freud și cocaina 28

Corespondența intimă a lui Sigmund Freud 29

Freud și Gestapoul 34

Scrierile 36

Drumul spre psihanaliză 41

Primii pași: isteria ca psihopatologie 42

De la hipnoză la asociere liberă 45

Interpretarea viselor 48

Freud, interpretul viselor 51

Modelul psihanalitic 52

A fi sau a nu fi... schopenhauerian 56

Al treilea și ultimul afront la narcisismul uman 58

Încrezătorului nostru eu 61

Criza rațiunii 63

Structura psihicului 64

Sexualitate și libido 77

Jargonul psihanalitic: o chestiune de machism? 83

Complexul lui Oedip 89
Oedip rege, *clarvăzătoarea tragedie a lui Sofocle* 90
Concepția freudiană despre iubire 95

O interpretare a culturii 99

Viața în societate 100
Religia 109
Ateismul lui Freud 110
Arta 117
Surâsul Giocondei 119

În concluzie 123

Psihanaliza după Freud 126

Opere principale 131
Cronologie 135
Indice de nume și de concepte 139

Fiecare știe că are în el lucruri pe care le preferă sau pe care, fără doar și poate, a decis să nu le spună altora. [...] Și mai are vagul indiciu [...] că mai sunt și alte lucruri pe care nu ar vrea să le mărturisească nici sieși, pe care le ascundem de noi înșine și pe care le expediem repede alungându-le când, în ciuda a orice, ni se înfățișează minții.

SIGMUND FREUD,
Problema analizei la nemedici

Sigmund Freud, explorator îndrăzneț al inconștientului

Astăzi ar fi foarte greu să găsești pe cineva care să nu fi auzit vorbindu-se despre Sigmund Freud. Fie cu privire la lumea viselor, fie a inconștientului, numele lui este un reper obligatoriu atât pentru profanul în probleme filosofice, cât și pentru erudit. De aceea, nu ar fi o exagerare să afirmăm că un număr mare de teorii freudiene au modelat felul de a gândi și de a simți al omului contemporan, spre deosebire de multe alte doctrine filosofice care nu au reușit să depășească zidurile înalte care înconjoară adesea universitățile.

Din contră, este ușor de demonstrat că, în mai multe sensuri, ideile lui Freud ne-au modelat după chipul și asemănarea sa. Ar fi de ajuns puține exemple pentru a dovedi influența profundă exercitată de noțiunile lui. Înainte de toate, să admitem fără nici o obiecție că *în* noi există o parte *din* noi care nu este imediat și nici evident prezentă dinaintea noastră, scuzați jocul de cuvinte; aceasta înseamnă că, în general, acceptăm că există o parte inconștientă a eului nostru, o instanță obscură despre care, în șoaptă

și fără prea mare tragere de inimă, recunoaștem că este motorul unei infinități de dorințe și de acțiuni din viața noastră de zi cu zi. Fără îndoială, această viziune a naturii umane este, în mare măsură, o contribuție a lui Sigmund Freud.

Până la Freud, marea majoritate a filosofilor concepuseră natura omului în alți termeni, cu siguranță mai măgulitori. Freud, înarmat cu o serie de argumente, a îndrăznit să pună în discuție aproape două mii cinci sute de ani de reflecție antropologică eficace. După cum se știe, marea tradiție filosofică occidentală socotea omul un „animal rațional", adică îl considera o ființă dotată cu un instrument privilegiat, rațiunea, care îl făcea capabil să înțeleagă realitatea și pe sine însuși. Această facultate rațională era, fără dubiu, o capacitate în slujba adevărului, și era suficient să ai istețimea de a o ghida bine, circumspect. Firește existau filosofi care evaluau mai mult sau mai puțin optimist posibilitatea de a atinge râvnitul scop al adevărului; însă, în orice caz, în ei se clătina puțin încrederea în faptul că rațiunea ar fi fost cea care marchează cele mai semnificative etape ale acestui lung drum către adevăr. Rațiunea, după părerea majorității filosofilor, avea chiar autoritate asupra voinței și dorinței, și, astfel, orice om putea să-și conducă liber propriile acțiuni spre scopul pe care îl considera mai convenabil. Practic, libertatea omului era un fapt indiscutabil.

În linii mari, această tradiție filosofică avea o viziune optimistă despre ființa omenească, dar absolut fără iluzii, conștientă și de pasiunile obscure care pândesc în interiorul eului. De exemplu, Platon, marele maestru al gândirii occidentale, afirma în *Phaidros* că sufletul oamenilor are o forță concupiscentă, senzuală, exemplificată plastic prin metafora unui cal negru care poate împiedica rațiunea în drumul ei către cunoaștere și virtute. În epoca modernă, filosoful scoțian David Hume susținea că

rațiunea, în orice clipă, este sclava pasiunilor și chiar cel mai iluminat filosof, Immanuel Kant, semnala prezența unui *eu ascuns* care întotdeauna preferă beneficiul egoist în loc de universalitatea datoriei.

Totuși, deși marea tradiție filosofică occidentală a fost întotdeauna dispusă să recunoască în om o „pată“, în mod sigur rod al păcatului, în fond, susținea că aceste tendințe rușinoase ale firii lui trupești puteau fi combătute prin rațiune – sau prin alte pasiuni mai nobile – până la eliberarea de ea. Așadar, omul avea posibilitatea să se salveze. Cu Freud, această posibilitate va fi definitiv pusă la îndoială: omul este structural această „pată“ și, ca atare, sufletul imaculat, rațional și liber pe care îl înălțase tradiția filosofică occidentală își pierde toată autonomia și ajunge să fie considerat o expresie inconsistentă a naturii lui fizice și eminamente instinctivă. Oricât de mult ar crede oamenii asta, rațiunea conștientă nu guvernează eul. Inconștientul – o instanță pe care Freud o va reboteza curând *Es* (cunoscută și cu termenul latin *Id*, echivalat prin „sine“) – cel care guvernează în cele din urmă toate acțiunile aparent raționale omului și, firește, este și responsabil de înclinațiile tulburi ale subiectului.

Din momentul în care Freud a îndrăznit să pună la îndoială toată această tradiție filosofică, nu trebuie să ne surprindă expresia potrivită cu care Paul Ricoeur (1913–2005), filosof francez care s-a remarcat în domeniul antropologiei filosofice, i-a definit pe Freud și opera sa. În opinia lui, Freud ar fi un *maître du soupçon,* adică un *maestru al bănuielii*. Filosoful transalpin s-a grăbit să sublinieze că această expresie putea fi valabilă și pentru a defini comportamentul filosofic al altor doi gânditori: Karl Marx (1818–1883) și Friedrich Nietzsche (1844–1900). Fapt curios, cele trei personaje menționate de Ricoeur au intrat în panteonul filosofic plecând de la discipline diferite: Marx de la

drept, Nietzsche de la filologie și Freud de la medicină. Totuși, ei au elaborat o gândire filosofică în principal critică în care s-a pus în discuție viziunea tradițională a omului și a culturii.

Dacă influența lui Freud în înțelegerea noastră de sine ca subiecte puse în mișcare de dorințe inconștiente obscure nu poate fi negată, trebuie să recunoaștem și că influența lui în artele vizuale contemporane a fost deosebit de semnificativă și de fecundă. În primul rând, îl găsim pe Freud în arta de avangardă, mai exact în suprarealism, o mișcare artistică pe care, strict vorbind, o putem situa între anii 1924 și 1945. Ceea ce caracteriza pictorii și scriitorii suprarealiști era revendicarea energică a libertății de creație. Ei au făcut tot posibilul să se sustragă stilului de viață burghez învechit și să cucerească alte lumi care, văzute prin orbita îngustă a logicii raționale, erau total neverosimile. Erau atrași de ce e irațional, original, straniu, incongruent. De fapt, în scrierile și în picturile lor se respira o lume la fel de irațională, de originală, de stranie, de incongruentă ca visul. Deci nu trebuie să ne mire că André Breton, cunoscut ca părintele suprarealismului, l-a indicat în mai multe ocazii pe Freud ca precursor ideologic al mișcării. „Când va sosi oare ora logicienilor, a filosofilor care dorm?“, se întreba provocator artistul francez în *Primul Manifest al Suprarealismului* (1924).

În episoadele onirice, cum revelase Freud, se manifestau cele mai întunecate și mai tainice porniri omenești; în acest fel, susțineau suprarealiștii, visul putea pătrunde în adevăratul eu într-un mod mai autentic decât o putea face rațiunea. E de ajuns să cităm numeroasele peisaje onirice pictate de Salvador Dalí – cu care, printre altele, Freud a avut o scurtă întrevedere în iulie 1938 – sau scrierea automată practicată de însuși Breton – o tehnică suprarealistă care reproducea fidel metoda asocierii libere, un procedeu inventat de Freud ca să ocolească sistemul de apărare al

rațiunii și să poată ajunge astfel la straturile mai profunde și mai genuine ale psihicului pacienților săi – ca exemple paradigmatice ale moștenirii freudiene.

Freud este foarte prezent și în cinematografie, artă prin excelență contemporană. Toată lumea își aduce aminte de tulburătorul *Psycho* (1960) al lui Alfred Hitchcock. Acest film magistral, care pune în scenă tragicele consecințe ale relației nesănătoase a lui Norman Bates cu mama lui, este o aluzie subtilă la părintele psihanalizei. Plurivalentul Slavoj Zizek a reliefat similitudinile existente între cele trei niveluri diferite de realitate în care se dezvoltă filmul și descrierea pe care Freud a făcut-o despre cele trei locuri care structurează psihicul uman. La etajul cel mai de sus al casei se crede că locuiește mama lui Bates, care îl controlează

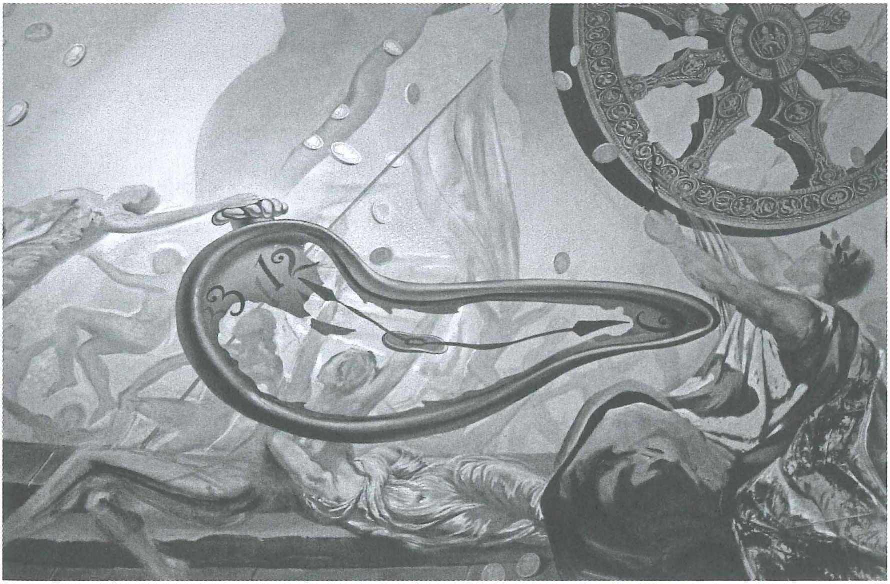

Detalii din lumea onirică a lui Salvador Dalí (1904–1989). Dalí a reușit să îl facă pe Freud să-și schimbe părerea despre suprarealiști: după cum i-a mărturisit acesta din urmă lui Stefan Zweig într-una dintre scrisorile pe care i le-a trimis, înainte de a-l cunoaște pe pictorul spaniol în 1938, îi considera pe suprarealiști „nebuni integrali".

Reproducere a casei lui Norman Bates folosită la filmările unui serial de televiziune bazat pe *Psycho* al lui Hitchcock. Totuși, *Psycho* nu a fost singura aluzie a regizorului britanic la părintele psihanalizei; merită amintite alte filme celebre cum ar fi *Fascinație* (1945), *Funia* (1948), *Vertigo* (1958) și *Marnie* (1964).

și îl mustră constant; fără îndoială, avem de a face cu o alegorie a *supraeului*, o instanță condusă de principiul datoriei.

La parter, vedem un Norman Bates cât se poate de normal, chiar amabil; este reprezentarea *eului* sau a principiului realității. La subsol, în fine, se află inconștientul, iraționalul, principiul plăcerii, acel *Es* unde vom descoperi că stă mama lui Bates sau, mai bine zis, amintirea ei reprimată sub forma unui cadavru lugubru.

La fel, nu putem uita că Stanley Kubrick, alt maestru al cinematografului contemporan, a flirtat cu geniul lui Freud. Ultima lui operă, *Eyes Wide Shut* (*Cu ochii larg închiși,* 1999), film care ne povestește coborârea unei tinere perechi în infernul din sufletul omenesc, este bazată pe o carte a medicului și omului de litere

vienez Arthur Schnitzler, *Între vise,* text pe care l-a citit însuși Freud și pe care l-a considerat o perfectă punere în scenă a teoriei lui: „[...] dar mereu, când m-am lăsat în voia încântătoarelor dumneavoastră creații – îi mărturisea Freud scriitorului vienez într-o scrisoare din 1922 – am crezut că găsesc dincolo de aspectul lor poetic aceleași presupuneri, interese și rezultate pe care le cunoșteam ca fiind ale mele“.

În schimb, dacă vrem să descoperim cea mai antrenantă latură cinematografică a psihanalizei, fără doar și poate trebuie să ne adresăm lui Woody Allen. „Nu-mi văd psihanalistul de două secole. Era un freudian foarte rigid; dacă aș fi continuat să-l văd în tot acest timp, m-aș fi vindecat“, exclamă sarcastic personajul Miles în *Adormitul* (1973).

Dincolo de arte putem însă constata că Freud e foarte prezent în viața noastră de zi cu zi: în fața unui *lapsus linguae*, care ne dezvăluie adevăratele intenții, puțini sunt cei care nu exclamă: ăsta e freudian! Și cine nu s-a gândit măcar o dată să se uite în cartea lui Freud *Interpretarea viselor* ca să caute semnificația unui vis care îl tulbură? Totuși, faptul că numele lui Freud e adesea pe buzele tuturor îl face subiectul multor echivocuri și interpretări greșite, chiar al unei anumite banalizări. În această scurtă monografie intenționăm să îndreptăm toate greșelile comise la adresa lui Freud și să elaborăm o lectură completă, chiar dacă rapidă și accesibilă, a teoriilor lui despre om și despre cultură.

Context, viață și operă

Pentru a înțelege filosofia unui autor în toate nuanțele sale, este indispensabil să îi analizăm viața, precum și contextul social și istoric în care și-a dezvoltat ideile. În cazul lui Freud, această exigență ne duce direct la necesitatea de a reflecta asupra orașului – Viena – unde s-au născut ideile sale medicale și filosofice. De fapt, Freud s-a născut la Freiberg (oraș care pe vremea aceea aparținea Moraviei, o regiune a Imperiului Austriac și care acum face parte din Republica Cehă), nu la Viena, dar acesta a fost orașul unde a studiat și și-a obținut diploma precum și cel în care și-a dezvoltat întreaga practică terapeutică și și-a formulat teoriile despre structura psihicului omenesc. Viena este, așadar, cadrul pe care nu-l putem ocoli dacă vrem să înțelegem modul de a gândi al lui Freud. Cum vom avea posibilitatea să descoperim curând, splendida Vienă de sfârșit de secol XIX a făcut tot posibilul să disimuleze, sub o mantie de lux și sub convenții sociale rafinate, o realitate crudă, sexualitatea: și tocmai această dorință de a dezvălui și de a înțelege această realitate ocultă – dar foarte reală! – a fost cea care a stimulat în mare măsură gândirea lui Freud.

Viena, un scenariu problematic

În imaginarul colectiv, Viena este asociată imediat cu ritmul valsurilor vesele ale lui Johann Strauss - mai ales ale fiului (1825-1899) -, cu cafenele elegante și cu măreția de la curtea Habsburgilor. Și astfel, monumentala Vienă ni se prezintă foarte adesea ca paradigma unui oraș rafinat și dedicat bucuriei de a trăi. Cu toate acestea este surprinzător să descoperim până în ce punct vienezii educați și sensibili au opus o rezistență mândră, de cele mai multe ori cu insolență, tezelor autorului nostru. Până și în momentul în care lumea a început să accepte ideile revoluționare ale lui Freud, Viena a răspuns cu o indiferență elocventă. Oare acest refuz era motivat de faptul că Freud, cum s-ar zice în termeni colocviali, îndrăznise să pună degetul pe rană? Fără doar și poate, fastul și hedonismul Vienei sfârșitului de secol ascundeau o societate fărâmițată, frântă și afectată de contradicții dureroase.

Viena era capitala marelui Imperiu Austriac, apărut din descompunerea vechiului Sfânt Imperiu Roman de Națiune Germanică, în interiorul căruia conviețuiau diferite naționalități care

Acest tablou de Wilhelm Gause, intitulat *Bal la castelul Hofburg* (1900), înfățișează o scenă tipică din Viena imperială. În ritmul veselelor valsuri ale lui Strauss și apărați de false formalisme sociale, vienezii făceau tot posibilul să disimuleze ce-i tulbura cel mai tare, sexualitatea.

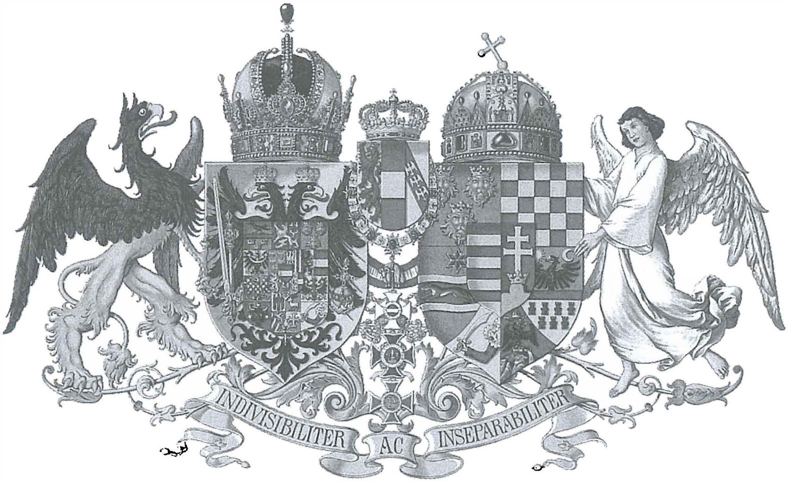

Stemă a Imperiului Austro-Ungar. Vastul imperiu era un adevărat caleidoscop de naționalități, culturi, limbi, religii și istorie. Austria, pe de altă parte, includea Boemia, Moravia, Slovacia, Bucovina, Istria, Stiria, Craina, Carintia și Dalmația. În Ungaria se aflau Transilvania, Croația și Slovenia.

populau valea Dunării. Cu toate astea, revendicările naționaliste recurente ale Ungariei, dintre care cea mai importantă a avut loc în 1848, au anunțat într-un târziu, în 1867, *compromisul (Ausgleich)* care a generat Imperiul Austro-Ungar. Acest imperiu nou a fost, în fapt, o monarhie dublă: era compus din două regate, Austria și Ungaria, cu respectivele lor parlamente, coduri și limbi, dar unite sub același drapel și sub un singur suveran.

Împăratul Franz Joseph I de Habsburg, pe tronul Imperiului Austriac din 1848, și-a asumat guvernarea Imperiului Austro-Ungar și și-a întărit propria poziție căsătorindu-se în 1854 cu Elisabeta de Bavaria, arhicunoscuta împărăteasă Sissi. Viena a fost reședința sa oficială și capitala a trebuit să răspundă demn acestui privilegiu. De aceea Viena, mai cu seamă între 1858 și 1888, a fost reconstruită practic de la un cap la altul: s-au ridicat

palate, edificii de prestigiu, monumente și s-au deschis bulevarde largi. Totuși, acest scenariu de vis cu greu putea să ascundă stilul și manierele unei monarhii de-acum anchilozate și învechite. Nu întâmplător, scriitorul austriac Robert Musil, autor al monumentalei opere *Omul fără însușiri* (1930), a numit ironic vastul Imperiu Habsburgic *Kakania*, poreclă care cuprindea dublul „K" al titlului nobiliar al imperiului, *Kaiserlich-Königlich*, adică Imperial-Regal, dar care făcea aluzie și la un sens scatologic.

Oricum, marea castă a Habsburgilor se afla în vârful acestei societăți multiforme. Monarhia era foarte prezentă în viața socială vieneză, deși ca și cum ar fi fost aproape o realitate mitică a cărei existență era concepută într-un fel de Olimp atemporal. În practică, valorile bigote ale burgheziei erau cele care în realitate susțineau societatea vieneză. La Viena erau importante doar stabilitatea întregului și aparențele formale. Ordinea, o ierarhie rigidă complet încremenită și sobrietatea în sensul lipsei tumultului au fost mulți ani un crez tacit și indiscutabil.

Acest formalism burghez atât de înțepenit făcea din Viena o societate aparent placidă: iată de Stefan Zweig, în cartea *Lumea de ieri. Amintiri ale unui european* – un portret extraordinar al societății vieneze de sfârșit de secol –, a definit Viena de dinaintea Primului Război Mondial ca *lume a siguranței*. Ciudat, scriitorul austriac dădea acestei definiții o semnificație pozitivă și în același timp negativă. Pe de o parte, valorile burgheze care ghidau societatea erau clare, solide și de neclintit. Drumul pe care un individ trebuia să-l parcurgă ca să atingă o anumită recunoaștere socială era bine trasat, trebuia doar să ai răbdarea să-l străbați. Pe de alta, această societate evita orice acțiune sau decizie care ar fi putut duce la vreo schimbare. Noutatea putea pune în criză sau rupe acest echilibru atât de convenabil.

Cu siguranță, din acest motiv, tineretul vienez și noile sale talente s-au trezit foarte curând priviți cu suspiciune, fiindcă elanul lor putea fi sămânța unor acte de nesupunere și, în cele din urmă, a temutei dezagregări sociale. Viena făcea tot posibilul să îmbuneze sufletele tinerilor. Constrângerea era atât de puternică încât tinerii se vedeau siliți să-și ascundă adevărata vârstă și să facă tot ce le stătea în putere ca să pară mai în vârstă; de exemplu, aveau bărbi lungi, purtau redingote și făceau economie de gesturi. Chiar și instituția școlară vieneză era concepută ca să păstreze acest *status quo* rigid și să calce în picioare conformismul tineretului: în școală domneau autoritatea, dogmatismul orb, duritatea, apatia și lipsa de omenie.

Freud l-a întâlnit pe scriitorul Stefan Zweig la Viena în 1923 și mulți ani au întreținut o corespondență susținută. La moartea lui Freud, Zweig a rostit un discurs în memoria lui.

Sigur, cea mai înspăimântătoare consecință a acestui formalism burghez sever a fost o implacabilă represiune sexuală. Societatea vieneză de la sfârșitul secolului a afișat întotdeauna o morală extrem de rigidă care nu avea nimic de invidiat la bigotismul victorian. Era în vigoare un pact al tăcerii absolute și de neînfrânt asupra oricărui lucru legat de sexualitate. Toate instituțiile vieneze – școala, familia, societatea în întregul ei – se comportau artificial și ipocrit în privința sexului. Desigur, tacit, prezența sexului era acceptată, dar era strict interzisă cea mai mică aluzie sau demonstrație publică, oricât de nevinovată ni s-ar părea astăzi. În acest fel, represiunea sexuală invada inexorabil toate uzanțele și obiceiurile societății vieneze. Impostura legată de sex a fost atât de generală și de obsesivă încât aproape că s-ar putea vorbi despre nevroză colectivă.

palate, edificii de prestigiu, monumente și s-au deschis bulevarde largi. Totuși, acest scenariu de vis cu greu putea să ascundă stilul și manierele unei monarhii de-acum anchilozate și învechite. Nu întâmplător, scriitorul austriac Robert Musil, autor al monumentalei opere *Omul fără însușiri* (1930), a numit ironic vastul Imperiu Habsburgic *Kakania*, poreclă care cuprindea dublul „K“ al titlului nobiliar al imperiului, *Kaiserlich-Königlich*, adică Imperial-Regal, dar care făcea aluzie și la un sens scatologic.

Oricum, marea castă a Habsburgilor se afla în vârful acestei societăți multiforme. Monarhia era foarte prezentă în viața socială vieneză, deși ca și cum ar fi fost aproape o realitate mitică a cărei existență era concepută într-un fel de Olimp atemporal. În practică, valorile bigote ale burgheziei erau cele care în realitate susțineau societatea vieneză. La Viena erau importante doar stabilitatea întregului și aparențele formale. Ordinea, o ierarhie rigidă complet încremenită și sobrietatea în sensul lipsei tumultului au fost mulți ani un crez tacit și indiscutabil.

Acest formalism burghez atât de înțepenit făcea din Viena o societate aparent placidă: iată de Stefan Zweig, în cartea *Lumea de ieri. Amintiri ale unui european* – un portret extraordinar al societății vieneze de sfârșit de secol –, a definit Viena de dinaintea Primului Război Mondial ca *lume a siguranței*. Ciudat, scriitorul austriac dădea acestei definiții o semnificație pozitivă și în același timp negativă. Pe de o parte, valorile burgheze care ghidau societatea erau clare, solide și de neclintit. Drumul pe care un individ trebuia să-l parcurgă ca să atingă o anumită recunoaștere socială era bine trasat, trebuia doar să ai răbdarea să-l străbați. Pe de alta, această societate evita orice acțiune sau decizie care ar fi putut duce la vreo schimbare. Noutatea putea pune în criză sau rupe acest echilibru atât de convenabil.

riscul de a contracta vreo boală venerică*. Sifilisul făcea ravagii la vremea aceea.

Este evident că represiunea sexuală, ca orice alt tip de represiune, nu a făcut altceva decât să crească dorința, și astfel societatea vieneză, evitând în toate felurile sexul, a ajuns să-l facă din ce în ce mai prezent. Forța acestui *eros* înăbușit se făcea simțită oriunde și cu o putere din ce în ce mai mare. Nu întâmplător, după cum vom vedea curând, Freud și-a început cariera lucrând cu tinere burgheze care prezentau simptome foarte agresive de isterie, o boală despre care oamenii de știință, între ei și aproape în secret, recunoșteau că este de origine sexuală, chiar dacă n-ar fi spus-o niciodată oficial. De fapt, această mare conjurație a tăcerii cu privire la sex atingea până și sfera științifică, înainte ca Freud să reușească să fisureze acest zid înalt și solid.

Vienezii preferau să creadă că aspirațiile cele mai nobile de care era în stare ființa omenească erau cele pe care se bazau și care făceau să se miște toate eforturile lor ca societate. Așadar, Viena prețuia mult artele, mai ales teatrul, literatura și muzica. Să asiste la o reprezentație la Burgtheater sau să se ducă la opera regală erau activități preferate ale societății vieneze. Neîndoielnic, posibilitatea de a se afișa în public era unul dintre motivele participării la aceste reprezentații, dar nu singurul: vienezii aveau o formație culturală bună și erau un public exigent, deși cu gusturi tradiționale și conservatoare.

Artele umpleau în mod nobil – adică spiritual – timpul liber al acestei societăți mondene dedicate afacerilor și comerțului.

* Este interesant să cităm etimologia adjectivului *veneric*. Cuvântul trimite la zeița Venus, versiunea romană a zeiței grecești Afrodita, adică la tot ce are de a face cu amorul – sexualitatea, frumusețea, fertilitatea.

Totuși, inevitabil, logica antreprenorială a burgheziei vieneze a ajuns să devoreze și arta, transformând-o într-un alt negoț, un bun de comercializat și prin care să-și etaleze propriul prestigiu: prin promovarea și mecenatismul artelor, marile familii vieneze își arătau puterea și statutul social.

Sigur, în unele cazuri, patronajul formelor de artă era singurul mod prin care aveai acces la o anumită recunoaștere socială. În Viena acelor vremuri, când antisemitismul era abia la începuturi, o familie de evrei nu avea de exemplu altă cale decât arta dacă aspira la respectul concetățenilor. Totuși, acest certificat de cetățenie a avut o viață scurtă. În câțiva ani, violența împotriva comunității evreiești a crescut progresiv; evreii austrieci au fost lipsiți de drepturile lor fundamentale și supuși unor condiții de viață cu adevărat degradante și inumane.

Fără îndoială, antisemitismul este încă una dintre variabilele contextuale cele mai caracteristice ale Austriei de sfârșit de secol XIX. Să nu uităm că Adolf Hitler era austriac și că între granițele acestui teritoriu a apărut și s-a dezvoltat Soluția Finală nazistă. De fapt, tocmai la Viena, alături de Partidul Liberal, care reprezenta burghezia, și de Partidul Socialist, condus de charismaticul Viktor Adler, decisiv pentru acordarea votului universal, exista Partidul Naționalist German, minoritar, dar extrem de radical, care visa la Germania Mare. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Partidul Naționalist a adoptat din ce în ce mai des violența ca formă legitimă de a face politică și acest comportament a generat rapid o situație de război a tuturor împotriva tuturor. După cum vom avea posibilitatea să vedem, din cauza acestui rău în creștere, autorul nostru, de origine evreiască, a fost silit în cele din urmă să emigreze în Anglia înainte de începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

Viața lui Sigmund Freud

Multe dintre fotografiile rămase de la Freud ne înfățișează un bărbat cu barbă deasă, în general căruntă, și cu ochi pătrunzători, de multe ori încadrați de ochelari rotunzi. Aproape întotdeauna îl vedem cu fața încruntată. Această purtare severă ne-ar putea duce cu gândul la un intelectual arogant, înfumurat și dogmatic. Nimic mai departe de realitate. Sigmund Freud era o persoană amabilă, neafectată și deloc îngâmfată (din contră, foarte adesea spunea că nu prea e dotat cu capacități intelectuale!). Înconjurat

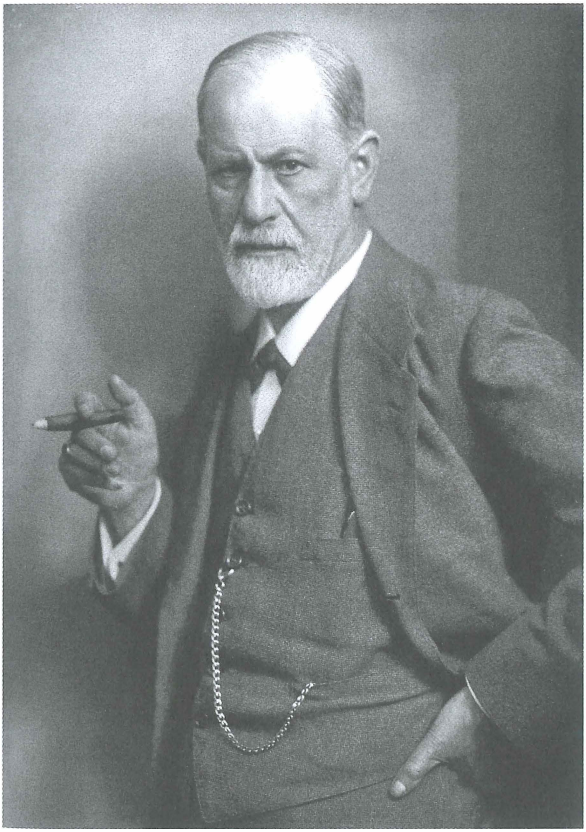

Freud era un fumător înveterat și această meteahnă a fost, probabil, cauza cancerului care i-a scurtat viața.

de apropiați, Freud se arăta întotdeauna jovial și își etala simțul umorului. Sigur că, în apărarea ideilor lui, era tenace, chiar încăpățânat, dar în nici un caz dogmatic sau intransigent. De aceea, firea lui tolerantă și marea lui dragoste de adevăr l-au făcut să fie îndrăgit de prieteni și de mulți dintre colaboratorii lui.

Autorul nostru s-a născut pe 6 mai 1856 la Freiberg, un orășel preponderent catolic, situat la circa două sute de kilometri nord-est de Viena. Era primul copil dintre cei șapte copii rezultați din căsătoria lui Jakob Freud și a Amaliei Nathansohn. Jakob, negustor de lână, era cu aproape douăzeci de ani mai în vârstă decât Amalia, iar aceasta era a doua lui căsătorie: cu trei ani înainte rămăsese văduv cu doi copii de îngrijit. Sigmund – care a moștenit și numele evreiesc al bunicului său, Schlomo – a avut întotdeauna un raport strâns și special cu mama sa, care era sigură, și îi repeta adesea, că avea să devină celebru. În ce privește tatăl, nu era un părinte clasic al epocii sale, dogmatic și autoritar, ci exact contrariul.

În scurt timp, familia Freud a simțit că trebuie să părăsească Freibergul. Orașul trecea printr-o criză economică – mai cu seamă în sectorul lânii – și deci existau motive întemeiate pentru o mutare. La luarea deciziei, în familie cântăreau însă și alte motive: în contextul unui antisemitism în creștere, viața la Freiberg nu era deloc ușoară pentru o familie de evrei. Așa că, în 1859, pe când avea trei ani, micul Sigmund s-a mutat cu familia mai întâi provizoriu la Leipzig și apoi la Viena.

Primii ani ai lui Freud la Viena nu au fost ușori. Băiatul avea totuși un caracter bun și era foarte studios, iar cu timpul a ajuns un elev strălucit care excela mai ales în domeniul limbilor străine. Curios este că, atunci când a trebuit să-și aleagă cariera, Freud nu a arătat cine știe ce predilecție pentru medicină, ba chiar și-a manifestat de mai multe ori reticența față de perspectiva de a

ajunge medic. Vocația lui, pe atunci, era să cerceteze misterele omului și ale naturii, o înclinație de ordin filosofic care l-a însoțit pe parcursul întregii vieți. Cu toate acestea, oferta în materie de studiu era destul de limitată și cariera de medic era singura care se apropia puțin, deși indirect, de interesele lui speculative. Medicina însemna și o anume concretețe, lucru ce evita ca spiritul lui, foarte înclinat spre abstractizare, să se piardă în detalii neproductive.

Freud a intrat la Facultatea de Medicină a Universității din Viena în 1873. În curriculumul universitar de la medicină Freud a găsit foarte puține discipline capabile să-i stârnească interesul și a asistat asiduu, în afara planului lui de studiu, la lecțiile de filosofie ale lui Franz Brentano (1838–1917), mare admirator al lui Aristotel și critic aprig al *idealismului german**. Cu toate acestea, curând și-a descoperit prima vocație științifică adevărată în laboratorul de fiziologie al lui Ernst Brücke. În Brücke, Freud a văzut idealul omului de știință care se dedica integru muncii sale și a dat de o concepție despre om și natură ferm *pozitivistă*** care a avut o influență apreciabilă asupra operei lui următoare***. Simpatia era cu siguranță reciprocă, având în vedere că, în 1876, Freud a fost admis cercetător în acest institut. Aici Freud și-a făcut primele cercetări științifice de succes despre celulele nervoase ale unor animale.

Deși a obținut titlul de doctor în 1881 cu note excelente, medicina continua să nu-i inspire o pasiune mare. Munca de cercetător

* *Idealism:* în strict sens, doctrină filosofică dezvoltată în Germania la începutul secolului al XIX-lea care susținea că orice reflecție filosofică ar trebui să plece de la realitatea subiectivă, adică de la conștiință sau de la Eu, nu de la lume.

** *Pozitivism:* doctrină filosofică bazată pe fapte, pe concret, pe toate acele realități accesibile simțurilor, nu pe entități ideale sau abstracte.

*** Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Works*

Freud și cocaina

E de mirare să descoperim că, în vremea aceea, Freud a experimentat posibilele beneficii terapeutice ale cocainei și credea că succesul și faima omului de știință aveau să vină în final datorită acestor contribuții. Freud a testat pe propria-i piele faptul că, administrată în doze mici, cocaina îi îmbunătățea mult starea de spirit și s-a grăbit să o prescrie unor pacienți și prieteni. Freud a ajuns până acolo încât a tratat cazul de dependență de morfină a unui bun prieten cu cocaina pe care o credea absolut nedăunătoare; era, firește, o substanță destul de puțin cunoscută și încă nu se știau cazuri de dependență. Totuși, puțin câte puțin, chipul devastator al cocainei a ieșit la iveală și optimismul lui grăbit i-a adus numeroase reproșuri din partea comunității științifice vieneze.

într-un laborator îi plăcea mai mult, însă nu era prea bine retribuit și asta în cele din urmă l-a silit să opteze pentru profesia de medic. Pentru a-și face practica, Freud s-a înscris la Spitalul General din Viena. Trei ani din viață a umblat între departamentele de medicină internă, psihiatrie, dermatologie, oftalmologie și departamentul care pe atunci era numit „secția de nervi". În cele din urmă, Freud a obținut titlul important de *Privat-Dozent* – adică medic și docent liber-profesionist – în neuropatologie. Mai mult, în același an (1885) i s-a comunicat că îi fusese acceptată cererea să plece să studieze la Paris, în clinica celebrului neurolog Jean-Martin Charcot.

Titlul de *Privat-Dozent* și aprobarea de a studia în străinătate erau, desigur, mai mult decât justificate. În perioada aceea Freud adusese contribuții notabile în domeniul neurologiei (de exemplu, cu studiile lui despre bulbul rahidian), chiar dacă e sigur că

Corespondența intimă a lui Sigmund Freud

În ce privește raporturile personale, Freud a fost întotdeauna foarte discret. Totuși, se păstrează mare parte a corespondenței lui cu Martha, din timpul celor patru ani de logodnă. Această scrisoare surprinzătoare, de exemplu, ne dezvăluie caracterul fermecător de candid și în același timp voit sincer al lui Freud:

Martha Bernays în 1882, anul în care s-a oficializat logodna ei cu Sigmund Freud. Martha a devenit soția psihanalistului austriac, cu care a avut șase copii.

> Știu că nu ești frumoasă în sensul pe care l-ar da un pictor sau un sculptor acestui cuvânt. Dacă insiști pe o precizare riguroasă a sensului cuvintelor, atunci mă voi vedea nevoit să admit că nu ești frumoasă. Totuși, nu te-am lingușit niciodată cu vorbele mele. Eu nu știu să măgulesc, chiar dacă, da, pot greși. Ceea ce voiam să fac să se înțeleagă este până în ce punct farmecul ființei tale se exprimă în chipul și în trupul tău, până în ce punct aspectul tău arată cât ești de dulce, de generoasă și de echilibrată. În ce mă privește, am fost întotdeauna mai curând insensibil la frumusețea formală. Dar, dacă în căpșorul tău mai sălășluiește încă vreo urmă de vanitate, nu am să-ți ascund că unele persoane te găsesc frumoasă, ba chiar mai mult, deosebit de frumoasă. Eu nu am păreri în această privință.

E cazul să subliniez că, în ciuda accesului de franchețe, logodna lui cu Martha a continuat.

au fost însoțite – o spunem în șoaptă – de câteva imprudențe. În rest, pe drumul tuturor geniilor există câteva hopuri!

În această perioadă a început legătura lui Freud cu cea care avea să-i devină soție, Martha Bernays; logodna s-a oficializat pe 17 iunie 1882. De fapt, decizia finală de a se dedica profesiei de medic s-a născut, în parte, din cauza acestei relații: Freud dorea să ajungă la stabilitate economică și la statut social înalt necesare pentru a-și formaliza raportul cu Martha. Cuplul s-a căsătorit pe 13 septembrie 1886 și și-a stabilit reședința la Viena. Începutul a fost foarte greu din punct de vedere economic, fiindcă salariul unui medic începător era destul de modest. Cu toate astea, curând au început să apară copiii, șase în total. În unele ocazii, numărul mare de copii l-a silit să-și schimbe locuința – în cele din urmă, familia Freud s-a stabilit în Berggasse, districtul nouă al Vienei care din 1949 se numește Sigmund Freud-Hof –, și să accepte ajutorul doamnei Minna Bernays, cumnata lui, care a locuit împreună cu ei până în ziua morții.

Însă ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a fost decisiv pentru dezvoltarea teoriilor care aveau să-i aducă faima: în acei ani, Freud a elaborat și în scurt timp a scos la lumină revoluționara lui teorie privitoare la psihicul omului, *psihanaliza*. În fapt, pe parcursul a câțiva ani și în contact permanent cu pacienții lui, afectați de tulburări psihopatologice grave cum ar fi nevroza, Freud a abandonat treptat studiul fiziologic al creierului ca să se concentreze pe analizarea minții, cu scopul de a furniza psihiatriei o bază psihologică pe care până atunci nu o avusese. Freud credea că e necesar să găsească și să reușească să explice relația existentă între anumite schimbări ale corpului și minte.

Paralel cu noile și stimulantele lui cercetări în domeniul psihopatologiei, Freud se ocupa de pacienți în cabinetul lui privat;

Congresul Internațional de Psihanaliză din 1911. În centrul fotografiei îl vedem p e Sigmund Freud și, în stânga lui, pe Carl Gustav Jung.

mai mult, mulțumită titlului de *Privat-Dozent*, putea preda la universitatea vieneză două zile pe săptămână.

Încet, încet, studiile deja publicate și lecțiile universitare au început să-și arate roadele. Un mic grup de adepți ai doctrinei sale se adunau regulat în fiecare miercuri la el acasă, ca să-și împărtășească și să-și discute părerile. Deși avea un caracter destul de informal, acesta a fost embrionul primei Societăți de Psihanaliză din Viena (1908).

Chiar și dincolo de granițele conservatoarei și intransigentei Viene, studiile lui au început să suscite interes și unele dezbateri. Mai exact, la Zürich, un grup de psihiatri - printre care și C.G. Jung, care ulterior a fost protagonistul uneia dintre cele mai

A șasea și ultima fiică a lui Sigmund Freud și a Marthei, Anna Freud (1895–1982), a adus contribuții importante psihanalizei, mai ales în domeniul psihologiei infantile. Cu trei ani înainte de moartea tatălui ei, Anna și-a publicat cea mai importantă lucrare, *Eul și mecanismele de apărare*.

cunoscute discordii din istoria psihanalizei –, îi accepta cu căldură propunerile. În câțiva ani deschiderea internațională a fost din ce în ce mai puternică: s-a organizat un prim congres despre opera lui Freud (1908), a fost înființată prima revistă de publicații psihanalitice și, în cele din urmă, o Asociație Internațională de Psihanaliză (1910).

Acestor prime simpozioane, asociații și reviste le-au urmat multe altele în toată lumea. Însă psihanaliza era încă foarte departe de a fi pe deplin recunoscută. Mulți medici și oameni de litere tunau și fulgerau, prin intermediul ziarelor, revistelor și publicațiilor medicale, împotriva teoriilor psihanalitice, pe

care le considerau absolut perverse. Susțineau că nu era nimic științific în cercetarea fără pudoare a vieții sexuale a pacienților. Era necesar să fie puse sub tăcere asemenea propuneri, chiar cu intervenția poliției, din rațiuni morale și de sănătate publică. Acest potop de critici l-a lovit puternic pe Freud, însă nu a reușit să-l facă să-și întrerupă cercetările.

Și pe urmă a venit războiul, Primul Război Mondial. Au fost vremuri foarte grele pentru Freud: lipsei alimentelor și serviciilor de primă necesitate, cum ar fi lumină și încălzire, se adăuga îngrijorarea pentru viața a doi dintre copiii lui, Martin și Ernst, care luptau pe front (Freud nu a trebuit să-și plângă nici unul dintre cei doi băieți, ci pe preaiubita lui fiică Sophie, care a murit în 1920 din cauza unei pneumonii). Pe de altă parte, erau vremuri tulburi pentru toți și cabinetul lui privat resimțea lipsa pacienților. Totuși, Freud, ajuns aproape de șaizeci de ani, continua neobosit cu munca lui de cercetare a psihicului uman, și mintea lui lucidă a fost încă în stare să dea lumii cărți și texte importante, deși marcate de un caracter fără îndoială mai filosofic.

Opera lui Freud a fost primită succesiv cu elogii și dezaprobare practic în egală măsură în perioada dintre cele două războaie. Însă îl pândeau alte motive mai serioase de îngrijorare: au început să se manifeste primele simptome ale bolii care avea să-l ducă la moarte, cancerul. Inițial i-a afectat cerul gurii și cu siguranță a fost cauzat de obișnuința lui de a fuma (medicul nostru era, de fapt, un fumător înrăit). În decurs de șaisprezece ani, Freud s-a supus la mai bine de treizeci de operații! Efectele acestor intervenții chirurgicale au fost îngrozitoare și i-au scăzut progresiv calitatea vieții. Doar ca să dăm un exemplu, trebuia să poarte în gură o proteză enormă – pe care Freud o numea

Freud și Gestapoul

Rug de cărți arse de naziști în 1933

Cu mult înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, Adolf Hitler începuse o campanie de represalii foarte dure împotriva comunității evreiești germane, și mulți dintre evreii austrieci se temeau că aceste măsuri se vor extinde și în țara lor. Inițial, Freud nu era printre aceștia. Chiar a răspuns cu o doză de ironie veștii care anunța că volumele lui și ale altor psihanaliști fuseseră arse în piața publică la Berlin: „Ce progres! – a exclamat el. În Evul Mediu mi-ar fi dat foc mie. Azi se mulțumesc să-mi ardă cărțile". Totuși considerăm oportun să cităm aici cuvintele profetice ale lui Heinrich Heine – poet romantic evreu – care în 1821 scria: „Acolo unde se ard cărțile se va ajunge să se ardă și oamenii".

În final, cel mai violent și cel mai extrem naționalism antisemit s-a propagat în toată Austria, și Freud, în cele din urmă, a acceptat necesitatea de a părăsi Viena. S-au făcut eforturi inimaginabile ca să se obțină un permis de liberă trecere pentru el și familia lui; până și președintele Roosevelt a intervenit în favoarea lui. În cele din urmă, naziștii au acceptat, deși fără tragere de inimă, și Freud a fost silit să semneze o scrisoare în care făcea personal declarații despre „tratamentul excelent" pe care îl primise din partea autorităților naziste. Chiar și în aceste circumstanțe triste a dovedit că nu-și pierduse umorul și a răspuns cu sarcasm, cerând să se adauge aceste ultime cuvinte: „Pot recomanda oricui cu căldură Gestapoul".

„monstrul“* –, care îl făcea să vorbească cu greutate și îi provoca dureri constante.

Neobositul Freud, care continua cu munca lui de scriitor, a luat în acea perioadă hotărârea de a-și publica opera completă.

Este incredibil că un om de șaizeci de ani, supus continuu unor operații traumatice ca să învingă cancerul extrem de dureros de care suferea, silit să muncească cinci sau șase ore zilnic ca terapeut pentru a avea cu ce să se susțină economic, și-a putut continua munca de cercetare, acum aproape în întregime filosofică. Merită subliniat că a găsit în fiica lui Anna un sprijin important: ea îl asista fără încetare ca infirmieră și a început să ia parte activă la discuțiile psihanalitice. În acești ani de dificultăți și de recunoaștere – i-a fost decernat prestigiosul Premiu Goethe și unii chiar se gândeau serios ca el să candideze la Premiul Nobel –, Freud a scris și și-a publicat magistrala carte *Angoasă în civilizație* (1930), una dintre cele mai semnificative contribuții ale autorului la gândirea contemporană.

Însă, progresia cancerului și durerile asociate nu au fost singurele motive care l-au îngrijorat pe Freud în anii următori. Din cauza persecuției naziste, Freud s-a văzut nevoit să părăsească Viena ca să se refugieze în îndrăgita lui Londră.

Freud a ajuns la Londra în 1938. Odată recuperate energiile după lunga călătorie, a avut puterea să se ocupe din nou de scrierile sale – în această perioadă și-a terminat ultima operă, *Moise și monoteismul* (1939) – și să-și înceapă din nou munca de terapeut cu câțiva pacienți. Însă cancerul s-a înrăutățit și a devenit neoperabil. După o lungă agonie, pe care a suportat-o cu stoicism, a murit în seara de 22 septembrie 1939. Cenușa lui se află la Golders Green, la Londra.

* Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Works*

Scrierile

Opera scrisă a lui Freud este, fără îndoială, foarte însemnată. Trebuie subliniat că producția lui științifică și filosofică cuprinde numeroase volume la care se adaugă cele ale importantei sale corespondențe. Nu există deci îndoială că Freud a fost un scriitor scrupulos și foarte prolific.

În această operă vastă putem găsi totuși texte foarte diferite: referate medicale și dosare clinice cu caracter tehnic (de exemplu, *Micul Hans. Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani,* 1909); scrieri doctrinare mult mai sistematizate – în unele cazuri, destinate clar popularizării psihanalizei (*Problema analizei la nemedici,* 1926) –, pe lângă numeroase conferințe (*Despre psihanaliză*, 1910; *Introducere în psihanaliză*, 1915–1917), prefețe, articole și colaborări.

Cu toate acestea, obișnuim să clasificăm tematic opera scrisă a lui Freud în patru mari categorii. Un prim grup corespunde operelor în care Freud stabilește bazele modelului său psihanalitic; *Interpretarea viselor* (1900) sau *Psihopatologia vieții cotidiene* (1901) sunt cele mai semnificative. Un al doilea grup adună contribuția lui Freud legată de importanta teorie a sexualității umane și a libidoului; în acest sens, merită să fie menționate controversatele *Trei eseuri privind teoria sexualității* (1905). Scrierile de la care începe să se stabilească *a doua topică*, adică ultimul model teoretic al psihicului omului cu care a lucrat Freud, alcătuiesc a treia categorie, unde se remarcă *Dincolo de principiul plăcerii* (1920) și *Eul și sinele* (1923). În fine, Freud a făcut eforturi mari să reflecte societatea și cultura; în acest grup merită citate lucrările *Totem și tabu* (1913) sau remarcabila *Angoasă în civilizație* (1930).

Cu toată distanța critică și obiectivă necesară pe care Freud voia să o păstreze, în scrierile lui transpar cel puțin trei aspecte

foarte personale pe care merită să le scoatem în evidență. Primul este probitatea lui științifică, respectiv corectitudinea și onestitatea lui intelectuală; al doilea, marea lui erudiție și, ca să încheiem, privirea lui critică asupra faptelor și a operei sale, o atitudine care l-a făcut un gânditor permanent în evoluție. Să îl cercetăm pe scurt.

În primul rând, și în ce privește integritatea lui intelectuală deja recunoscută, Freud, uitând rar discreția pe care i-o impunea profesia de medic, era mereu dispus să dea seamă de propriile idei prin experiența sa clinică și terapeutică. În același timp, nu a ezitat niciodată să admită despre concluziile unui anumit studiu că nu erau întru totul definitive sau să recunoască în fața propriului public limitele și problemele pe care le comportau cadrele lui teoretice. În scrierile lui se poate observa adesea cum Freud se expune intelectual în fața cititorilor și le cere direct să adopte o privire critică asupra propunerilor sale, cerând însă aceeași încredere și aceeași căutare a adevărului pe care a adoptat-o el însuși în analizele lui minuțioase. Nu pare ciudat nici că, în scrierile și în conferințele sale, Freud interpretează rolul adversarilor lui, astfel încât răspunsul la criticile lor să îi consolideze ulterior argumentațiile. Să ne oprim o clipă să vedem în ce termeni s-a exprimat în *Viitorul unei iluzii*, o analiză lucidă a religiei, pe care a scris-o la vârsta de șaizeci și unu de ani:

> O cercetare care decurge netulburată ca un monolog nu e întru totul lipsită de pericole. Prea ușor cedăm tentației de a înlătura, punându-le deoparte, gânduri care tind să o întrerupă și, în schimb, generăm un sentiment de nesiguranță pe care, în cele din urmă, vrem să îl depășim cu o hotărâre excesivă. Așa că îmi voi imagina un adversar care-mi urmărește argumentațiile cu neîncredere și pe ici, pe colo îi voi da cuvântul.

De asemenea – e important să subliniem –, Freud nu s-a lăsat niciodată timorat de posibilitatea ca scandaloasele lui teorii să-i fi afectat viața socială sau profesională. Avem un bun exemplu de asemenea atitudine într-un alt fragment extras tot din eseul *Viitorul unei iluzii*:

> Singurul om căruia îi poate face rău această publicație sunt eu. Sunt gata să ascult acuzațiile nemiloase care îmi vor fi adresate pentru superficialitate, obtuzitate, lipsă de idealism și de înțelegere față de cele mai înalte interese ale omenirii. Dar, pe de o parte, asemenea reclamații nu-mi sunt noi și, pe de alta, dacă încă din tinerețe un om s-a situat deasupra dezaprobării contemporanilor săi, cum l-ar mai putea afecta pe un vârstnic, când e sigur că nu peste mult timp i se va nega orice favoare sau defavoare?

În al doilea rând, cititorul modern, educat în acest fel superspecializat de a privi lucrurile, se va mira să găsească în lucrările acestui eminent om de știință semne ale unei profunde cunoașteri umaniste. Freud citează repetat izvoarele de cultură clasică, pe marii artiști și literați moderni. Cu alte ocazii, este în stare să ne dea lecții interesante de teorie (demnă de luat în seamă este, de exemplu, descrierea pe care o face în *Angoasă în civilizație,* diferitelor faze arhitecturale din Roma clasică, fără îndoială unul dintre orașele lui preferate) sau să demonstreze o cunoaștere deloc de neglijat a tradiției filosofice. Freud reprezintă în acest sens, și în multe altele, o adevărată provocare.

Ca să încheiem, nu putem uita că, tocmai din cauza acestei onestități intelectuale care îi este atât de caracteristică și a privirii lui mereu critice asupra faptelor, Freud a fost un gânditor deschis la schimbări și, prin urmare, la posibilitatea de a-și

modifica doctrina. Așadar, corpusul teoretic freudian a evoluat treptat pe măsură ce observațiile clinice și orele îndelungate de reflecție îi contraziceau primele argumentații. Trebuie să recunoaștem că acest aspect atât de concret la nivel intelectual comportă dificultăți serioase când vine momentul să-i sistematizăm gândirea sau să o expunem solid și unitar, fiindcă transformările doctrinei sale sunt extrem de semnificative în unele puncte. Totuși, este sigur că spiritul lui critic și dragostea de adevăr au rămas mereu neschimbate.

Drumul spre psihanaliză

Psihanaliza a fost, fără îndoială, o creație a lui Sigmund Freud. De fapt, putem data cu exactitate prima oară când autorul nostru s-a referit la noua lui tehnică folosind numele de *psihanaliză*: a fost într-un articol publicat pe 30 martie 1896. Firește, pe vremea aceea, metoda lui de *analiză a sufletului* – aceasta este semnificația etimologică a neologismului – încă nu era suficient dezvoltată. Freud întrevedea doar un orizont foarte promițător și putem afirma că timpul i-a dat dreptate. Dar cum a ajuns Freud să formuleze această teorie revoluționară despre psihicul uman?

Înainte de a intra în amănuntele căii care l-a dus pe Freud la descoperirea psihanalizei este important să clarificăm că aici vorbim despre psihanaliză așa cum a creat-o și cum a practicat-o Sigmund Freud de-a lungul vieții. Cu siguranță, încă de pe vremea lui Freud școala psihanalitică s-a diversificat apreciabil. Autori care în primul moment se adunaseră sub umbrela ideilor freudiene au început să nu fie de acord cu maestrul lor și să propună principii și formulări noi. Deci, în sens strict, a vorbi despre psihanaliza actuală ar însemna să vorbim despre diferitele școli psihanalitice. Totuși, scopul nostru va fi doar acela de a înțelege

această primă versiune a psihanalizei, cea freudiană, care, după cum vom descoperi curând, a fost concepută ca metodă exclusiv terapeutică de tratare a bolnavilor de nevroze și puțin câte puțin a evoluat până la a deveni o filosofie a subiectului și a culturii.

Primii pași: isteria ca psihopatologie

După cum am văzut în capitolul precedent, pentru binele relației sale de familie și a viitoarei sale stabilități profesionale și economice, Freud a abandonat munca de cercetător de laborator ca să se concentreze pe profesia de medic. Cu toate acestea, și în domeniul clinic interesele lui au ajuns să evolueze de la o perspectivă fiziologică la una psihologică; cu alte cuvinte, treptat, Freud a încetat să se mai ocupe de anatomia creierului ca să se dedice analizei minții. Fără îndoială că, în ce privește schimbarea de orientare a autorului nostru, dincolo de chestiunile strict pecuniare, va trebui să luăm în considerare influența a două personalități din domeniul medicinei: Jean-Martin Charcot (1825–1893) și Josef Breuer (1842–1925).

Freud s-a întors din călătoria lui de studii la Paris, la începutul anului 1886, absolut fascinat, dar nu de oraș și nici de atmosfera lui, ci pentru că îl cunoscuse și trăise în apropierea marelui Jean-Martin Charcot. În centrul Salpêtrière din Paris, Freud a avut ocazia să muncească cot la cot cu un iluminat al domeniului neurologiei și mare specialist într-o tulburare care, în acea epocă, nu era deloc luată în seamă de comunitatea medicală: isteria. Medicul francez insista să trateze această tulburare, fundamental, dar nu exclusiv feminină – termenul *isterie* provine din grecescul *hysteron*, care înseamnă *uter* –, ca pe un tip de dezechilibru nervos, nu ca o simplă problemă de prefăcătorie,

În acest tablou de André Brouillet îl vedem pe Jean-Martin Charcot în timpul uneia dintre lecțiile lui clinice la Salpêtrière.

spre deosebire de mulți colegi de-ai săi. Lecțiile lui magistrale, în special *leçons du mardi* (lecțiile de marți), strângeau un public numeros care aștepta cu înfrigurare să vadă în ce fel avea să-și trateze ilustrul doctor, prin hipnoză, pacientele isterice. Fascinația pe care Charcot a exercitat-o asupra tânărului medic a fost atât de mare încât Freud i-a cerut maestrului permisiunea să îi traducă în germană lucrarea *Prelegeri despre bolile sistemului nervos*. Freud a obținut acceptul pe care îl dorea și traducerea a fost publicată în 1886.

Reîntors la Viena, Freud a profesat ca medic neurolog la un cabinet privat și și-a continuat, cu și mai multă energie, cercetările în domeniul neurologiei. Firește, la Viena, Freud nu era singur, fiindcă putea conta pe sprijinul și bunele sfaturi ale câtorva colegi. În acest sens, merită să-l amintim pe Josef Breuer, de

această primă versiune a psihanalizei, cea freudiană, care, după cum vom descoperi curând, a fost concepută ca metodă exclusiv terapeutică de tratare a bolnavilor de nevroze și puțin câte puțin a evoluat până la a deveni o filosofie a subiectului și a culturii.

Primii pași: isteria ca psihopatologie

După cum am văzut în capitolul precedent, pentru binele relației sale de familie și a viitoarei sale stabilități profesionale și economice, Freud a abandonat munca de cercetător de laborator ca să se concentreze pe profesia de medic. Cu toate acestea, și în domeniul clinic interesele lui au ajuns să evolueze de la o perspectivă fiziologică la una psihologică; cu alte cuvinte, treptat, Freud a încetat să se mai ocupe de anatomia creierului ca să se dedice analizei minții. Fără îndoială că, în ce privește schimbarea de orientare a autorului nostru, dincolo de chestiunile strict pecuniare, va trebui să luăm în considerare influența a două personalități din domeniul medicinei: Jean-Martin Charcot (1825–1893) și Josef Breuer (1842–1925).

Freud s-a întors din călătoria lui de studii la Paris, la începutul anului 1886, absolut fascinat, dar nu de oraș și nici de atmosfera lui, ci pentru că îl cunoscuse și trăise în apropierea marelui Jean-Martin Charcot. În centrul Salpêtrière din Paris, Freud a avut ocazia să muncească cot la cot cu un iluminat al domeniului neurologiei și mare specialist într-o tulburare care, în acea epocă, nu era deloc luată în seamă de comunitatea medicală: isteria. Medicul francez insista să trateze această tulburare, fundamental, dar nu exclusiv feminină – termenul *isterie* provine din grecescul *hysteron*, care înseamnă *uter* –, ca pe un tip de dezechilibru nervos, nu ca o simplă problemă de prefăcătorie,

psihopatologiilor, a ajuns să-l îndepărteze de Breuer, primul lui colaborator. De fapt, convingerea lui Freud că aceste conflicte psihice care afectau pacienții isterici aveau origine sexuală – și, mai precis, în sexualitatea din prima copilărie – întâmpina foarte multă rezistență din partea comunității medicale care, pe vremea aceea, era bigotă și puritană ca de altfel întreaga societate vieneză. După cum vom vedea, acest prim mare pariu al lui Freud de a înțelege originea diferitelor forme de nevroze plecând de la sexualitatea infantilă a suferit o înfrângere dură fiindcă teoria lui s-a dovedit, cel puțin parțial, greșită. Însă, înainte de a rezolva această problemă spinoasă, trebuie să facem un scurt popas în drumul nostru ca să vorbim de tehnicile terapeutice pe care Freud le-a folosit și le-a dezvoltat în acel moment, dintre care una a marcat definitiv nașterea metodei psihanalitice.

De la hipnoză la asociere liberă

Pe atunci se foloseau de obicei terapii bazate pe șocuri electrice ca să se trateze diferite tulburări psihologice. Se folosea și hipnoza, o terapie care promitea mari posibilități de tratament, deși confruntată cu o mare rezistență din partea unor membri ai comunității medicale și a publicului în general. Avem o bună descriere despre cum se dezvolta terapia într-o scriere scurtă a lui Freud din 1891 intitulată *Hipnoza*. Pentru a hipnotiza un pacient, Freud îi sugera să se așeze într-un loc comod și într-o încăpere cu lumină difuză. Hipnotizatorul trebuia apoi să-i ceară pacientului concentrare și tăcere și, pe urmă, să înceapă sugestia prin cuvânt ca să îl facă pe pacient să se relaxeze complet și să închidă ochii. În acel moment, terapeutul, tot prin cuvinte

șoptite și gesturi delicate, încerca să calmeze durerile ori simptomele pe care le manifestase pacientul.

Desigur, hipnoza prezenta unele neajunsuri. Deja în textul mai sus citat, scris în momentul în care medicul vienez dădea încă mare atenție practicii hipnotice, Freud își punea în gardă cititorii și viitorii terapeuți asupra faptului că hipnoza nu era un tratament care se putea generaliza, adică nu putea fi aplicat în toate cazurile, nici măcar în majoritatea lor. Nu trebuia niciodată impusă pacientului, fiindcă ulterior acesta ar fi dezvoltat rezistențe de netrecut la tratament. Pe de altă parte, existau pacienți care nu erau deloc sugestionabili, la care se adăuga ulterioara dificultate că acești pacienți rezistenți la tratament nu prezentau condiții preliminare care să fi permis identificarea problemei. În sfârșit, nu toate tulburările sau bolile mintale puteau fi tratate. Cu toate acestea, tulburarea isteriei părea să fie candidatul cel mai adecvat pentru tratamentul prin hipnoză.

Din acest motiv și din multe altele, Freud a început să caute căi alternative hipnozei, care să-i permită să aibă un acces mai puțin inconstant, mai stabil și mai direct la conflictele mentale ale pacienților săi. Puțin câte puțin, Freud a elaborat deci, prin încercare și eroare, o metodă proprie care, de fapt, avea să marcheze în sens strict începuturile psihanalizei (pe la 1896): ne referim la *asocierea liberă*.

Iată în ce constă această tehnică inovatoare. După ce a creat climatul adecvat, adică un mediu favorabil în care pacientul să nu se simtă nici intimidat, nici judecat, terapeutul îi cerea să-i povestească experiențele care însoțiseră prima manifestare a simptomelor sau a dereglărilor care îl afectau. Ulterior, terapeutul îl invita pe pacient să-și exprime ideile care-i treceau spontan prin minte. În fond, pacientul trebuia să spună cu glas tare și repede, adică fără să mediteze și să se gândească înainte, unele dintre

elementele narate în cuvintele și imaginile care îi treceau prin minte exact în clipa aceea, chiar dacă nu putea găsi nici un fel de relație între ele. Era indispensabilă evitarea intervenției proceselor meditative sau raționale în acest proces de asociere mecanică; doar astfel, urmând acest fir al Ariadnei, terapeutul putea avea acces puțin câte puțin la autenticele meandre ale psihicului.

Pentru Freud, nici un proces mental nu era întâmplător sau gratuit; totul trebuia să se supună unei rațiuni. Așadar, dacă subiectul ocolea unele dintre aceste asocieri mecanice sau le rectifica ulterior, era ușor să te gândești că conștiința lui îl apăra de un conținut care putea să-l tulbure. Exact în clipa aceea, era deci necesar ca el să se oprească și să aprofundeze. Doar dacă terapeutul reușea să învingă rezistențele interioare ale pacientului său și să scoată la lumină acel conținut obscur se putea ajunge la vindecare. Plecând de la acel moment, pacientul ar fi putut să înceapă să își gestioneze conștient și eficient amintirile și dorințele autentice.

Poate vă va mira să aflați că Freud a obținut cele mai multe progrese cu această tehnică devenind propriul pacient, adică prin autoanaliză. Din 1897, Freud a început să se psihanalizeze constant. De fapt, nu a abandonat niciodată această practică și i-a rezervat ultima jumătate de oră a zilei, până în ziua morții. Necesitatea de a începe să se autoanalizeze se supunea, fără îndoială, unor circumstanțe foarte concrete. Freud se afla în dificultate. Comunitatea medicală și științifică nu arăta în general nici cel mai mic interes pentru noile lui descoperiri. Cu excepția colegului și prietenului său, medicul berlinez Wilhelm Fliess (1858–1928), Freud nu putea conta pe nici un sprijin intelectual. Erau ocazii în care Freud vedea cum îi slăbesc serios capacitățile și starea de spirit, mai cu seamă după moartea tatălui, care a survenit tocmai în acea perioadă. Mai mult, după cum am subliniat, pariul

lui pe originea sexuală infantilă a psihopatologiilor primise o lovitură puternică: Freud se vede nevoit să recunoască faptul că marea majoritate a pacientelor lui isterice nu trăiseră în copilărie evenimentele traumatice cu caracter sexual pe care le povesteau în cadrul ședințelor de psihoterapie: erau simple fantezii!

Practica autoanalizei s-a dovedit remediul cel mai bun pentru starea de spirit fragilă a lui Freud și, mai mult, i-a dat elanul necesar să facă progrese în teoriile lui psihanalitice.* A putut recunoaște în el însuși consecințele unei proaste gestionări a afecțiunilor din copilărie – o înclinație puternică pentru mamă și ura inconștientă pentru tată, un conflict pe care ulterior avea să-l numească *complexul lui Oedip* –, acum reînviate de recenta moarte a tatălui său. Și, curios, ședințele de autoanaliză i-au permis să rezolve și *quid*-ul problemei sexualității infantile: după cum intuise, patologiile psihice își aveau originea sexuală în copilărie, dar nu pentru că cei mici ar fi fost obiect al dorinței ilicite din partea adulților – Freud numise această propunere nefericită *teoria seducției pasive* –, ci mai degrabă pentru că ei erau cei care simțeau asemenea dorințe. Impunătoarea și scandaloasa teză freudiană a sexualității infantile, unul dintre stâlpii de susținere ai teoriei psihanalitice, începea să prindă formă. Neîndoielnic însă, marea îndrăzneală a lui Freud a fost să arate că mare parte din aceste concluzii proveneau din analiza critică a viselor personale.

Interpretarea viselor

De fapt, curiozitatea lui Freud față de lumea onirică apăruse cu puțin timp înainte datorită ședințelor de terapie cu pacienții lui.

* Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Works*

Freud era absolut convins că se putea da o semnificație logică simptomelor, doar în aparență stranii, ale pacienților nevrotici, intuind că, în ultimă analiză, totul trebuia să asculte de o oarecare rațiune. Ei bine, curios e faptul că, în ședințele de terapie, mulți dintre pacienții lui includeau unele vise, ca și cum ar fi fost vorba despre simptome ulterioare ale bolii. În consecință, Freud a înțeles necesitatea de a le interpreta cu rigoare. Foarte curând, ceea ce părea doar o frântură dintr-o ghicitoare absurdă s-a dovedit a fi *calea regală* de acces la inconștientul întunecat.

Freud a ajuns la concluzia că toate visele erau realizări mascate ale unor dorințe inconștiente, și la fel erau și coșmarurile, chiar dacă la acestea din urmă satisfacția dorinței era complet disimulată. Astfel, de exemplu, visând moartea cuiva la care ții nu însemna neapărat că-i dorești moartea; această persoană – sau faptul morții în sine – nu era altceva decât un simbol căruia era necesar să-i descifrezi semnificația. Autorul nostru a afirmat că trebuia să faci diferența între două tipuri de semnificații în vise: un *conținut manifest*, adică ansamblul de imagini, scene ori persoane pe care ni le amintim cu toții, mai mult sau mai puțin, când ne trezim și care, în cele mai multe cazuri, se referă la evenimente trăite în ziua anterioară, și un *conținut latent*, adică de dorințele adevărate, care nu se manifestă direct, ci prin intermediul imaginilor care le maschează și le ascund.

Pentru Freud, motivul pentru care însăși mintea unui subiect îi ascunde anumite dorințe era foarte clar: există dorințe pe care un om nu le poate destăinui nici celui mai bun confident, dar există multe alte dorințe pe care acest om nu ar fi dispus să și le divulge nici lui însuși. De aceea, o parte a psihicului apără subiectul de oroarea pe care i-ar provoca-o descoperirea acestor dorințe autentice. În somn, totuși, aceste forțe care apără eul inconștient sunt mai curând slăbite și astfel ideile și dorințele inconștiente se

pot ivi cu mai mare ușurință, dar nu o fac pe de-a-ntregul, și de aceea conținuturile apar camuflate.

Părintele psihanalizei a numit acest proces de deformare a visului *travaliu oniric*, și din acel moment l-a luat în vizorul cercetărilor psihanalitice. Deci, sarcina psihanalistului era să descifreze conținutul latent al ansamblului, în general vag și incoerent, de conținuturi onirice povestite de pacient. În această sarcină, metoda asocierii libere era pusă în serviciul interpretării viselor: asocierea mecanică pe care o stabilea pacientul între vise și anumite cuvinte, imagini, amintiri din trecut care îi treceau prin minte în acel moment fisura inconștientul dezvăluindu-l aproape complet.

Trebuie subliniat însă că interpretarea viselor nu era deloc simplă. În opinia lui Freud, psihanalistul trebuia să dea piept cu nenumăratele deformări pe care cenzura interioară a pacientului le pusese dorințelor sale autentice și deconcertante, dintre care unele își aveau originea în perioade foarte îndepărtate, anume în cursul primei copilării. Cenzura interioară eficientă a subiectului putea să concentreze într-o singură figură semnificații multiple *(proces de condensare onirică)* sau putea să mute adevărata semnificație a visului pe un motiv aparent insignificant *(proces de deplasare)*. Psihanalistul trebuia să țină cont și că, în vis, totul (inclusiv cuvintele și expresiile) fusese transformat în imagini și că acel conținut latent ar fi trebuit să fie descoperit și identificat sub aceste ipostaze care îl camuflau *(luarea în considerare a reprezentabilității)*.

Mai mult, în fiecare proces nou de narare se obișnuia elaborarea visului spre a deveni tot mai coerent *(elaborări secundare)*; fără doar și poate, în aceste narațiuni succesive se disimula din ce în ce mai mult rădăcina dorinței. Psihanalistul trebuia deci să se transforme într-un adevărat detectiv al minții.

Freud, interpretul viselor

Fără îndoială, suntem în fața unuia dintre aspectele cele mai cunoscute ale autorului nostru și e la fel de adevărat că obișnuim să asociem direct figura lui Freud cu interpretarea viselor, ca și cum el ar fi fost primul și singurul care s-a dedicat acestei preocupări. Trebuie să subliniem că Freud nu a fost primul care a dat atenție acestui fenomen ciudat al psihicului. Încă din Antichitate, toate tradițiile, occidentale și orientale, s-au ocupat de vis și i-au atribuit funcții importante, aproape întotdeauna profetice sau aparent religioase. Și în contextul direct legat de Freud, câțiva oameni de știință cochetaseră cu problema spinoasă a viselor, chiar dacă, în general, nu le considerau decât asocieri libere vagi și fără prea mare importanță, rod al minții aflate într-o stare de profundă relaxare.

Freud nu împărtășea deloc credințele religioase sau mistice antice, o lume pe care el o considera simplă iluzie; totuși, era de acord cu aceste tradiții milenare cel puțin dintr-un punct de vedere, anume că dădeau o semnificație precisă visului, spre deosebire de mulți dinte colegii lui cercetători. Oricum, pentru el, visul avea o semnificație, trebuia să constea în ceva mult mai pământesc, în strânsă relație cu însăși existența subiectului care visa și intim legată de istoria lui personală.

Acest rod al interesului viu al lui Freud pentru vise a văzut lumina zilei în 1900, când a fost publicată faimoasa lucrare *Interpretarea viselor*, una dintre operele sale preferate. Deși cartea a fost primită cu răceală de ceilalți medici și de societatea vieneză în general, Freud era convins că e pe calea cea bună. De fapt, titlul era însoțit de o frază revelatoare scoasă din Eneida lui Vergiliu: *„Flectere si nequeo Superos Acheronta movebo“*, „Dacă nu-i pot mișca pe zei din ceruri, îi voi îmbuna pe cei din Acheron“. Sigur era vorba despre o declarație de intenție în toată regula!

Modelul psihanalitic

După cum am văzut, teoria psihanalitică s-a dezvoltat inițial ca *metodă complet terapeutică*. Obiectivul prioritar al tratamentului psihanalitic era să clarifice conflictele mentale de la originea patologiilor psihice, adică să scoată la lumină conflictele întunecate interioare ale anumitor subiecți, conflicte între dorințe inconștiente de nemărturisit și refulări conștiente severe. Freud era convins că, odată dezvăluită această luptă și adusă la cunoștința pacientului, dureroasele și deconcertantele lui patologii s-ar fi încheiat.

E frumos și să te gândești că tratamentul oferit de psihanaliză nu era bazat pe medicamente, ci numai pe cuvinte. Era vorba despre o vindecare în toată regula prin intermediul limbajului. Iată cum exprima Freud în *Introducere în psihanaliză* (1917) marea putere a cuvintelor:

> Cu ajutorul cuvintelor un om îl poate face fericit pe celălalt sau îl poate aduce la disperare, prin cuvinte profesorul transmite ce știe elevilor, prin cuvinte oratorul trage după sine auditoriul și îi determină judecățile și deciziile. Cuvintele declanșează afecte și sunt mijlocul obișnuit prin care oamenii se influențează între ei. Nu vom subevalua deci folosirea cuvintelor în psihoterapie și vom fi mulțumiți dacă ni se va da ocazia să ascultăm cuvintele pe care și le spun între ei analistul și pacientul său.

Pentru Freud, psihanaliza nu a încetat niciodată să fie o metodă terapeutică – și, în realitate, păstrează și azi această aspirație, deși se află într-o perioadă dacă nu de declin, cel puțin de impas –, dar sigur este că s-a transformat rapid într-o teorie explicativă a structurii minții și a funcționării ei, firește, nu numai

a minții bolnavilor de nevroze, ci și a tuturor oamenilor. Acest interes aproape speculativ pentru mintea omenească a plasat psihanaliza într-o perspectivă pe care Freud obișnuia să o califice ca *metapsihologică*: adică nu mai era vorba doar de o cunoaștere orientată spre practica clinică, ci de un model speculativ asupra subiectului care ajungea să fie foarte aproape de filosofia pură – sau *aproape* filosofic, ne-ar corecta autorul nostru, fiindcă postulatele lui erau extrase direct din practica clinică, nu din simple elucubrații. După cum vom avea curând ocazia să vedem, Freud a conceput două modele teoretice succesive *(prima topică* și *a doua topică)* care permiteau înțelegerea structurii minții, diferitele sale regiuni și multiplele ei dezvoltări.

Odată clarificată geneza psihanalizei freudiene, să vedem sintetic câteva dintre cele mai caracteristice teze ale sale.

- Primul postulat psihanalitic și cel care, fără îndoială, a stabilit un punct de cotitură decisiv față de concepția tradițională a omului, era că mintea subiectului este stratificată sau disociată în mod convenabil între o parte *conștientă* și una *inconștientă*. Inconștientul era considerat un fel de *eu* obscur, adică un depozit necunoscut de experiențe, de amintiri și de dorințe reprimate, deconcertante până și pentru subiectul conștient. Aceste rădăcini profunde ale eului trebuiau, după Freud, să fie scoase la lumină deoarece constituiau principiul explicativ al comportamentului uman.

- Plecând de la acest prim principiu, aproape că putem deduce a doua trăsătură distinctivă a teoriei psihanalitice freudiene. Psihanaliza elaborată de Freud s-a poziționat foarte curând printre mișcările filosofice care neagă libertatea omului, în general numite *deterministe*. De fapt, Freud a postulat *un*

determinism psihic neechivoc: pentru autorul nostru, libertatea umană nu era decât o iluzie zadarnică. Desigur, aproape toți oamenii se cred liberi, fiindcă nu cunosc cauzele care le determină acțiunile și deciziile, și exact această ignoranță îi determină să aibă convingerea iluzorie a liberului-arbitru. În momentul în care se face puțină lumină în mintea umană, se descoperă însă o infinitate de impulsuri care provin de la acest eu întunecat care scapă complet de supravegherea conștiinței. În a treia dintre cele *Cinci conferințe despre psihanaliză* (1910) autorul nostru este categoric: „De-acum înțelegeți cum psihanalistul se distinge printr-o încredere decis singulară în determinismul vieții psihice. Pentru el nimic nu e neînsemnat, arbitrar și întâmplător în manifestările psihice..."

- O altă teză dintre cele de bază și practic fondatoare a psihologiei freudiene a fost insistența pe importanța *sexualității* în viața bărbatului și a femeii. În ultimă instanță, aproape totul se putea reduce la sex; nu degeaba Freud este deseori acuzat de *pansexualism*.* Freud credea că natura umană se supune de preferință pulsiunilor sexuale. Fără doar și poate, pulsiunile sexuale puteau apărea disimulate – de exemplu sub forma unei relații de prietenie sau chiar de creație artistică –, dar, în orice caz, se aflau în spatele multor alegeri și decizii cotidiene, chiar vitale, ale tuturor oamenilor, fără excepție. Evident, se aflau și la originea oricărui tip de psihopatologie, mai cu seamă nevroza.

* *Pansexualism:* teorie care reduce toate variabilele explicative ale unei realități la conținuturi cu caracter sexual.

- Problema sexualității avea rădăcini mult mai adânci decât se bănuise vreodată. De fapt, psihanaliza freudiană a ajuns la concluzia că exista o *sexualitate infantilă*: la copil, chiar la nou-născut, se putea afirma prezența unui *eros* puternic. Și astfel, contrar opiniei majorității oamenilor, care îi considerau pe copii un exemplu paradigmatic al inocenței, Freud susține că lumea infantilă nu era lipsită de această dinamică pulsională cu caracter sexual care guvernează viața ființei umane. Dar nu numai atât: prezența acesteia la vârsta copilăriei mult mai determinantă, deoarece caracterul bărbatului și al femeii adulte se forma exact în acel prim moment și în acord cu felul în care copilul și mediul lui gestionau pulsiunile sexuale. Din acest motiv, Freud a afirmat cu siguranță că bazele caracterului erau stabilite pe la vârsta de trei ani.

- Ca să încheiem, un al cincilea și ultim postulat: putem adăuga că, după părerea lui Freud, nu existau diferențe semnificative între creierul unui om bolnav de nevroză și cel al unuia sănătos. Patologiile psihice nu se datorau, deci, unor dispoziții organice speciale, ci unui conflict și unei proaste gestionări a anumitor impulsuri. În mintea acestor bolnavi se întâlneau idei foarte puternice și pregnante, dar de factură diferită, și din această luptă permanentă apăreau tulburările. Dacă asta era adevărat, trebuia dedus că toți oamenii, într-un moment sau altul al vieții lor, puteau da semne ușoare de asemenea tulburări psihopatologice. Dacă se produceau cauzele necesare, orice individ sănătos putea prezenta unele episoade de nevroză momentană: nimeni nu se putea considera imun sau complet ferit de asta! Psihanaliza freudiană susține deci că *nu există nici un salt calitativ între sănătate și boala mentală* și,

A fi sau a nu fi... schopenhauerian

Probabil că cititorilor noștri atenți le-a trecut prin minte numele lui Arthur Schopenhauer (1788–1860) după ce au citit unele dintre tezele fundamentale ale psihanalizei freudiene, mai ales afirmația despre existența unei părți inconștiente a psihicului omenesc, problema determinismului și importanța sexualității. De fapt, filosoful din Gdansk, în monumentala lui operă *Lumea ca voință și reprezentare* (1818), vorbea despre omniprezenta Voință, o forță oarbă și irațională care constituie realitatea și mână inexorabil toate ființele. Schopenhauer, ca autentic romantic – o concepție despre viață și artă la formarea căreia a contribuit mult –, se ferea de caracterul îngust al privirii raționale ca să ia în considerare cu atenție toate elementele raționale și inconștiente care guvernează viața omului. În acest sens, vorbea și despre importanța proceselor onirice și a hipnozei, aspecte cruciale și pentru psihanaliză. Deci, în ce măsură se află Schopenhauer în spatele gândirii freudiene?

Arthur Schopenhauer. Gravură de Shyubler, publicată în revista *Neva* (Sankt-Petersburg, Rusia, 1888).

Freud, exact ca Hamlet pe care îl admira atât de mult, a ezitat deseori între a fi și a nu fi, în acest caz schopenhauerian. El însuși a recunoscut deschis și în diferite ocazii că unele dintre cele mai autentice idei psihanalitice se găseau deja în opera lui Schopenhauer. Totuși, așa cum ne povestește în *Autobiografie*, el nu cunoștea doctrinele lui Schopenhauer în momentul în care și-a formulat ideile despre natura umană. Doar ulterior a descoperit cu uimire și admirație marea afinitate care exista între unele dintre ideile lui și anumite pasaje din *Lumea ca voință și reprezentare*. Mai exact, în ce privește pulsiunea morții, care, după cum vom vedea,

este unul dintre postulatele cele mai filosofice ale teoriei freudiene, medicul vienez a afirmat: „Poate veți da din umeri: «Asta nu e știința naturii, e filosofie, e filosofia lui Schopenhauer». Și oare de ce niciodată, doamnelor și domnilor, un gânditor îndrăzneț nu ar fi trebuit să ghicească ceea ce confirmă o cercetare imparțială și de detaliu? Și pe de altă parte, totul a fost spus deja odată..." (Prelegeri de introducere în psihanaliză, serie nouă, 1932)

Onestitatea intelectuală a lui Freud nu putea să nu recunoască faptul că nimic nu e cu adevărat nou sub soare. Totuși, cu toate indiscutabilele convergențe care există între acești doi gânditori, trebuie să recunoaștem că drumul lui Freud în descoperirea adevărului, propriu ființei umane, și cel pe care a apucat Schopenhauer sunt și considerabil diferite: filosoful german elaborase aceste idei intuitiv și prin metodele speculative specifice filosofiei; în schimb, psihanalistul vienez pleca mereu de la introducerea cazurilor clinice și de la o analiză minuțioasă și recurentă a propriei minți.

în consecință, modelul psihanalitic nu folosea doar la explicarea patologiilor psihice, ci și la explicarea comportamentului tuturor oamenilor în general.

Pe scurt, prin practică clinică și de autoanaliză, Freud a observat în mod distinct existența unui inconștient și a descoperit toate impulsurile, dintre care majoritatea de origine sexuală și dezvoltate la o vârstă foarte precoce, care guvernează integral eul. Totuși, e foarte probabil ca această primă schițare a teoriei psihanalitice să fie primită de mulți cititori cu oarecare reticență sau cu scepticism marcat. Care ar fi motivul ultim al unei asemenea împotriviri?

Al treilea și ultimul afront la narcisismul uman

Sigmund Freud a constatat încă de când era în viață rezistența pe care o întâmpina teoria lui psihanalitică, nu numai printre profani, ci și printre colegi iluștri ai comunității medicale. În primele decenii ale secolului XX, unii medici și psihiatri au ajuns să definească psihanaliza ca pornografie și pe psihanaliști ca pervertiți sexuali. În 1910, de exemplu, la un congres important al specialiștilor de boli mintale, psihiatrul german Wilhelm Weygandt nu a umblat cu jumătăți de măsuri în fața unei mici aluzii la psihanaliza făcută de un coleg de-al lui: „Acesta – a răspuns el după ce bătuse cu pumnul în masă – nu este un argument pentru o dezbatere la un congres științific: e un lucru care privește poliția".* Alții pur și simplu au luat în râs ideile lui Freud aducând ca argument că erau o formă de cercetare psihiatrică mai potrivită pentru vraci decât pentru medici cu studii, revoltați ca psihanaliștii își interoghează constant pacienții despre viața lor sexuală.

Autorul nostru a perceput imediat că, în mare parte din cazuri, dificultățile care blocau drumul spre acceptarea și înțelegerea teoriei sale nu erau de tip intelectual, ci emoțional. Cu alte cuvinte, majoritatea oamenilor puteau înțelege în ce consta psihanaliza, iar incapacitatea lor manifestă de a o accepta se datora mai curând unor rezistențe interioare subtil afective.

Freud, care nu era în stare să lase nici un comportament fără explicație – și aici merită să amintim celebra frază a lui Terențiu „Sunt om: nimic din ce-i omenesc nu-mi e străin" –, a încercat

* Ernest Jones, *Sigmund Freud: Life and Works*

să dea seamă despre rezistențele pe care le suscita psihanaliza într-un context explicativ mult mai amplu. De fapt, dincolo de faptul că era îngrozitor de stânjenitoare pentru moraliști și puritani, psihanaliza reprezenta un afront direct la *narcisismul* propriu oamenilor.

Dintotdeauna omul s-a considerat centrul universului, o specie privilegiată în interiorul creației și al planului divin. Așa cum i s-a întâmplat lui Narcis, omenirea s-a îndrăgostit de propria imagine. Din fericire, va afirma Freud, știința a contribuit la redimensionarea acestei aspirații nemăsurate. Mai exact, supremația omului ca specie a fost pusă în discuție datorită unor teorii științifice: teoria lui Copernic, cea a lui Darwin și, în cele din urmă, psihanaliza lui Freud. Putem vorbi deci de trei afronturi istorice aduse narcisismului: unul cosmologic, unul biologic și unul psihologic. Să le analizăm pe scurt.

Cu foarte mici excepții, cosmologia antică se baza pe ideea că universul este circular: dacă *cosmosul* era creație divină, putea fi doar circular, pentru că cercul era figura geometrică perfectă (orice punct se află la distanță egală de centru). Mai mult, observațiile indicau că Pământul trebuie să ocupe centrul acestui cerc perfect, fiindcă totul – stelele, planetele rătăcitoare și Soarele – păreau că se rotesc în jurul lui. Astfel, măreția omului ca specie se exprima cosmologic prin centralitatea Pământului, habitatul său. Acest model geocentric a fost pus în discuție de Nicolaus Copernic în secolul al XVI-lea. Firește, heliocentrismul lui Copernic a declanșat multe polemici din moment ce a mutat fără să se gândească de două ori omul din centrul creației.

Cu toate acestea, studiile științifice următoare au confirmat iar și iar teza heliocentrică a lui Copernic. A fost o lovitură cu adevărat puternică pentru om să descopere că, dintr-o perspectivă cosmică, universul o ducea foarte bine și fără el. Totuși, omul

Narcis, tablou atribuit lui Caravaggio. Narcis era un tânăr de o mare frumusețe, astfel încât, într-o zi, a rămas pur și simplu vrăjit de propriul chip, atât de fascinat încât s-a înecat în apele care-i reflectau imaginea. În locul în care a murit a răsărit o floare minunată, narcisa. Galeria Națională de Artă Veche, Roma.

Încrezătorului nostru eu

Într-un elan de lirism, Freud își imaginează într-un text scurt din 1916–1917, intitulat *O dificultate a psihanalizei*, cum un expert psihanalist i-ar vorbi încrezătorului și complet înșelatului nostru eu.

> Nimic străin n-a pătruns în tine, ci o parte din viața ta psihică s-a sustras conștiinței și stăpânirii voinței tale. Tocmai de aceea apărarea ta este atât de slabă. Cu o parte din forțele tale te lupți cu cealaltă parte, și nu-ți poți aduna toate puterile ca atunci când lupți cu un dușman extern. Și nici măcar nu e partea cea mai rea sau mai puțin relevantă a puterilor tale cea care s-a întors împotriva ta și s-a considerat independentă de tine. Vina, trebuie să o spunem, este numai a ta. Ți-ai supraevaluat puterea când ai crezut că poți face ce voiai cu pulsiunile tale sexuale, și ai considerat că nu era necesar să dai seamă de intențiile lor. Așa că ele s-au revoltat și și-au urmat căile întunecate ca să se sustragă de la represalii și să-și facă singure dreptate într-un fel care nu-ți mai poate fi convenabil. Cum au ajuns la asta și ce drum au urmat nu știi; doar rezultatul acestui efort, simptomul pe care tu îl percepi ca suferință îți este cunoscut. De aceea nu îl recunoști drept derivat al pulsiunilor tale repudiate, și nu știi că el reprezintă satisfacerea substitutivă [...]. Tu ai încredere în faptul că ești informat despre ce se întâmplă în psihicul tău, deoarece conștiința îți comunică tot ce are oarecare importanță. Așadar, dacă n-ai primit nici o veste despre ceva ce s-a întâmplat în psihicul tău, consideri plin de încredere că înăuntru nu ar fi nimic [...]. Așa că lasă-mă să-ți spun ceva despre acest ultim punct. Psihicul nu coincide deloc în tine cu ce este conștient [...]. Te porți ca un suveran absolut care se mulțumește cu informațiile prim-ministrului său, fără să coboare în popor ca să-i asculte glasul.

matur și civilizat se consola gândind că, pe Pământ, fără discuție el era stăpânul absolut. Însă această iluzie a avut viață scurtă fiindcă, în plin secol XIX, Charles Darwin a demonstrat că omul nu poate fi considerat o specie privilegiată și nici măcar independentă față de celelalte. Omul nu era altceva decât una dintre multele ramuri ale arborelui vieții. Și astfel, acea teză confortabilă din Geneză potrivit căreia omul fusese creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu se topea ca zăpada la soare.

După aceste două lovituri, omul trebuia să se afle în fața ultimului și celui mai sever afront, cel al psihanalizei. Până atunci, toate atacurile la amorul lui propriu se limitaseră să îi zdruncine certitudinile despre realitatea care îl înconjura, respectiv locul lui în cosmos și relația lui cu regnul animal; plecând de la psihanaliză, omul nu mai rămâne nici măcar cu lumea lui interioară în care să se refugieze, fiindcă până și acolo stăpânirea lui este iluzorie. Psihanaliza pune definitiv sub semnul întrebării rolul preponderent al rațiunii. Inconștientul necontrolabil și întunecat este acum considerat adevăratul factotum al vieții omenești.

Criza rațiunii

După cum am văzut în capitolul anterior, chiar și după publicarea *Originii speciilor* a lui Charles Darwin în 1859, omul încă păstra convingerea că, deși era un animal printre celelalte, poseda o facultate rațională proprie care îi permitea să domine impulsurile animalice. Se părea că, mulțumită rațiunii, natura animalică a omului ar putea fi condusă spre țeluri mult mai elevate decât simpla conservare și reproducere instinctuală. Probă evidentă a acestui fapt este că, încrezător și orgolios, omul s-a autoproclamat științific *Homo Sapiens Sapiens*, adică de două ori știutor. Dezvoltarea psihanalizei freudiene pune la îndoială acest ultim bastion al orgoliului și al încrederii omenești: rațiunea conștientă este acum doar vârful unui aisberg enorm scufundat practic cu totul în apele întunecate ale inconștientului, iar comportamentul este călăuzit cel mai mult de instincte. Și la revedere cu rațiunea și cu liberul-arbitru!

Mai exact, vom începe acest capitol cu analizarea atentă a două modele teoretice ale minții umane pe care Freud le-a elaborat treptat pe parcursul vieții: *prima topică* și *a doua topică*, două

propuneri care ne îndepărtează odată pentru totdeauna de acea viziune încrezătoare a omului ca ființă rațională și liberă.

Structura psihicului

Merită subliniat că Freud nu era interesat numai de practica clinică, ci nutrea și un interes speculativ profund pe care în ultimă instanță îl putem defini ca filosofic (sau *metapsihologic*, cum ar spune Freud). Luând ca bază de lucru observațiile pe care le-a făcut pe pacienții săi – cărora le dedica întotdeauna cincizeci și cinci de minute de terapie intensă – și un ansamblu de concluzii interesante, rod ale autoanalizei lui conștiincioase, autorul nostru a creat cu timpul un model explicativ complet al psihicului uman.

Este cazul să amintim că un *model teoretic* este în esență o reprezentare care pretinde să facă înțeleasă o realitate complexă, arătând cât mai sintetic posibil structura și dinamica sa interioară. Cu siguranță avem cu toții în minte modelul atomului, care își propune să-i explice structura internă, sau pe cel al ADN-ului, cu dublul său helix caracteristic. Ne propune și Freud un model, însă de data asta e vorba despre unul care să reflecte asupra minții o realitate mult mai complexă și, fără îndoială, mai evazivă.

Cuvântul cu care Freud și-a botezat cele două modele, *topica*, derivă dintr-un cuvânt grec, *topos*, care înseamnă literal *loc*. Deci, Freud vrea să ne arate o hartă a diverselor *locuri* care structurează psihicul uman. Totuși, deși Freud ne invită să continuăm să analizăm metaforic mintea omenească de parcă ar fi o realitate spațială, nu trebuie să identificăm aceste *locuri* cu părți organice ale creierului. Modelul freudian ne propune o reprezentare a activității mentale a omului, nu a organului care în ultimă instanță o face posibilă, anume creierul.

O primă formulare a locurilor diferite care compun mintea omului a apărut în capitolul șapte al celebrei sale opere *Interpretarea viselor*, publicată la începuturile secolului XX. Oricum, avem de a face cu un model pe care Freud l-a elaborat doar în câțiva ani, așa că, în ciuda interesului suscitat, nu-l putem lua ca definitiv. În această primă topică, Freud propunea să se facă diferența între o instanță *inconștientă* și una *conștientă*. Mai mult, el stabilea între aceste două sfere existența unui *preconștient* și a unei *cenzuri*, situată între diferitele granițe, un fel de balama care avea rolul de a controla trecerea anumitor conținuturi psihice (dorințe, idei...) de la una la alta.

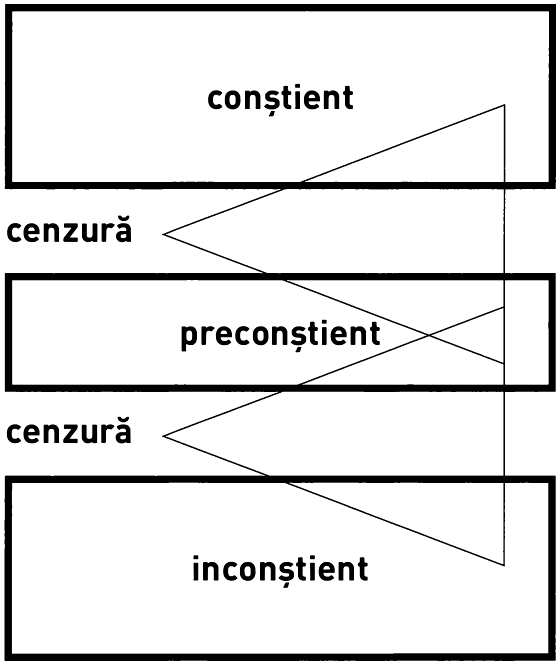

Freud susținea că zona *inconștientă* a minții își avea rădăcinile și originea în biologia umană, adică în predispozițiile sale naturale ca specie. Acolo, în inconștient, se găseau o serie de elemente psihice de origine profundă și, mai ales, un ansamblu de traume care fuseseră refulate. Trebuie să clarificăm că *trauma* este un cuvânt grecesc care înseamnă *rană*; prin urmare, Freud voia să spună că în inconștient fuseseră ascunse și îngropate eficient amintirile tuturor situațiilor conflictuale sau care îi cauzaseră subiectului o repulsie uriașă, în așa fel încât să nu-i mai poată răni psihicul.

Din contră, *conștientul* era o zonă a minții pe care subiectul o recunoștea lucid ca eul său autentic, eul cu care dialoga interior și plecând de la care interacționa cu lumea și cu oamenii din jurul lui. Este cazul să amintim totuși că inconștientul era considerat doar vârful marelui aisberg care este psihicul. De fapt, marea majoritate a minții omenești, inconștientul, se găsește, după părerea lui Freud, metaforic spus, sub apă și în deplin întuneric. Cu toate acestea, influența sa asupra eului conștient este continuă și absolut determinantă.

În același timp, Freud insista și pe o instanță dinamică, un fel de pământ al nimănui, *preconștientul*, care ar fi sediul unei întregi serii de conținuturi susceptibile să devină în cele din urmă reprezentări conștiente sau să se scufunde iremediabil în abisul inconștientului. În oricare dintre cazuri, *cenzura*, ca paznic sever, avea sarcina de a elibera, în funcție de nevoi, aceste conținuturi și de a le permite accesul în alte zone ale psihicului.

Ca să explicăm această structură tripartită a primei topici putem folosi un exemplu pedagogic al aceluiași Freud. În a doua conferință pe care a ținut-o la Universitatea Clark în 1910, părintele psihanalizei a schițat o scenă imaginară ca să-și lămurească publicul cu privire la felul în care concepea el procesul de refulare

și funcționarea mecanismelor de apărare ale subiectului; tocmai acest exemplu ne poate fi util în explicația noastră.

În primul rând, a spus Freud, să presupunem că există un vorbitor la o conferință (firește, în ziua aceea, cei de față nu au trebuit să facă, cel puțin la acel moment, prea multe eforturi de imaginație). Acest orator imaginar vorbește, argumentează și interacționează conștient și responsabil cu mediul înconjurător. Deci, oratorul ar reprezenta vocea *eului conștient*. În continuare, să ne imaginăm că, în aulă, un spectator mai curând needucat începe să distragă atenția oratorului cu râsete și glume. Acest element deranjant ar simboliza, în opinia lui Freud, *trauma*.

Este logic să ne închipuim că oratorul nostru, cu toate întreruperile deranjante, va încerca să își continue discursul. Desigur, e posibil ca un grup dintre cei prezenți, interesați de lecție, să încerce să îl facă să tacă în toate felurile pe spectatorul needucat. Dacă vorbele și raționamentele nu ar fi suficiente să îl facă pe nesăbuit să înceteze, e aproape sigur că acest grup de spectatori va ajunge să-l dea afară, fără prea multe fasoane, și să pună pe cineva de pază la ușă, în așa fel încât el să nu încerce să mai intre. În exemplul lui Freud, exteriorul sălii ar reprezenta *inconștientul*, iar paznicii de la ușă *mecanismele de apărare*. Totuși, chiar și din afara sălii, spectatorul hărțuit ar putea continua să tulbure liniștea și atenția oratorului. Așa că, deși elementul traumatic nu se află în sală, adică în partea conștientă a psihicului, continuă să exercite o forță decisivă de disturbare asupra eului.

Exemplul autorului nostru se încheie cu ilustrarea rolului psihanalistului. Continuând cu scena imaginară, Freud ne spune că terapeutul este ca un organizator al evenimentului, care, din poziția lui, încearcă să facă pe mediatorul și să îi permită în cele din urmă spectatorului care a fost dat afară să intre iar în sală fără să provoace discuții. A rezolva sau a media acest conflict

intern, trauma, prin cuvânt și raționament ar fi așadar finalitatea pe care o urmărește orice psihanalist.

După cum putem observa prin exemplul lui Freud, conștientul se vede nevoit să se apere pe sine de o serie de trăiri traumatice, de exemplu de o situație frustrantă sau deosebit de dureroasă trăită în copilărie. Deci, din interior, Eul face tot ce poate ca să se apere de această amintire și, în cea mai mare parte din cazuri, cel mai bun remediu este să o îngroape în străfundurile întunecate ale psihicului, în inconștient. Totuși, e foarte posibil ca această amintire care tulbură să continue să chinuie eul conștient, deși este ascunsă în subconștient, poate camuflată sub formă de *simptome* – pe care Freud ajunge să le considere un fel de „monument comemorativ" al evenimentului traumatic – pe care doar psihanalistul le poate identifica și rezolva.

Ca să încheiem prezentarea acestei prime topici, este important să clarificăm tipul de analiză pe care o făcuse Freud până în acel moment. Autorul nostru studiase aceste *locuri* psihice ca și cum mintea subiectului ar fi păstrat o anumită distanță față de lumea exterioară, ca și cum psihicul uman ar putea fi explicat mai mult sau mai puțin autonom. În același timp, Freud descrisese funcționarea minții, dinamica sa interioară, în mod mecanic, ca și cum diferitele instanțe ale minții ar fi reglat progresiv sau regresiv încărcături diferite de energie, adică idei și dorințe.

Doar în câțiva ani însă, Freud a descoperit limitele și inexactitățile acestei prime reprezentări a psihismului uman. A doua topică, pe care am putea-o data din 1920, a fost, fără îndoială, un model mult mai complex și mai detaliat. Așadar, să vedem această reprezentare nouă și definitivă a locurilor minții. Și în acest caz ne aflăm în fața unei structuri tripartite.

În primul rând, afirmă Freud, este necesar să considerăm existența *Es*-ului, cel mai obscur substrat, cel mai profund, al

minții omenești. În cazul acesta, ca să indice unul dintre *locurile* minții omului, Freud folosește un cuvânt german, un pronume personal neutru. Să observăm că particula trimite mai întâi de toate la un *tertium quid*, esențial nedeterminat și necunoscut, ceea ce ne-ar putea duce cu gândul că *Es* ocupă locul care în prima topică era ocupat de *Inconștient*. În realitate, cele două modele nu coincid întru totul. Dacă ni se permite metafora, aici, adică în a doua topică, apele întunecate ale inconștientului se extind puțin dincolo de granițele *Es*-ului ca să ajungă să scalde coasta celorlalte două locuri care alcătuiesc psihicul uman, *eul* și *supraeul*. Noul model propus de Freud nu are deci proprietăți rigide ca precedentul.

Es este o zonă prin excelență pulsională. O *pulsiune* este un fel de forță, un impuls, o *dynamis* care se găsește la jumătatea drumului între fizico-somatic și psihic, adică între dimensiunea corporală și cea mentală a persoanei. Freud a început să folosească

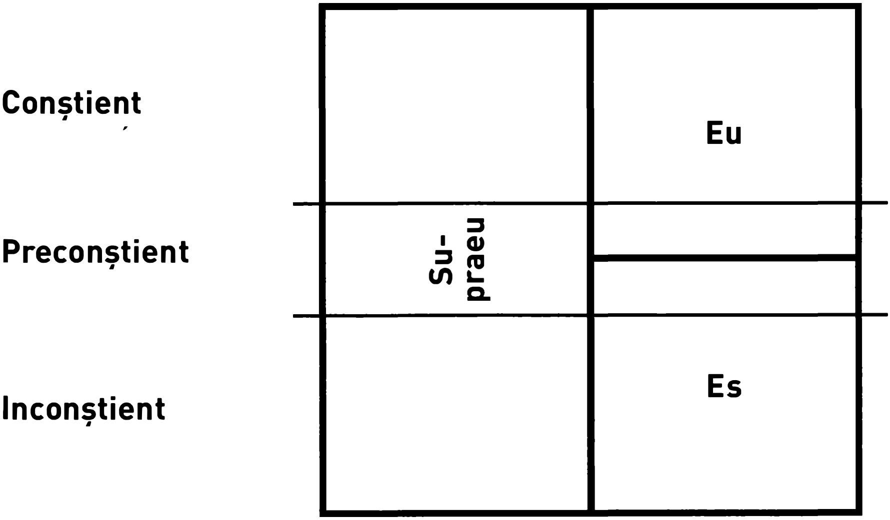

termenul *pulsiune* din 1905, an în care și-a publicat lucrarea *Trei eseuri privind teoria sexualității.* În acest punct, Freud făcea mereu o distincție între conceptul de *pulsiune* (în germană, *Trieb*) și aparentul său sinonim, *instinct (Instinkt)*, fiindcă voia să diferențieze net funcționarea psihicului uman de cel animal. Prin aceasta, Freud nu afirma că omul nu este un animal - era imposibil să se susțină rațional această teză după ce se publicase în 1859 opera lui Charles Darwin *Originea speciilor* –, ci pur și simplu dorea să fie mai atent cu proprietățile omului ca specie.

Până la publicarea în 1920 a lucrării *Dincolo de principiul plăcerii,* Freud nu a putut determina cu exactitate compoziția pulsională a *Es*-ului. În *Es*, afirma el atunci, întâlnim în principal două mari pulsiuni care se luptă între ele: o pulsiune erotică și o pulsiune tanatică*, respectiv un impuls de viață, care luptă pentru creșterea și expansiunea organismului, și un impuls de moarte, care se îndreaptă în sens contrar primului și deci este un îndemn de reîntoarcere la inactivitatea proprie vieții anorganice. Îndemnul autoconservării, dorința amoroasă și, mai cu seamă, cea sexuală, precum și tendințele cu caracter narcisist ar fi manifestări clare ale pulsiunii erotice. În schimb, tendințele agresive și distructive, pe care le putem observa în cazul unor comportamente extreme cum ar fi sadismul sau masochismul, ori cele autodistructive, care se manifestă în sentimentul de vină sau în melancolie, ar fi expresii ale pulsiunii tanatice.

Ca rezultat al distincției făcute între aceste două forțe sau impulsuri ale *Es*-ului, *Eros și Thanatos*, Freud s-a văzut antrenat

* Trebuie să ținem cont de etimologia termenului: *tanatic* provine din grecescul *Thánatos*, zeul morții. Curios e că acest zeu avea un frate geamăn, *Hypnos*, zeul somnului. Deci, *Moartea*, lungul somn, și *Somnul*, scurta moarte, erau strâns înrudite. Sunt astfel și în psihanaliza freudiană, fiindcă pulsiunile tanatice sau de moarte, ca orice pulsiune inconștientă care guvernează viața omului, se manifestă mai ales în somn.

în polemici dure, deoarece colegii lui medici i-au contestat o lipsă totală de probe, mai ales în tot ce se referea la pulsiunea tanatică, ce, după cum însuși Freud recunoștea, avea caracter mut. De fapt, fără îndoială, în final Freud a început să dea frâu liber chemării sale filosofice. Pe parcursul întregii sale vieți, autorul nostru și-a păstrat elanul teoretic între limitele a ce era clinic demonstrabil. Acum, în plină maturitate și bogat în experiențe, nu mai vedea nici un motiv de a-și reprima talentul speculativ. În acest punct, deci, s-ar putea vorbi despre un dialog, poate tacit, între Freud și tradiția filosofică în sens strict. Și tocmai caracterul filosofic al diferenței dintre pulsiunile erotice și cele de moarte i-au permis lui Freud să facă un salt de la realitatea subiectului la cultură în întregul ei.

Să reluăm acum drumul spre subiect, fiindcă trebuie să continuăm să pătrundem natura *Es*-ului și a componentelor lui esențiale: pulsiunile de viață și de moarte. Odată luate în considerare diversele lor proprietăți și manifestări, ne putem gândi că ne aflăm în fața a două pulsiuni complet antitetice. Totuși, nu va trebui să le înțelegem ca două variabile discrete, ci, mai curând, ca părți mobile pe un segment continuu sau ca două fețe ale aceleiași medalii: dragostea și ura se manifestă, uneori, în comun și nediferențiat. Freud vorbește deci despre *ambivalență afectivă*, adică despre sentimente erotice încărcate de agresivitate ori despre forme de violență pline de senzualitate.

În plus, ambele pulsiuni, cea de viață și cea de moarte, urmăresc mereu același scop, deplina realizare ori satisfacție. Rezultă că, după părerea lui Freud, în general, *Es*-ul nostru se ghidează după principiul plăcerii: *Es* urmărește fără încetare bucuria derivată din realizarea ori descărcarea energiei psihice acumulate, cea a dorinței. Obiectul sau scopul unor astfel de pulsiuni poate fi foarte variabil – adică, cineva poate dori să aibă sau să

distrugă un lucru sau altul –, dar finalitatea va fi mereu satisfacerea dorinței inconștiente.

Este cazul să mai spunem că Freud considera *Es*-ul locul în care se depozitează conținuturile psihice traumatice refulate de subiect. În acest sens, *Es* coincide întru totul cu *Inconștientul* pe care l-am examinat în paginile anterioare.

A doua instanță psihică a acestei a doua topici este *eul* sau *ego*-ul. Trebuie să ținem cont că acest *eu* nu există la naștere; nou-născutul este în totalitate *Es*, adică un tot insațiabil de impulsuri, erotice și tanatice, în căutarea unei satisfacții cât mai imediate. Toată lumea știe că, dacă bebelușul nu-și vede dorințele satisfăcute – deci nu obține plăcerea pe care o dorește –, răspunde cu o furie și cu o ură necontrolate. Iată *Eros* și *Thanatos* în stare pură. Ca să folosim termeni exacți, *eul* se formează progresiv pe măsură ce copilul interacționează cu lumea și experiențele vieții zilnice îi limitează și, în parte, îi frustrează aspirațiile nemăsurate. Uneori va fi un reproș al părinților, alteori va fi însăși realitatea – o farfurie cu supă prea fierbinte, zgârietura de la un animal domestic ori șocul după ce a pus mâna la priză – cele care îl vor face să raționeze. În acest fel, *eul* lui pe cale să se nască va încerca curând să stăpânească, asemenea unui jocheu cu un cal capricios, impetuoasele dorințe ale *Es*-ului. Cu alte cuvinte, dacă principiul care susținea *Es*-ul era al plăcerii, *eul* este condus de principiul realității, și principalul lui scop este propria conservare: în fond, *eul* luptă constant pentru păstrarea propriei integrități în fața puternicelor și dezagregantelor forțe care provin de la *Es*.

În această a doua topică, după cum am menționat, granițele între *eu* și *Es* nu sunt niciodată fixe. Dacă reluăm imaginea eficientă cu aisbergul, ne putem gândi că apa care îl susține și îl înconjoară este în mișcare perpetuă și că, prin urmare, există unele

părți ale *eului* care rămân momentan scufundate – adică devin, metaforic, inconștiente – și altele care rămân la suprafață – răsar în partea conștientă. În acest sens, este cazul să subliniem din nou că diferența netă pe care a stabilit-o Freud între inconștient și conștient în prima topică se dovedește ineficientă, deoarece *eul* și, cum vom vedea curând, *supraeul* prezintă în același timp părți dinamice cu caracter conștient și inconștient.

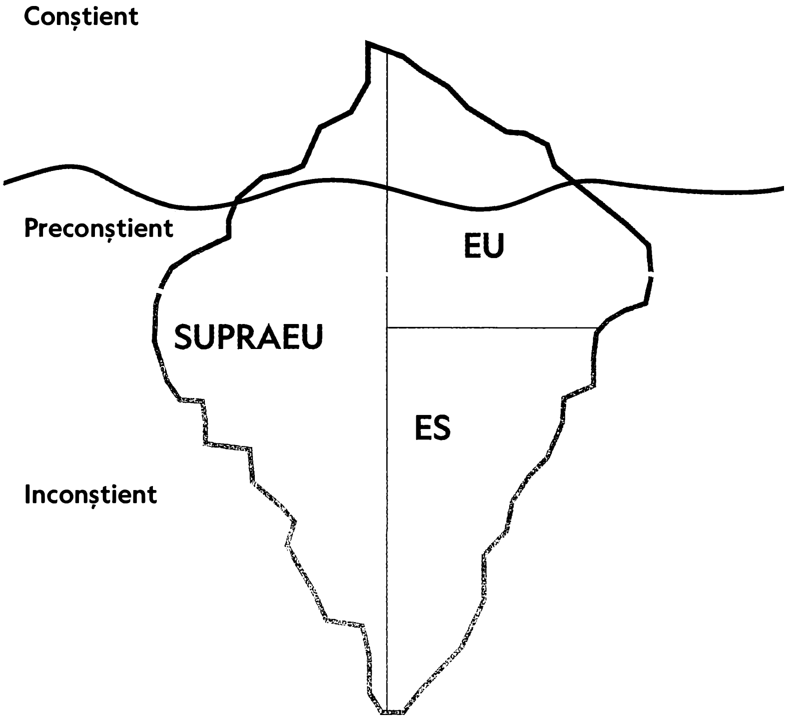

Așa cum se întâmpla înainte cu prima topică, nici în a doua *eului* nu i se dă o atenție deosebită, fiindcă nu e considerat o parte autonomă, chiar dacă e intim dependentă de celelalte două. Va trebui să înțelegem deci *eul* ca o manifestare a ceva ce în realitate se făurește în străfunduri.

Așa am ajuns la ultima instanță psihică a acestei a doua topici, *supraeul*. Adevărata distincție a acestui al treilea loc psihic apare pentru prima oară în textul din 1923, *eu și Es*, deși Freud o prefigurase în unele scrieri anterioare. Merită subliniat că vom reuși să înțelegem pe deplin acest *loc* când vom vorbi despre complexul lui Oedip, pentru că tocmai acest conflict trăit în prima copilărie este cel care îi marchează începutul. Pentru moment, ne vom mulțumi deci să expunem caracteristicile principale ale *supraeului*.

Va trebui să ne imaginăm *supraeul* ca un tribunal interior care observă și controlează deciziile și acțiunile *eului*. În realitate, e ca și cum acest *eu* s-ar putea împărți cu adevărat în două părți și una dintre cele două ar avea ca obiect de contemplație, sau mai curând de supraveghere, cealaltă parte. Această parte disociată exercită așadar o funcție critică permanentă a gândurilor *eului*. Într-un anumit sens, e ca și cum *eul* nostru ar avea în el un fel de model ideal – Freud îl numește literal *idealul eului* – și în unele lucrări folosește expresia ca sinonim pentru *supraeu* – încercând să se adapteze în toate felurile, corectând și chiar pedepsind interior *eul* dacă acesta se abate din drumul realizării sale. Dacă *eul* realizează că există o distanță mare între realitatea lui actuală și acest ideal, apare sentimentul de vinovăție ori de inferioritate.

Dacă descriind *Es*-ul vorbeam despre principiul plăcerii, iar când expuneam caracteristicile *eului,* despre principiul realității, acum, ocupându-ne de *supraeu*, ne confruntăm cu principiul datoriei, cu un *gen* de conștiință morală.

Știm că tradiția filosofică occidentală, dar și unele dintre religiile mari, postulaseră existența, în subiect, a unui tribunal interior, conștiința morală. Această conștiință morală - care în cazul filosofiei ar avea ca bază ultimă rațiunea, și în cel al religiei preceptele Scripturii revelate de divinitate - ar avea responsabilitatea să judece cu corectitudine intențiile și acțiunile subiectului conștient. Ca să fim mai expliciți, să luăm de exemplu etica filosofică a modernității. În această tradiție, conștiința morală era o instanță cu caracter rațional care avea capacitatea de a lămuri, adică de a face conștiente intențiile sau deciziile luate de un subiect ori acțiunile puse direct în practică de acesta și de a emite un verdict corect și cumpănit. Așadar, dacă o persoană nu reacționa cum ar fi trebuit, în mod logic apăreau sentimentul de vină și de căință; dacă, din contră, se supunea datoriei, simțea o satisfacție interioară sănătoasă. Firește că situația prezentată de Freud nu e exact la fel.

În opinia lui Freud, *supraeul* este rezultatul interiorizării, deseori traumatice și în cel mai bun caz doar mecanice, a unor exigențe și interdicții, mai întâi familiale și apoi sociale sau culturale. De asemenea, a presupune că acest tribunal interior operează întotdeauna conștient și rațional înseamnă să presupui prea mult. În cea mai mare parte a cazurilor, *eul* se va vedea împins să decidă și să acționeze fără să fie pe deplin conștient de originea liniilor directoare și a criteriilor acestui sever tribunal interior. Dacă am vrea să colorăm *supraeul,* nu am putea alege altceva decât să recurgem la nenumăratele tonuri de gri, care ne-ar permite să îi colorăm părțile mai conștiente cu o nuanță deschisă, apropiată de alb, și rațiunile cele mai inconștiente cu o nuanță întunecată, apropiată de negru.

Ca să terminăm această prezentare rapidă a celei de a doua topici, am putea folosi un exemplu plastic. Am subliniat de mai

multe ori că Freud concepea psihicul ca un spațiu cu trei locuri sau zone distincte; ei bine, să ne imaginăm acele spații ale celei de a doua topici ca o clădire cu trei etaje. La etajul inferior, la mezanin, trăiesc chiriași foarte gălăgioși. De fapt, nimeni dintre vecini nu i-a văzut, dar știu bine ce tămbălău pot face în anumite ocazii: la cele mai nepotrivite ore, de exemplu, muzica petrecerilor se aude în toată clădirea. Logic, vecinii care locuiesc deasupra, la etajul unu, sunt cei care suportă cel mai direct consecințele vieții neregulate a celor de la mezanin. Cu toate acestea, putem fi siguri că rareori cei de la etajul întâi ar dori să se alăture petrecerii, mai ales când muzica ce se aude prin pereții care separă etajele le stârnește nostalgia pentru lumea aceea de libertate, de-acum pierdută, care era adolescența lor. Însă, în cealaltă parte a clădirii, la ultimul etaj, locuiește proprietarul imobilului: deși nu se arată prea des, cu toții îi cunosc severitatea, într-atât e de adevărat că simpla posibilitate a prezenței lui îi ține în frâu aproape întotdeauna pe chiriașii de la primul etaj și îi face pe cei de la mezanin să apuce să iasă să ia o gură de aer.

Cititorii au intuit probabil mezaninul clădirii corespunde *Es*-ului, zona dorințelor întunecate inconștiente; etajul întâi corespunde *eului*, spațiului eului conștient, a cărei viață se desfășoară între imperativele secrete ale datoriei și ale plăcerii; și ultimul etaj este *supraeul*, locul neînduratoarei și, cel puțin în parte, al necunoscutei conștiințe morale. E clar că, în condiții normale, oricine locuiește la primul etaj va alege curând să părăsească clădirea și să-și caute un loc nou unde să trăiască, un loc unde să nu fie nevoit să suporte vecini turbulenți și nici un iubitor foarte sever de ordine și control. Însă, din nefericire, *eului* nu-i va fi posibil să părăsească acest „edificiu".

Sexualitate și libido

În lumina acestor două modele teoretice ale psihicului uman elaborate de Freud, putem încheia spunând că omul nu acționează făcând uz de rațiune, adică observând cu neutralitate și măsură posibilitățile care i se prezintă, ci este determinat de o serie de pulsiuni și de severe imperative inconștiente care se sustrag complet controlului *eului* rațional. Fără nici o îndoială *Es*-ul exercită o forță determinantă asupra *eului*, și acest domeniu se exprimă după părerea lui Freud mai ales prin ceea ce numim de obicei *sexualitate*.

Ca atare, studiul psihanalitic al unui număr mare de pacienți afectați de un anume tip de patologie psihică (isterie, nevroză, psihoză...) l-a convins pe Freud că sexualitatea este nucleul aflat la originea acestor disfuncții. În spatele comportamentului nevrotic al pacienților săi Freud găsea, fără excepții, un aspect legat de sex, fie că era vorba despre o dorință nerealizată sau refulată, fie despre o experiență traumatică ori despre o frustrare. Era ca Teba cea cu o mie de porți: cineva putea intra în oraș prin poarta preferată, dar ajungea mereu în același loc, în centrul orașului (în acest caz, în nucleul psihanalizei freudiene, sexualitatea umană). Totuși, nu e numai aceasta: teoria sexualității ajunsese să fie, în plus, unul dintre elementele cheie pentru explicarea comportamentului general al oamenilor sănătoși, permițând, în ultimă instanță, explicitarea adevăratelor lor dorințe, a motivațiilor lor și a diferitelor lor opțiuni de viață.

În fața acestor afirmații, mulți au crezut că Freud a comis o greșeală de principiu, adică a luat drept model de referință psihicul bolnavilor și dorințele lor morbide. Totuși, trebuie să ne amintim că unul din postulatele de la baza psihanalizei lui Freud

susținea că, în cazul nevroticilor, nu asistăm la altceva decât la reflexul amplificat al dorințelor și tulburărilor pe care, într-un moment sau altul al vieții, orice om îl putea experimenta sau de care putea suferi. Am spus deja că, pentru Freud, între sănătate și boală mintală nu exista salt calitativ, ci doar cantitativ, de intensitate. Acest model, tot după părerea lui Freud, era de aceea mai mult decât potrivit să înțeleagă în totalitatea sa realitatea mentală umană; orice opoziție sau neîncredere din partea criticilor în a accepta această teorie a sexualității putea fi doar un produs al versatilelor mecanisme de apărare, care acționau în interior și în mod inconștient în indivizi ca să apere *Eul* de orice idee care, ca sexualitatea, putea fi sursă de tulburare.

După Freud, pe sexualitatea umană trebuiau să se concentreze eforturile oricărui cercetător, fie el filosof sau om de știință, care își propunea să explice comportamentul. Cu toate acestea, dacă vrem să înțelegem propunerile autorului nostru în acest domeniu, trebuie să știm încă de la început că, prin sexualitate, Freud înțelegea un spectru mult mai larg de comportamente: nu s-a gândit niciodată că sfera sexuală se reduce pur și simplu la domeniul genital sau că ar avea ca unic scop acuplarea sau reproducerea. Freud a lămurit o infinitate de posibile dorințe – marea majoritate apărute în partea inițială a copilăriei –, de scopuri și de activități substitutive pe care, la început, puțini reușiseră să le pună în relație cu o motivație sau cu o satisfacție sexuală.

Cu mare măiestrie Freud sublinia în Prefața celei de a patra ediții (1920) a controversatei opere *Trei eseuri privind teoria sexualității:* „[...] vrem să amintim tuturor acelora care se uită cu dispreț și cu aer de superioritate la psihanaliză în ce măsură sexualitatea extinsă a psihanalizei coincide cu Erosul divinului Platon“. Referirea la filosofia platonică evident că nu era nici întâmplătoare, nici gratuită. Freud cunoștea bine acest aspect

central al gândirii lui Platon, un filosof care susținea că, deși oamenii aveau un trup, esența lor adevărată era sufletul, un spirit definit în termeni de *dorință (Eros)*.

Filosoful atenian a afirmat că sufletul omenesc este o realitate definită de dorință sau prin constituție lacomă: având, deci, o indiscutabilă matrice *erotică*. Atât era de mare setea și atât de variată, încât Platon s-a văzut nevoit să distingă trei părți ale sufletului omului: o parte rațională, care își astâmpără setea printr-o serie de activități concentrate pe cunoașterea adevărului (activitatea de dialogare într-o prietenie adevărată sau meditația și studiul); o parte irascibilă, care își satisface propria dorință în exercitarea onoarei (de exemplu, în sport sau în lupta pe câmpul de bătălie) și o parte concupiscentă care face tot posibilul să satisfacă o serie de plăceri senzuale, evident cu ajutorul trupului (să mănânce, să bea, să tragă un pui de somn sau să facă sex).

Și la Freud firea omului constă în dorință. În cazul lui, diferența, cum ar spune gânditorul austriac, este că el nu a tratat niciodată mintea omului ca pe o *entitate substanțială** separată de corp, și, mai important, nu a susținut niciodată că există dorințe de naturi diferite, ci, mai curând, o singură dorință înrădăcinată în sexualitate care se răspândea și se ramifica în forme mai mult sau mai puțin mascate, cum ar fi, ca să dăm doar câteva exemple, cercetarea, arta, prietenia sau pasiunea pentru sport.

Prima noțiune pe care o întâlnim când examinăm teoria freudiană a sexualității este libidoul: această noțiune ocupă un loc central în opera lui Sigismund Freud, fiindcă permite să se articuleze aproape complet teoria sexualității, unul dintre punctele cardinale ale psihanalizei freudiene. Freud a luat termenul *libido*

* *Entitate substanțială* sau *substanță:* ceea ce există în sine și nu necesită nimic altceva ca să existe.

din tradiția latină, unde însemna literal *dorință* sau *teamă*, iar în unele contexte, chiar *dorință desfrânată*. În general s-ar putea spune că, pentru Freud, libidoul era un fel de *dynamis* sau de *energie* cu caracter sexual; de fapt, pentru părintele psihanalizei a ajuns să însemne forța cea mai paradigmatică a pulsiunilor de viață (sau erotice) care, după cum am văzut cu câteva pagini în urmă, alimentează straturi mai profunde ale psihicului uman, *Es*-ul (sinele).

Caracterizarea net sexuală pe care Freud a dat-o libidoului l-a costat câteva ciocniri cu comunitatea psihanalitică, din moment ce nu toți specialiștii erau de acord cu caracterul propriu-zis sexual al libidoului. De exemplu, C.G. Jung s-a grăbit să mizeze pe desexualizare. În 1911, psihiatrul și psihanalistul elvețian a publicat *Simboluri ale transformării*, o operă prin care intenționa să amplifice conceptul de *libido*, propunând considerarea lui pur și simplu ca un fel de *tensiune* în general, un *apetit*, o *tendință* nedefinită proprie firii omenești. Totuși, Freud nu intenționa să fie indulgent cu un punct atât de esențial al teoriei lui psihanalitice și aceasta a dus la grăbirea rupturii cu Jung, unul dintre discipolii lui preferați.

Pentru Freud, deci, nu era loc de discuții: libidoul era necesar să se considere o energie inechivoc sexuală, deși, desigur, ea se putea canaliza prin activități diverse. O anume relație de prietenie, pasiunea pentru artă sau pentru vreun domeniu de cunoaștere, dependența de muncă etc. trebuiau înțelese ca manifestări mascate ale aceste forțe erotice. În aceste cazuri era vorba despre *sublimări*, adică despre realizări secundare și parțiale, socialmente acceptabile, ale acestui impuls de origine sexuală.

Odată definit libidoul ca sursă și motor al sexualității umane, este indispensabil să-i analizăm dinamica interioară, adică să

În 1913, Carl Gustav Jung termină cu freudismul și își continuă singur cercetările. Interesele lui Jung erau mult mai spirituale decât cele ale lui Freud, materialist rigid. Psihiatrul elvețian era fascinat de lumea religiilor, de tradițiile mitologice și de misticism în general. Prin cercetările lui, Jung a postulat existența unui inconștient colectiv în psihicul omenesc, un substrat comun de natură suprapersonală și cu caracter ereditar. Acolo s-ar afla o serie de arhetipuri sau de figuri simbolice universale care s-ar exprima în vis sau în marile tradiții ale spiritului omenirii.

determinăm în ce fel această energie poate acționa în corpul omului, să îl „sexualizeze", dacă ne putem exprima astfel.

Din acest punct, pentru a continua caracterizarea libidoului, va trebui să îl rugăm pe Freud să ne mai clarifice câteva concepte ale viziunii sale despre natura umană.

În acord cu medicina din vremea lui și cu tendințele filosofice pozitiviste, foarte la modă pe atunci, Freud ne-ar spune că el consideră corpul omenesc în mod unitar și esențial mecanic.

Corpul, departe de a fi un înveliș sau o temniță a spiritului, așa cum credeau unele *antropologii dualiste* antice*, era o entitate alcătuită exclusiv din părți materiale în relație de tip sistemic, și care este întotdeauna supus unui ansamblu de forțe. Corpul și mintea alcătuiau o unitate indisolubilă – în acest sens, și antropologic vorbind, trebuie să îl considerăm pe Freud un gânditor *monist* –,** în așa fel încât o manifestare somatică, adică a trupului, se exprimă și în manieră psihică, în minte, și invers. Libidoul, ca oricare altă forță sau impuls care acționează asupra organismului, se află deci la jumătatea drumului între ceea ce e corporal și ceea ce e mental, în ciuda faptului că poate fi identificat și cunoscut doar printr-o reprezentare conștientă a minții. Animalele, mișcate întotdeauna de instinct și cufundate într-o stare de completă inconștiență, adică de lipsă de conștientizare, se diferențiază de om până la un punct.

Freud credea că în acest corp unitar curgea energia sexuală, ca și cum ar fi fost vorba despre un misterios fluid sangvin. Din toate punctele de vedere, Freud a considerat-o o variabilă cu care se putea cuantifica apetitul sexual uman.

În acest fel, dacă un trup era dotat în mod natural cu mai mult libido, excitabilitatea și apetitul lui sexual erau mai puternice și le manifesta mai deschis; dacă, din contră, încărcătura libidinală era scăzută, dorința scădea drastic și comportamentul devenea mai apatic. Nu toți indivizii dețineau aceeași încărcătură libidinală și la rândul ei încărcătura putea varia considerabil pe

* *Dualism antropologic:* concepție despre natura umană care susținea că ființa umană este alcătuită din două substanțe diferite, una cu caracter material, corpul (o parte destul de accidentală), și alta cu caracter spiritual, sufletul (partea cea mai esențială a persoanei).

** *Monism antropologic:* concepție despre natura umană potrivit căreia ființa umană este compusă dintr-o singură substanță, în general cu caracter material.

Jargonul psihanalitic: o chestiune de machism?

Freud susținea că, pe la vârsta de patru ani, toți copiii prezintă o curiozitate enormă privind sexualitatea și, mai ales, diferențele anatomice dintre băieți și fetițe. Părintele psihanalizei a definit *etapa falică* această etapă a dezvoltării sexuale infantile, fapt surprinzător din moment ce termenul *falic* se referă doar la organul genital masculin și pare deci să excludă încă de la început specificitatea sexualității feminine. De fapt, Freud se gândea că penisul sau, mai bine zis, traumatica lui absență, joacă un rol primordial în dezvoltarea sexuală a fetiței.

În opinia medicului vienez, în această etapă falică fetița suferă de un *complex de castrare*; cu alte cuvinte, crede că a fost pedepsită prin amputarea penisului din cauza înclinației sale naturale să descopere anumite aspecte legate de sexualitate. Ca să îl înțelegem, să încercăm să ne transpunem câteva clipe în mintea infantilă; Freud susține că fetița crede că, în cele din urmă, va veni acea pedeapsă despre care de atâtea ori îi auzise vorbind pe părinții ei când îl amenințau pe frățiorul ei sau pe educatori ca să-l înspăimânte pe colegul de clasă: „Dacă mai pui mâna acolo o să vină omul negru și o să-ți taie puța!" Fără îndoială, nouă, adulților, ni se par neînsemnate aceste amenințări, dar pentru mentalitatea infantilă, irațională și extraordinar de imaginativă, toate astea pot părea verosimile.

Complexul castrării feminine era deci mereu însoțit de o *invidie de penis*. Desigur, multă lume a considerat această concepție falocentrică a lui Freud un rod al prejudecăților machiste, care pe atunci invadau toate mediile sociale și, deci, și comunitatea medicală. Totuși, Freud credea cu certitudine absolută că dovezilor obținute prin analize clinice trebuiau să li se adauge o serie de mărturii istorice în favoarea acestei teze.

parcursul vieții. Acest caracter individual este marcat de trei factori: biologia, contextul și experiențele.

Mai mult, și considerând că era vorba despre un tip concret de energie, respectiv o variabilă cantitativă, era necesar să ne gândim la posibilitatea ca libidoul să se acumuleze sau să se depoziteze în diferite părți ale corpului. La rigoare, aceste părți ale corpului deveneau zone specific erogene, adică o sursă de excitare sexuală și, în ultimă instanță, de obținere a plăcerii (să ne amintim că termenul *erogen/ă* provine de la cuvântul *eros*, care înseamnă „dorință“). Pentru Freud, această concentrare a libidoului în diferite părți ale corpului era dincolo de orice îndoială, fiind vorba despre un proces dinamic mult diferit de ființa arbitrară. După Freud, în primii patru ani de viață ai copilului, libidoul invadase deja trei centre de excitare: zona orală, cea anală și cea falică. Acest lucru articula dezvoltarea sexuală infantilă, care avea o incidență determinantă în formarea caracterului adultului și, în cazul unor anumiți indivizi, stătea la originea anumitor conduite sexuale aberante sau a multor tulburări mentale, cum ar fi nevroza.

Până acum am avut posibilitatea să descoperim natura sexuală a libidoului și i-am considerat localizarea în corpul omului, înțeles mai ales în termeni unitari și mecanici. Ajunși aici, să vedem care sunt, în opinia lui Freud, intențiile care declanșează această forță motrice care pune mereu omul într-o stare de tensiune. În acest caz, răspunsul nu ni se va părea foarte surprinzător.

Firește, dacă vom analiza un impuls sexual, finalitatea lui nu va fi altceva decât satisfacerea sa. Să dăm un exemplu foarte simplu. Când ne e sete, se creează în noi o tensiune care ne îndeamnă să găsim ceva care să o poată potoli, cum ar fi un pahar mare cu apă rece, și doar când putem satisface dorința, respectiv când putem bea apa, experimentăm o senzație plăcută de destindere.

Am putea propune altă imagine și mai elocventă: e clar că *un arc** își recuperează stabilitatea inițială când a dat drumul săgeții care îl ținea în tensiune; și firește, satisfacția arcașului e mai mare dacă săgeata a lovit centrul țintei, anume dacă și-a atins scopul autentic, nu doar un punctaj de consolare.

Ca să atingă scopul satisfacției, deci, libidoul se putea îndrepta spre o realitate exterioară subiectului, spre un obiect anume. Freud spune că, atunci când subiectul care simțea dorința obținea sau avea obiectul dorit, își descărca energia libidinală și avea o senzație de plăcere. Dacă libidoul se îndreaptă într-adevăr către un obiect, Freud vorbește despre *libido-obiect*. Totuși, e mai bine să nu uităm că, prin *obiect*, Freud înțelege orice entitate situată în afara subiectului, deci poate fi vorba atât despre „obiecte" în sens strict, cât și despre ceilalți „subiecți", adică oameni. Oricum, odată ce subiectul obținuse obiectul dorit și își descărcase energia libidinală (admițând că o obținuse efectiv, fiindcă nu întotdeauna era posibil), se repeta procesul de creștere și de acumulare a libidoului care punea din nou subiectul în tensiune și în fața necesității de a-și satisface dorința. Din perspectiva freudiană, se pare că dorința omenească nu se termină niciodată.

Totuși, libidoul putea viza și interiorul, centrul persoanei înseși. Acest *libido* care pleca de la subiect ca să se îndrepte spre și să se satisfacă în subiectul însuși era cel pe care Freud îl numea *libidoul Eului,* sau *libido narcisist*. După autorul nostru, *libidoul narcisist* reprezintă prima sursă de satisfacție a ființei omenești – ceea ce psihanaliștii numesc *narcisism primar*. Era logic să ne gândim că nou-născutul se lua pe sine ca obiect al iubirii înainte

* Nu putem să nu subliniem că grecii foloseau practic același cuvânt când se refereau la viață (bíos) și la arc (biós). Arcul proiectează săgeți la fel cum viața se proiectează spre viitor.

să se deschidă spre lumea obiectelor exterioare. Așa stând lucrurile, credea Freud, sentimentul copilului nu poate fi decât unul de omnipotență, fiindcă nu a experimentat încă limitele și frustrările pe care i le vor provoca circumstanțele vieții când va fi mai mare. Inițial, copilul era profund narcisist și doar mai târziu, crescând, și dacă condițiile erau favorabile, își orienta încet, încet libidoul spre alte obiecte din afara lui. Dacă această primă etapă de omnipotență infantilă nu era depășită satisfăcător, la anumiți indivizi adulți se putea întâlni un tip de *narcisism secundar*.

Caracterul narcisist primar al omului pe care ni-l propune teoria freudiană e în contrast cu aproape toată tradiția morală și, în sens larg, filosofică a Occidentului. După cum știm, în această tradiție cineva putea *deveni* narcisist dacă greșise drumul spre virtute. Narcisismul apărea ca un defect, ceva impropriu pentru un om corect, gestul egoist al cuiva care, voluntar sau negândit, alesese viciul moral de a se iubi pe sine mai mult decât pe aproapele său. Freud crede în schimb că narcisismul nu este o opțiune, și nici măcar nu putem spune că e o opțiune greșită,

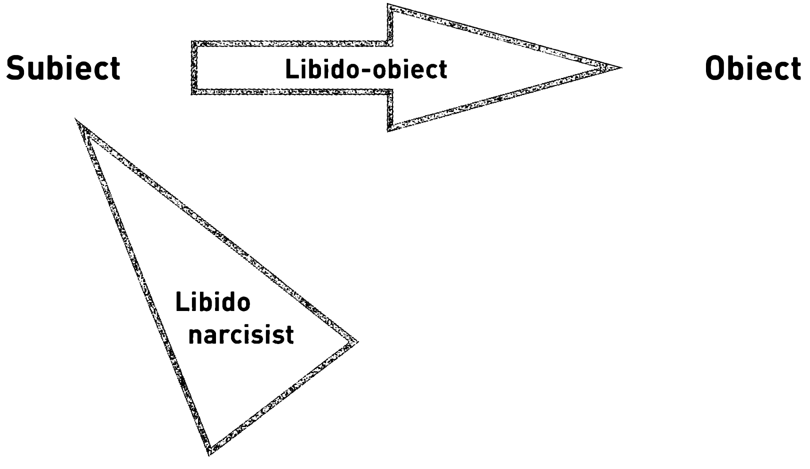

ci este o condiție existențială fundamentală, aproape structurală, a ființei omenești. Deci, suntem mereu tentați să revenim la acest stadiu fundamental al firii noastre. În acest sens, dacă ni se permite o exagerare, lupta împotriva narcisismului pe care ne-o impune tradiția morală ar deveni un eșec constitutiv. Ar fi ca tragicul caz al lui Sisif, condamnat pe vecie să urce o coastă de munte cu o piatră de moară în spate, și, odată ajuns în vârf, trebuie să o ia de la început.

În această scurtă prezentare a noțiunii de libido am înfățișat timid câteva afirmații controversate. Freud susține că libidoul este o energie sexuală tipică naturii omenești, dar nu ne-a spus niciodată că aceasta se dezvoltă la o vârstă avansată; mai curând, pare să fie invers, fiindcă s-a dat de înțeles că apare în corpul omului deja de la o vârstă foarte precoce. Dar putem oare vorbi fără echivoc despre o sexualitate infantilă?

A spune „fără echivoc" poate părea prea științific, dar fără doar și poate e foarte probabil. Firește, Freud a întâmpinat unele greutăți în demonstrarea existenței unei sexualități infantile; totuși, a relevat un fapt pe care nu îl putea neglija: după toate analizele lui conștiincioase, pentru Freud povestea lui Oedip nu era altceva decât reflexul amplificat și dramatizat al copilăriei omului. Fără excepție, pacienții lui te duceau cu gândul că un fapt din prezent (un vis, o lipsă de atenție, o obsesie, o dorință, un blocaj interior) te trimitea la un moment din copilărie. Și nu numai atât: toate fanteziile și dorințele omului adult puteau trimite, în ultimă instanță, la experiențe mai mult sau mai puțin plăcute din prima copilărie.

Indubitabil, această relație strânsă între experiențele omului adult și copil merita toată atenția. Sigur, pentru salvgardarea imaginii tradiționale a copilăriei ca moment de absolută ingenuitate

și puritate, se puteau presupune alte posibilități: de exemplu, se putea presupune că, în trecut, aceste activități plăcute nu au fost încărcate de conotații sexuale și că doar mintea omului adult le atribuia, *a posteriori*, un caracter sexual. Cu toate acestea, Freud a optat hotărât și cu o serie de motivații – multe extrase din autoanaliza constantă –, și chiar cu un notabil succes clinic, pentru prima cale, adică să nu considere asemenea amintiri simple iluzii retroactive. La copil, tot după părerea lui Freud, existau înclinații și, în consecință, o serie de experiențe ale plăcerii – sau de lipsă a plăcerii, dacă nu se realizau – pe care, în sens larg, le-am putea numi *sexuale*.

Cu asta, și subliniem din nou, apare evident că psihanaliza freudiană pleca de la o considerare a sexualității mult mai amplă decât cea obișnuită. Totuși, și dacă putem introduce în discuție toate nuanțele pe care le considerăm necesare, pentru Freud era de netăgăduit existența unei infinități de experiențe infantile care puteau fără urmă de îndoială să fie înțelese doar din punctul de vedere al satisfacției erotice: plăcerea pe care o are bebelușul când suge la sânul matern sau orice alt obiect; satisfacția infantilă care derivă din defecație sau din micțiune; gratificarea pe care o obține copilul când atinge propriile organe genitale sau curiozitatea infantilă pentru tot ce se referă la sex constituiau cea mai evidentă dovadă a acestui principiu.

După cum vor putea vedea cititorii noștri, unele dintre aceste experiențe plăcute din prima copilărie, indicate de Freud, sunt intim legate de satisfacerea unei serii de necesități organice de bază; de exemplu hrănirea (cel puțin inițial). Sigur e însă că, la început, copilul încearcă să își potolească foamea și sânul mamei e potrivit pentru asta, însă foarte curând descoperă că, dacă suge orice alt obiect – și, mai exact, o parte a corpului său, cum ar fi

degetul –, poate simți o plăcere asemănătoare, o plăcere care nu mai e direct legată de necesitatea organică de a se hrăni. Și astfel senzația de plăcere se desprinde curând de aceste exigențe strict biologice ca să se extindă la medii noi. Desigur, în orice caz, sexualitatea infantilă are mereu forma unui *act autoerotic*: bebelușului și copilului mic nu-i trebuie altceva decât stimularea propriului trup ca să simtă plăcere.

Ca să înțelegem mai bine sexualitatea infantilă și marea importanță pe care o adoptă experiențele personale și amoroase ale adultului, dar și pentru a-i înțelege rolul ca nucleu generator al oricărui tip de tulburare psihologică, trebuie să ținem cont, crede Freud, de *complexul lui Oedip*.

Complexul lui Oedip

Cititorii noștri vor asocia imediat numele acestui complex cu una dintre marile tragedii clasice, *Oedip rege*, a lui Sofocle (496 î.Hr.–406 î.Hr.). Povestea pasionantă narată de geniul lui Sofocle nu istorisea numai întâmplările unui om concret, Oedip, ci și peripețiile pe care trebuie să le înfrunte orice om sau, mai bine zis, orice copil.

Dacă aruncăm o privire în copilăria oricărui om, Freud crede că vom vedea reprezentarea unei scene tragice similare cu aceea a sărmanului Oedip. Este absolut indubitabil că copilul vede în chipul mamei izvorul de satisfacție a tuturor nevoilor și dorințelor lui firești: mama îl hrănește de la sânul ei, mama îl răsfață, mama e mereu lângă el să-l consoleze... Din toate aceste motive și din altele, mama devine principalul obiect al dorinței copilului; chiar s-ar putea spune, forțând puțin lucrurile, că acest copil ajunge să se îndrăgostească de mamă. Copilul mic deci tânjește

Oedip rege, clarvăzătoarea tragedie a lui Sofocle

Este important să expunem pe scurt intriga din opera lui Sofocle, fiindcă, după Freud, tragedia se dezvoltă întocmai ca și cum ar fi un proces psihanalitic. De fapt, povestea se prezintă sub forma unei investigații despre trecutul lui Oedip, o explorare care, puțin câte puțin, dă roade. Personajul principal (sau pacientul) descoperă la final faptele petrecute în trecut care i-au influențat funestul prezent.

La începutul tragediei, Oedip este rege al Tebei fiindcă în trecut, ajuns în Corint, salvase orașul. Acum Teba e bântuită de ciumă. Oedip, îndurerat de situație, îl trimite pe cumnatul său Creon să consulte oracolul din Delfi, ca zeul Apollo să-i spună care este cauza răului care bântuia orașul. Când, în cele din urmă, Creon se întoarce, anunță că, pentru a scăpa de ciumă, va fi necesar să-l găsească pe asasinul regelui anterior al Tebei, Laios. Imediat, Oedip își asumă misiunea căutării asasinului. Dar cum să rezolve o crimă care s-a produs cu atât de mult timp în urmă?

Tiresias, un bătrân orb pe care însă îl cunoștea toată lumea ca profet al adevărului, ar putea ști ceva în această privință. Tiresias i se înfățișează lui Oedip, dar refuză să-i vorbească; nu vrea să facă rău nici orașului, nici regelui său. În fața acestei tăceri inexplicabile, Oedip deduce că el este asasinul lui Laios și că, ajutat de Creon, vrea să-l detroneze. Tiresias, totuși, răspunde într-un final că este chiar el, Oedip, responsabil de moartea bătrânului rege; și nu numai atât: îl acuză și că are relații nepotrivite cu cineva care îi este foarte apropiat.

Iocasta, regina văduvă a lui Laios și acum soție a lui Oedip, îl roagă fierbinte pe acesta din urmă să nu dea crezare oracolelor și nici profețiilor. Ea știe foarte bine, din moment ce în trecut un oracol îi prezisese că fiul ei avea să-și ucidă tatăl, pe Laios, și că avea să trăiască cu ea. Însă aceasta nu se întâmplase: Laios, după cât se

povestește, murise la o răscruce de drumuri asasinat de un grup de tâlhari, nu de fiul lui, de care Laios se descotorosise la naștere.

Istorisirea Iocastei îl tulbură pe Oedip, care își amintește că, în tinerețe, în orașul lui, Corint, un străin îl jignise numindu-l „presupus fiu" al lui Polibos, tatăl său, și al Meropei, mama sa. Asta îl determinase pe Oedip să consulte oracolul care îi prezisese un viitor funest: „Ai să-ți ucizi tatăl și vei trăi cu mama ta". Așa că se hotărâse să fugă din Corint, în goana lui dăduse la o răspântie de drumuri peste un cortegiu și îi omorâse pe acei oameni. În ciuda asemănării cu moartea lui Laios, a insistat Oedip, mai mulți tâlhari, nu un om singur ca el, fuseseră cei care, comiseseră crima.

Ulterior însă un mesager dezvăluie un fapt deconcertant: Oedip, contrar credinței lui, nu se născuse la Corint. În realitate, cu ani în urmă, mesagerului îi fusese înmânat de un slujitor al lui Laios micul Oedip, iar acesta, la rândul lui, l-a încredințat lui Polibos și Meropei care l-au primit plini de recunoștință fiindcă nu puteau avea copii și l-au adoptat. Nestăpânit ca întotdeauna, Oedip poruncește să-i fie adus dinainte servitorul lui Laios, și mărturisirea lui face tragedia să se consume: Oedip este fiul Iocastei și al lui Laios! Oedip, deci, așa cum prezisese oracolul, și-a ucis tatăl fără să știe și întreține relații incestuoase cu mama lui. Dinaintea unor asemenea monstruozități, Oedip se hotărăște să-și scoată ochii și să plece rătăcitor prin lume până la sfârșitul zilelor.

după un tip de relație intimă cu mama lui, asemănătoare cu cea a lui Oedip care, din neștiință, a ajuns să se consume.

În schimb, figura tatălui are pentru copil un rol complet diferit de cea a mamei. De cele mai multe ori, tatăl pare să fie un impediment în realizarea acestor dorințe infantile. În orice clipă tatăl îi limitează copilului accesul la acea sursă de satisfacție pe care o reprezintă mama și impune limite dorinței lui. În fața unui

asemenea afront, bebelușul încearcă, desigur la nivel inconștient, o mare ură față de tată. Ar vrea să-l distrugă, ar vrea să dispară; în ultimă instanță, ar dori moartea rivalului său. Știm că, de fapt, Oedip a pus capăt vieții lui Laios, tatăl său.

Sentimentele pe care le trăiește copilul în timpul primei copilării coincid deci perfect cu intriga tragică a operei lui Sofocle: foarte asemănător cu ce face Oedip, copilul ar vrea să-și ucidă tatăl și să se unească pentru totdeauna cu mama.

Cititorii noștri se vor întreba poate ce se întâmplă cu fetițele. Freud nu a dat prea mare atenție particularităților sexului feminin și practic s-a limitat să afirme că, la fetițe, sentimentele ar fi aceleași, dar îndreptate spre o relație exclusivă cu tatăl. Un alt psihanalist deja citat, C.G. Jung, va da situației oedipiene feminine numele de *complexul Electrei*. Deci și Jung ia numele de la o tragedie a lui Sofocle: în acest caz se povestesc nenorocirile prin care trece Electra, care așteaptă întoarcerea fratelui ei Oreste să răzbune asasinarea tatălui său Agamemnon, omorât de Clitemnestra și de amantul acesteia.

Ar fi logic să credem că, fie că este vorba despre un băiețel, fie despre o fetiță, despre un mic Oedip sau despre o mică Electra, aceste dorințe infantile de dragoste și ură vor fi treptat îndreptate către o relație mai moderată, conștientă și matură cu părinții: încet, încet copilul va înțelege care îi e rolul în familie și ce tip de relație trebuie să stabilească cu mama, după părerea lui Freud, izvor de gingășie, și cu tatăl, izvor de datorie. Lucrurile însă nu sunt atât de simple și atât de liniștite. Dacă totul se rezolvă pozitiv, singura consecință pe care o va lăsa în urmă complexul lui Oedip sau al Electrei va fi *supraeul,* ceea ce nu e de colo.

Efectiv, cum am mai menționat când analizam structura psihicului după modelul propus de Freud, mai ales în a doua

versiune, *supraeul*, instanță condusă de principiul datoriei, trebuie considerat în lumina complexului lui Oedip. Ei bine, în depășirea unui asemenea complex, copilul *interiorizează* toate normele și interdicțiile parentale care i-au fost impuse. Nu e vorba de un proces net rațional, care implică înțelegere, cât mai ales de o chestiune de identificare: copilul își va asuma în tribunalul său interior rolul de tată și va impune dorințelor sale constrângeri severe.

Când conflictul oedipian nu se rezolvă adecvat și apar anumite fixații care îl împiedică pe copilul care crește să vadă în mama lui și altceva decât un obiect al dorinței sau în tată un dușman sever ce trebuie înfrânt, *supraeul*, conștiința morală, va deveni o instanță extrem de rigidă și de inflexibilă, și în manifestarea sa va pedepsi cu încăpățânare *eul*. Firește, o dorință erotică față de mamă sau agresivă față de tată va suscita curând repulsia morală a subiectului. Astfel, copilul și, mai târziu, adultul se vor opune interior impulsurilor pe care în rest nu le pot evita. Din nefericire, în acest război al sentimentelor, adversarii, departe de a slăbi, vor deveni din ce în ce mai puternici. Aceasta este, după părerea lui Freud, originea nevrozei.

Freud susține că nevroticii experimentau mereu acest conflict interior aspru: pe de o parte, tânjeau după o legătură incestuoasă cu mama, dar, pe de alta, datorită identificării cu interdicțiile paterne, își negau această dorință. Totuși, refularea insistentă a acestei dorințe incestuoase nu o făcea să dispară, ci, din contră, o făcea să crească exponențial; în consecință, refularea devenea cu atât mai severă. Nevroticul se afla astfel prins într-un fel de spirală distructivă. Aici ar fi foarte util, deci, sfatul pe care încrezătoarea Iocasta i-l dădea lui Oedip în tragedia lui Sofocle: „Nu-ți fie

teamă de nunta cu mama! Mulți muritori au dormit deja în vis cu mama lor. Cine nu ia în seamă fleacurile astea trăiește liniștit“.

Cazul nevrozei era cu siguranță extrem. Totuși, complexul lui Oedip, în afara modelării *supraeului*, putea lăsa alte urme, mai ușoare, deși semnificative, în caracterul omului adult; de exemplu, putea fi un factor care să condiționeze alegerile amoroase pe parcursul vieții. Ca să dăm un alt exemplu, homosexualitatea, tot în opinia lui Freud, își putea avea cauza primară în acest tip de complex. Obișnuim chiar să spunem că există bărbați care caută cu insistență o femeie care să înlocuiască figura acelei mame pierdute, sau femei care se simt atrase de bărbați care au mai degrabă un rol patern. Iată că psihanaliza coincide încă o dată cu o opinie destul de răspândită social.

După tot ce s-a spus în acest capitol e clar că ființa omenească nu poate fi considerată cu adevărat rațională, ci mai curând pasională sau pulsională. Acest ansamblu de forțe inconștiente nedefinit este, în mare măsură, cel care ghidează viața și îi determină deciziile, de la cele aparent mai triviale la cele mai semnificative.

Și tot Freud consideră că e indubitabilă necesitatea de a recunoaște importanța impulsurilor cu caracter sexual în viața omului. Cu siguranță, noi, spre deosebire de marea majoritate a contemporanilor lui Freud, într-un anumit sens am „descătușat“ sexualitatea; în termeni generali, nu ne mai tulbură și nici nu ne mai scandalizează multiplele sale manifestări. Totuși, naturalețea sănătoasă cu care privim sexualitatea nu trebuie să ne inducă în eroare: deseori încă îi privim cu oarecare suspiciune pe cei care, ca Freud, pretind să ne convingă de influența determinantă pe care o au impulsurile sexuale în fiecare dintre acțiunile și deciziile vieții noastre de zi cu zi. În acest punct, Freud spune că ar mai fi drum lung de parcurs. Din perspectiva freudiană, ar

Concepția freudiană despre iubire

În general, și oricât n-ar părea așa, societatea noastră are o concepție foarte romantică – și puțin burgheză – despre iubire. Într-un anume sens, putem spune același lucru despre marile tradiții filosofice din istoria gândirii: concep adevărata iubire dintr-un punct de vedere prevalent spiritual. De fapt, tindem să credem că ne îndrăgostim liber de jumătatea noastră, și că acest tu este absolut de neînlocuit. Ne place să ne gândim la iubire ca la un sentiment pur sau chiar curat, fără urme sau interferențe de ură. Sigur, nu ascundem faptul că sexualitatea are un rol important în cuplu, dar, în momentele de tandrețe, suntem în stare să gândim că iubirea este deasupra tuturor acestor nevoi biologice. Câte iluzii, ar exclama Freud!

Sigmund Freud crede că pulsiunea care generează ceea ce numim dragoste este întotdeauna libidinală. Și deja știm că libidoul, izvor al oricărei dorințe erotice, se poate prezenta mascat când deviază de la scopul său exclusiv sexual și se sublimează în purtări și activități mereu acceptate și acceptabile pentru subiect și societate. Toate aceste forme diverse și mai discrete ale libidoului ne fac să uităm de matricea voluptuoasă a iubirii și îi aducem motivații mai abstracte sau net spirituale.

Fără îndoială, iubirea este și un sentiment ambivalent, din moment ce în orice experiență amoroasă coexistă sentimentul de apreciere pentru un obiect și sentimentul latent de agresivitate sau de distrugere a însuși acestui obiect. Iubire și ură laolaltă, ca două fețe ale aceleiași medalii. Să încercăm să ne gândim la atâtea expresii afectuoase din viața noastră de zi cu zi: multe dintre ele ascund un fond de agresivitate. De exemplu, destul de frecvent auzim fraza: „Te iubesc atât de mult încât te-aș mânca!"

Nici nu trebuie să reținem că, vorbind din punct de vedere psihanalitic, există prea multe diferențe între iubirea pe care o simțim pentru un subiect și cea pentru un obiect: în ambele cazuri, sunt acel lucru către care se îndreaptă pulsiunile erotice în căutare de satisfacție. Câte suflete se pierd și se extaziază în cumpărăturile compulsive sau în dedicarea față de muncă!

În același timp, e drept să ne întrebăm în ce măsură procesul de educație și de aculturație la care suntem supuși toată viața poate transforma o parte din narcisismul și egoismul nostru primordiale: e vorba oare despre o transformare reală sau mai curând despre o disimulare? Freud consideră că e de o absolută naivitate să credem că orice relație autentică ar fi dezinteresată și că se dezvoltă pe bază de abnegație și de generozitate totală.

Și, ca să încheiem, întrebarea cea mai tulburătoare: ne îndrăgostim și dorim liber? Indubitabil, nu suntem complet liberi. O serie imponderabilă de procese psihice complexe, care, în mare parte, scapă controlului nostru rațional și care au fost generate în perioade foarte precoce ale vieții noastre, condiționează multe dintre alegerile noastre amoroase. Oedip sau Electra, la fel ca bunii clasici, nu ne vor părăsi niciodată de tot!

Sintetizând, putem afirma că, la Freud, iubirea este un sentiment de afecțiune față de altă persoană, pentru un obiect sau o activitate, cu ajutorul cărora încercăm să ne potolim dorința. Este vorba despre un sentiment profund, intens, și care își răsfiră rădăcinile în partea biologică și pulsională a firii noastre. Este un sentiment ambivalent, în cazurile cele mai extreme chiar violent. În plus, conține o doză bună de narcisism, de iubire și de afecțiune pentru noi înșine și, în ultimă instanță, de egoism.

fi necesar să recunoaștem că în mintea omului se adună și luptă, permanent și încă de la începutul începutului dezvoltării infantile, un număr mare de idei și de dorințe cu matrice erotică, și că nu rațiunea decide imparțial care dintre acestea este opțiunea cea mai bună; din contră, ajunge să câștige și să se impună dorința cea mai presantă și cea mai intensă. Din toate aceste motive, ar trebui cu siguranță să înlocuim celebra și mai curând *raționalista** frază carteziană „Cuget, deci exist“ cu aceasta, mult mai senzuală și mai realistă, „Doresc, deci exist“.

* *Raționalism:* teorie filosofică potrivit căreia orice cunoaștere semnificativă pleacă de la rațiune, nu de la simțuri sau de la experiența empirică.

O interpretare a culturii

Să nu lăsăm ca frunzișul dens al sexualității să ne împiedice să vedem limpede pădurea psihanalizei! Să recapitulăm repede înainte să continuăm. Până acum am văzut în ce fel a apărut psihanaliza, la început ca formă de terapie pentru îngrijirea bolnavilor de nevroze, și cum ulterior a devenit o teorie filosofică completă despre subiect (despre structura minții și rațiunile ultime ale acțiunii omului, determinate aproape complet de instanțe inconștiente). Freud însă voia să continue să satisfacă acel impuls uman și atât de genuin filosofic care este curiozitatea intelectuală și astfel, în cele din urmă, și-a aruncat privirea perspicace spre cultură.

Autorul nostru a realizat că tezele lui psihanalitice puteau fi lărgite dincolo de realitatea concretă a subiectului, la o dimensiune culturală și chiar, istorică: a început să intuiască faptul că psihanaliza nu numai promitea o înțelegere profundă a naturii umane, ci și posibila rezolvare a multor enigme dintre cele mai tulburătoare ale culturii și evoluției acesteia. Modelul lui teoretic se putea aplica și celor mai disparate domenii ale cunoașterii sociale și umaniste – istorie, antropologie, sociologie, până și teoria artelor – și putea da roade admirabile.

Din prima decadă a secolului XX, Freud a început să interpreteze societatea în ansamblul ei plecând de la aceleași straturi și de la aceleași forțe care acționau în subiect. Iată cum *Eros* și *Thanatos*, *libidoul*, procesele de refulare sau *supraeul*, de data aceasta extrem de amplificate, au revenit pe scenă. Urmând această linie de gândire, se putea înțelege evoluția culturală a popoarelor, de la origini până în actualitate, ținând cont de evoluția psihică a subiectului, de la naștere până la vârsta adultă.

Viața în societate

Dacă vrem să înțelegem viziunea freudiană despre societatea și cultura oamenilor va trebui să ne bazăm pe trei opere magistrale ale autorului nostru: *Totem și tabu* (1913), *Psihologia colectivă și analiza eului* (1921) și *Angoasă în civilizație* (1930). La prima vedere, cele trei lucrări ating subiecte foarte diferite, dar, așezate într-o anumită ordine, redau o imagine completă și profundă despre tot ce e omenesc. Acum însă ne vom concentra mai ales pe *Angoasă în civilizație*, fiindcă avem de a face cu cea mai impunătoare diagnoză a culturii formulate de Freud și cea care a marcat cel mai mult gândirea filosofică și sociologică contemporană.

Angoasă în civilizație postulează inițial o idee greu de pus în discuție: noi dorim să fim fericiți, adică vrem să vedem transpus în practică idealul nostru de fericire. Așa suntem programați de natură: *Es*-ul, respectiv cel mai profund și originar strat al eului nostru, este guvernat de principiul plăcerii, așa că noi aspirăm să realizăm această plăcere și să simțim mulțumirea și bucuria care derivă din ea. O viață mereu plăcută ar fi, clar, o viață fericită. Fără îndoială, această afirmație inițială a lui Freud ar putea conta

pe susținerea unui filon de filosofi deloc de disprețuit, *hedoniștii**, care, încă în Grecia antică, se concentrau pe importanța plăcerii în viața umană.

Totuși, ambientul nostru nu ne înlesnește deloc această sarcină, ba dimpotrivă, simțim o infinitate de opoziții la adresa impulsului nostru înnăscut spre plăcere și fericire. Cum s-ar spune, natura e neîndurătoare și nu are milă de noi, iar raporturile cu ceilalți sunt deseori izvor de frustrare și insatisfacție. Nu numai agenții externi ne împiedică să ne realizăm liniștiți idealul de fericire; chiar natura noastră ne pune piedici: trupul degenerează și se îmbolnăvește, ne cufundă în nenumărate dureri și frustrări. În fața tuturor acestor lucruri, ce posibilități avem deci să fim fericiți? Cum putem evita durerea?

Istoric s-au propus nenumărate rețete împotriva durerii: am fost îndemnați să renunțăm la dorință, care, în ultimă instanță, devine durere; să ne dedicăm unor proiecte mai elevate sau spirituale, cum ar fi arta; să fugim de realitate prin intermediul religiei sau chiar al drogurilor. Însă nici renunțarea, nici *fuga mundi* la care ne duc drogurile sau religia și nici măcar iubirea cea mai autentică nu reușesc să ne elibereze de durerea de a trăi. Fericirea pare un ideal imposibil de atins: ne naștem aspirând la fericire și luptăm cu disperare să ne atingem scopul, chiar dacă realitatea, mereu încăpățânată, se opune cu fermitate întreprinderilor noastre.

Trebuie să acceptăm, spune Freud, că toate uneltele și instrumentele tehnice pe care noi, oamenii, am reușit să le confecționăm pe parcursul evoluției noastre culturale ne-au făcut viața

* *Hedonism:* doctrină filosofică potrivit căreia plăcerea (*hedoné* în greacă înseamnă plăcere) reprezintă binele suprem și de aceea trebuie să se ridice la rang de directivă etică.

puțin cam prea ușoară. Știința și tehnica au contribuit la o certă dominare a naturii, încât aceasta a îngenuncheat în fața scopurilor noastre. Prin urmare, devenirea istorică a omenirii ne dă o impresie în parte pozitivă, de înălțare, de triumf. Dominația noastră incipientă a naturii ne face orgolioși ca specie și, îmbătați de optimism, ne vedeam deja niște mici zei: „zei-protetici", adaugă ironic autorul nostru: „Ca să zicem așa, omul a devenit un fel de zeu-proteză, cu adevărat magnific când este înzestrat cu toate organele lui accesorii; însă acestea nu formează împreună cu el un întreg și câteodată îi mai dau de furcă". Dacă suntem sinceri, ar trebui să recunoaștem că progresele tehnico-științifice nu reușesc să dea o semnificație completă existenței noastre. De fapt, ar fi suficient să privim civilizația noastră hipertehnologică în care experiența durerii și a frustrării continuă să fie la ordinea zilei.

Așadar, având în vedere că, în general, oamenii încă se simt nefericiți, chiar cu dominația lor tehnologică crescândă asupra condițiilor naturale, va trebui să găsim cauza durerii undeva în altă parte. Surprinzător este că, spune Freud, o vom găsi în cel mai imediat context al nostru, în *cultură*. Termenul *cultură* este însă echivoc și evaziv, așa că va trebui să îl întrebăm pe Freud ce vrea să spună exact cu acest termen.

Inițial, autorul nostru definește *cultura* ca ansamblul producțiilor și instituțiilor create de om cu scopul de a obține o protecție împotriva naturii nemiloase și de a regla raporturile între oameni. Crearea de unelte de bază și dominarea anumitor elemente ale naturii, cum ar fi focul, sunt primii pași ai omului în acest sens. Dar sunt doar primii, fiindcă omul nu se va mulțumi să stăpânească anumite agresiuni ale naturii și să se apere de acestea; curând va aspira la obiective mult mai elevate. Treptat,

va căuta frumusețea, curățenia și ordinea; va începe să speculeze și să interpreteze subtil idei noi, dintre care unele cu caracter spiritual, care sunt filosofice sau științifice, și, în cele din urmă, va aspira la o reglementare juridică a relațiilor umane care să depășească forța brută și să deschidă spații noi pentru siguranța tuturor și pentru conviețuire pașnică. Iată tot ce va trebui să considerăm *cultură* din punctul lui Freud de vedere.

Cu toate acestea, reglementarea relațiilor sociale, una dintre caracteristicile cele mai semnificative ale civilizației, ne impune neapărat limitarea impulsurilor noastre, oricât de erotice sau agresive ar fi. Cultura cere de la noi autocontrol, constrângerea instinctelor, într-atât încât, cu cât e mai mare gradul de civilizație, cu atât e mai mic gradul de libertate de care ne bucurăm în acest sens, chiar dacă, desigur, se poate conta pe mai multă siguranță și protecție. Însă, după cum bine sublinia Freud, noi oamenii, din fericire sau spre nenorocirea noastră, nu suntem furnici, adică animale gregare care se mulțumesc să-și sacrifice individualitatea în favoarea colectivității. Noi, oamenii, simțim mereu, în sinea noastră, o reacție împotriva aceluia care ne împiedică să ne realizăm dorințele cele mai profunde și mai autentice.

În consecință e clar că, dacă vorbim din punct de vedere social, stăm pe un butoi cu pulbere și uneori ar fi de ajuns o scânteie. Ocazional, și de obicei cu ajutorul mijloacelor de comunicare, toți am fost martorii unor episoade devastatoare de violență urbană, în care o anumită acțiune din partea autorităților competente poate isca un val de distrugere. Cazul cel mai paradigmatic ar putea fi reacția fanilor, care după un meci disputat de fotbal, și în fața poliției, declanșează o bătălie în toată regula; deși nu atât de violent, mai este și cazul șoferilor care, reținuți ore întregi de un control al poliției, răspund autorităților cu strigăte și insulte

Se știe foarte bine că pe terenurile de fotbal se pot isca ușor cele mai atavice pasiuni ale omului. După cum zicea Freud în *Psihologia maselor și analiza Eului* (1921), efectul maselor dizolvă autonomia Eului și îi eliberează cele mai profunde pasiuni, fie ele erotice, sub formă de euforie împărtășită pentru triumful acelora cu care se consideră similari, fie tanatice, cum sunt indignarea și violența împotriva celuilalt, cel care este diferit.

sau cel al mulțimii adunate în fața Ministerului de Justiție care întâmpină cu îmbrânceli și jigniri un politician acuzat. Toate acestea sunt exemple ale unei agresivități latente care așteaptă doar o ocazie ca să se dezlănțuie.

Presiunea pe care o exercită cultura asupra noastră e puternică și constantă, așa că va trebui să învățăm să renunțăm la o parte din impulsurile noastre dacă vrem să beneficiem de siguranțele pe care ni le oferă viața în societate. Există și posibilitatea de a devia energia impulsurilor noastre erotico-tanatice spre o activitate mai acceptabilă social – o realizare deplasată de la scopul net sexual pe care Freud a numit-o *sublimare* –, chiar dacă suntem cu

toții de acord când susținem că, atunci când încercăm un surogat, nu avem niciodată aceeași plăcere și nici aceeași intensitate ca atunci când gustăm originalul. În orice caz, cultura, nepermițând satisfacerea completă a impulsurilor noastre cele mai libidinale și mai autentice, ne conduce în ultimă instanță la frustrare și la nefericire.

Într-un prim moment, zice Freud, oamenii au simțit nevoia să se adune în comunități mici ca să-și asigure supraviețuirea; fiecare individ a recunoscut imediat în celălalt un colaborator necesar. În același fel, constituirea de mici grupuri familiale a răspuns unei necesități instinctive cu caracter sexual cert și, în același timp, de protecție: adunându-se în grupuri, tot după părerea lui Freud, masculul obținea o satisfacție genitală și femela protecția după care tânjea.

Până în acest punct este greu de înțeles cum de aceste origini ale comunității, care acopereau aparent toate necesitățile membrilor săi, au evoluat într-atât încât să genereze acea formă de civilizație represivă pe care am descris-o. Freud se grăbește să ne dea o explicație. De fapt, plăcerea care deriva din dragostea de cuplu, intensă și endogamă, supunea la risc coeziunea grupului: în fața posibilității acuplării, cine se gândea să se ducă să muncească? Deci trebuiau introduse resorturile sociale care să modifice această dependență endogamă a cuplului și să întărească legăturile cu ceilalți membri ai comunității. Așa s-a întâmplat că multe interdicții, unele foarte severe, i-au impus omului să-și transforme impulsurile primare: într-un anumit sens, strivită de aceste constrângeri sociale, sexualitatea genitală aproape de nedomesticit s-a transformat în iubire, care s-a grăbit să se proiecteze și să se răspândească fără excepție și asupra comunității, întărind în acest fel extrem de avantajoasele legături sociale.

În *Totem și tabu* (o lucrare care, ne amintim, a fost publicată cu circa douăzeci de ani înainte de *Angoasă în civilizație*), Freud își îndreptase deja privirea critică spre zorii civilizației și o făcuse analizând anumite culturi primitive contemporane cu el, deoarece în acestea trecutul devenea prezent. În acea operă, Freud analizase sistemul rigid de interdicții la care erau supuse culturile primitive și, fără excepție, găsise urme de înțelegeri sexuale sau, mai curând, de tentative disperate de a ține în frâu pulsiunile erotice și tentațiile specifice firii omenești, practic imposibil de eradicat. A descoperit că nu era vorba doar de a menține în limite acceptabile relațiile sexuale ale cuplului, ci de ceva mult mai profund și mai tulburător. Astfel, Freud a constatat că interdicția cea mai universală și mai rigidă a acestor culturi primitive privea posibilitatea incestului; și era legitim să se deducă faptul că erau necesare atâtea interdicții fiindcă incestul era pentru ei o tentație constantă. Acest ansamblu de norme și de obiceiuri sociale, de fiecare dată mai rigide și mai severe, pentru că trebuiau să lupte contra unor impulsuri extrem de înrădăcinate în natura umană, a contribuit la apariția frustrării la un număr mare de indivizi, doritori să practice forme diferite de dragoste sau de sexualitate. Cum putem citi și în *Angoasă în civilizație,* pe termen lung doar un stereotip de relație amoroasă, modelată în funcție de situație, devine cultural acceptabilă.

Totuși, încă din primele clipe de viață, cultura nu și-a propus să modeleze doar pulsiunile erotice ale omului, ci și pe cele agresive. Freud, în *Angoasă în civilizație,* ne amintește celebra maximă a lui Plaut, ulterior popularizată de filosoful englez Thomas Hobbes: „Omul e lup pentru om“ sau *Homo homini lupus*. Lăsat pe deplin liber, omul pare să se transforme curând într-un pericol pentru ceilalți oameni, datorită agresivității și egoismului său înnăscut. De aceea erau necesare mecanisme culturale care să nu permită

trezirea instinctelor agresive ale omului, care ar fi condamnat definitiv coeziunea grupului. Desigur, convenția colaborării și sprijinului reciproc nu era suficient de stimulantă.

Am fi uimiți să descoperim că rețeta culturală care permitea ruperea exclusivității dezagregante a sexualității și a vieții de cuplu și care promova legăturile convenabile comunitare, a putut acționa de data asta ca exigență etică în contrast cu violența împotriva celuilalt. Asemenea rețete, a adăugat Freud, se folosesc între noi și astăzi. Cu toții am auzit de imperativele care îndeamnă la non-violență și la acel tip de iubire față de aproape, chiar dacă nu-l cunoști sau chiar îți este dușman: „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuți“ sau „Iubește-ți dușmanii“. Nu încetează să fie surprinzător – putem spune că aproape frizează incredibilul – faptul că suntem rugați să ne iubim dușmanul, un om pe care, fără nici un fel de îndoială, nu l-am putea iubi cu adevărat.

Pe parcursul procesului său îndelungat de evoluție, cultura a ajuns să dea formă celei mai subtile și mai eficiente metode de compresie a pasiunilor erotice și tanatice ale omului. Fiindcă

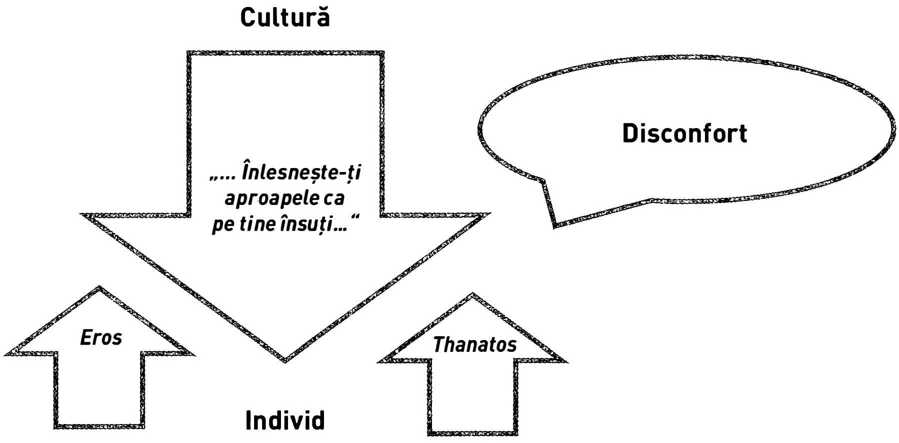

metodele de control exterior, cu puțină istețime și inteligență, puteau fi ocolite, era necesar să se stabilească un dispozitiv de control interior, un fel de zăgaz chiar în sinea și împotriva subiectului. După cum probabil cititorii noștri și-au imaginat, *supraeului* i-a fost dat rolul de judecător implacabil al Eului. De aici vine acea senzație neliniștitoare de vină care ne cuprinde ori de câte ori depășim limitele stabilite. Cuvintele autorului nostru n-ar putea fi mai elocvente: „Civilizația domină deci dorința periculoasă de agresiune a individului slăbindu-l, dezarmându-l și supraveghindu-l din interior așa cum o garnizoană supraveghează un oraș cucerit".

Sentimentele de vină pe care le încearcă oamenii civilizați sunt, altfel decât ar părea, ceva mult mai impresionant și mai neiertător decât frica pe care o simte omul primitiv în fața autorității externe. În cazul strămoșilor noștri, dacă nu se încălcau regulile n-aveai de ce să te temi, fiindcă fără o infracțiune flagrantă nimeni nu era mustrat; în schimb, *supraeul* judecă sever și pedepsește printr-o mare cantitate de vină și de angoasă – în general, trăită doar la un nivel inconștient – până și intențiile: cu alte cuvinte, nu e nevoie ca o autoritate externă să ne surprindă asupra faptului și să ne pedepsească, e de ajuns să facem (sau să gândim) ceva rău ca să ne pedepsească o autoritate interiorizată. Nimic nu-i scapă *supraeului*, severul nostru tribunal interior. În comunitățile civilizate apar chiar cazuri care, la prima vedere, ar putea părea paradoxale: oameni care duc o viață neprihănită simt vina cu o intensitate extremă, fiindcă, de fiecare dată când reușesc să-și înfrâneze instinctul, conștiința lor morală se întărește din ce în ce mai mult până ajunge să fie exagerat de bănuitoare.

Diagnoza freudiană asupra culturii este deci, după cum am putut observa, pesimistă și mai curând descurajatoare: când boala sau cruzimea destinului nu ne omoară, viața în societate

ne complică existența obligându-ne să renunțăm la dorințele noastre cele mai autentice în schimbul siguranței. În anumite momente, Freud pare să întrevadă o societate viitoare mai puțin represivă și care va exercita o cenzură mai relaxată din punct de vedere sexual. Totuși, nu există multe motive de speranță: în orice caz, o societate cu puține constrângeri merge clar spre dezagregare, în același fel în care o societate cu multe constrângeri generează frustrare și neliniștitorul sentiment de vinovăție al membrilor ei.

Religia

Am rezervat un spațiu ad-hoc comentării rolului pe care îl are religia în cultură. Greutatea sa uriașă, cultural și istoric, precum și importanța pe care o are reflecția asupra religiei în opera freudiană cereau să-i acordăm o atenție deosebită. Așadar vom vorbi despre religie plecând de la optica critică a psihanalizei freudiene.

Dacă vrem să ne facem o părere completă despre viziunea freudiană cu privire la religie trebuie să recurgem la una dintre operele lui cele mai semnificative, *Viitorul unei iluzii* (1927), o lucrare din ultima lui perioadă de creație. Deosebit de lămuritoare sunt și unele principii expuse în capodopera *Angoasă în civilizație* de care ne-am ocupat în paginile anterioare. Desigur, acestea nu sunt singurele scrieri pe care Freud le-a dedicat parțial sau în întregime problemei religioase. Mai putem cita câteva texte: în primul rând, un studiu scurt, prezentat sub formă de articol și publicat cu doar câțiva ani înainte de *Totem și tabu*, intitulat *Acțiuni compulsive și practici religioase* (1907), în care Freud stabilea deja anumite asemănări între ceremonialurile cărora li se dedicau nevroticii și acțiunile sacre ale ritualului religios; în al

Ateismul lui Freud

Sigmund Freud s-a născut într-o familie de evrei nepracticanți, deci nu a fost instruit în precepte religioase. Nici măcar instruirea lui universitară nu l-a ajutat să capete credință religioasă, fiindcă, în perioada aceea, în facultățile de medicină domneau poziții *clar materialiste*.* Din toate aceste motive și, cu siguranță și din cauza unor convingeri și rațiuni strict personale, autorul nostru s-a arătat întotdeauna sceptic cu problemele religioase, dar foarte respectuos cu cultura și izvoarele ei, precum și cu exigențele de tip etic. Iată cum exprima acest lucru în *Discurs către membrii Asociației B'nai B'rith* în 1926: „Ceea ce mă lega de ebraism – mi-e rușine să recunsoc – nu era credința și nici măcar orgoliul național. De fapt, întotdeauna am fost ateu, am fost educat fără religie, deși nu fără respect pentru ceea ce definim instanțe «etice» ale civilizației umane".

În opera lui scrisă, Freud își etalează adesea ateismul, o poziție pe care întotdeauna a fost gata să o apere cu motivații de o oarecare consistență. Cu toate acestea, ar merita să ne întrebăm în ce măsură ateismul lui a fost o consecință a modelului său psihanalitic. Dacă facem lumină în psihanaliză, va trebui să recunoaștem că, în bună parte, este vorba despre o metodă – adică, o cale sau o tehnică – de interpretare a psihicului omenesc și că, prin urmare, în sine nu ne poate da dovezi certe despre adevărul sau falsitatea preceptelor religioase ori despre existența sau nu a lui Dumnezeu. În acest sens, trebuie recunoscut că mulți psihanaliști și chiar alți adepți conștiincioși ai psihanalizei s-au declarat persoane religioase; de exemplu, teologul și pastorul protestant Oskar Pfister, prieten cu Freud. Ateismul lui Freud pare, deci,

* Materialism: teorie filosofică în care realitatea se poate reduce la materie și se explică în funcție de o serie de legi fizico-chimice.

o convingere personală; totuși, e sigur că, prin tehnica psihanalizei, Freud a găsit o explicație plauzibilă a genezei sentimentului religios și, odată cu el, o dovadă în plus de adăugat la lunga lui listă de argumente contra credinței religioase.

doilea rând, *Moise și monoteismul* (1934–1939), o operă în care Freud aplică metoda psihanalitică pentru a clarifica originile istorice ale ebraismului.

Cu tot interesul multora dintre scrierile lui Freud pentru religie ca fenomen istoric, aici ne vom opri mai mult pe interpretarea psihanalitică a sentimentului religios. Așa că vom apela direct la *Viitorul unei iluzii* sau la începutul lucrării *Angoasă în civilizație*, lăsându-l pe Freud să ne ilustreze concepția lui.

Desigur, toți, credincioși sau nu, știu ce înseamnă *sentiment religios*. Însă Freud, analist implacabil, susținea că era indispensabil să îl specificăm. În cazul sentimentului religios, Freud nu putea să-și înceapă analiza cu el însuși (autoanalizându-se), fiindcă în sinea lui nu găsea nici o emoție de acest gen. În orice caz, unora dintre colegii lui le plăcea să definească sentimentul religios ca o „senzație a veșniciei“ sau, și mai poetic, ca un „sentiment oceanic“. Cu alte cuvinte, după părerea lor, omul religios, de orice credință, se simțea din punct de vedere subiectiv parte dintr-un mare Tot, dintr-un absolut, în comuniune intimă cu totalitatea.

Unii se pot gândi că definiția prezentată de Freud e prea sintetică și că nu dă socoteală de sentimentele complexe pe care le simte un credincios. Însă dacă îi acordăm atenția meritată, vom vedea că e mai mult decât convenabilă: în același timp, ne poate fi de folos la descrierea sentimentului religios al celui care, ca creștin, evreu sau musulman, crede într-o singură divinitate și al

celui care, de exemplu ca budist, nu are nevoie de o divinitate ca să își vehiculeze propriile comportamente religioase.* Senzația de veșnicie sau cea oceanică este deci proprie oricărei mentalități religioase.

Odată definit caracterul esențial al oricărui sentiment religios, prin tehnica psihanalitică Freud a încercat să demonstreze originile psihice, adică să explice în ce fel apare această idee în mintea oamenilor. Din moment ce ceea ce caracteriza sentimentul religios era o senzație de absență completă a oricăror limite, primul obiectiv al lui Freud a fost să demonstreze caracterul nedefinit a ceea ce numim *eu*.

De fapt, psihanalitic vorbind, ne-am putea imagina eul conștient ca un fascicul subțire de lumină care are capacitatea de a ilumina în partea centrală, nu și în cele mai îndepărtate, în care intensitatea luminii se pierde treptat până se contopește cu cea mai profundă obscuritate. Dacă ar fi într-adevăr așa, ar trebui să afirmăm că granițele între eul conștient și eul inconștient sunt nuanțate. Rădăcinile eului conștient se pierd în abisul nedefinit al psihicului, și de aceea, în ultimă instanță, sunt imprecise și nedefinibile.

În același timp, trebuie să ținem cont că psihicul uman este esențialmente dinamic, fiind în permanentă evoluție de la naștere până la maturitate, un fapt care confirmă încă o dată caracterul nedefinit al eului. Începuturile activității mentale a omului sunt extrem de vagi: inițial, copilul nu reușește să facă distincție nici măcar între propria realitate interioară și exterior, adică trăiește într-un fel de masă senzorială nediferențiată; puțin câte puțin, o serie de experiențe de plăcere și de durere îl vor face pe copil să

* Se știe foarte bine că budismul poate fi definit ca religie *atee*, adică fără Dumnezeu.

distingă o lume interioară, cea a eului, în general plăcută, de o lume exterioară, realitatea, de multe ori amenințătoare. Freud subliniază însă că mai interesant este că în mintea omului adult rămân resturi sau reziduuri din aceste prime experiențe infantile nediferențiate. Trăirile subiective, încă și mai mult cele din prima copilărie, subzistă latent în psihicul adult, chiar dacă ne putem aminti conștient sau nu de ele. Reziduurile acestor experiențe nu dispar niciodată din minte și, de fapt, pot conviețui cu forme noi și mai evoluate ale experienței adulte.

Ajunși aici, suntem în stare să dăm un răspuns marelui mister al originii sentimentului religios, al acestui sentiment oceanic care aparține unui mare Tot. Pentru Freud, acest sentiment de comuniune intimă nu este altceva decât amintirea actualizată a vechilor urme *egotice* – adică ale eului – total nelimitate și nediferențiate.

Complexitatea experienței religioase nu putea totuși să se epuizeze în aceste considerații despre sentimentul oceanic. Freud era conștient că religia avea un rol mai mult decât fundamental în viața oricărui credincios, dar, cu siguranță, ca să poată explica caracterul profund al experienței religioase nu era dispus să părăsească lumea infantilă.

În general, Freud a afirmat că religia era un tip de iluzie cu caracter infantil, o *iluzie* care își avea rădăcinile într-o dorință intensă și intimă de protecție; deci religia, cum se întâmpla pentru o infinitate de trăsături și de manifestări ale firii noastre, demonstra o dependență totală de dorință. După cum putem vedea, ca să se refere la viziunea realității care era proprie omului religios, Freud a folosit termenul *iluzie* și a subliniat că prin *iluzie* nu trebuia să înțelegem un fel de *delir*. Ambele, iluzia și delirul, erau, de fapt, rod al dorinței, însă ideile delirante, spre deosebire

de iluzii, erau absolut contrare realității. Iluzia cu caracter religios era, totuși, verosimilă.

Freud era convins că, în fața unei naturi crude și a unui destin incert, adultul se refugia și retrăia acea situație infantilă în care tatăl, puternic și drept, putea da un răspuns satisfăcător nesiguranțelor, durerilor și frustrărilor proprii condiției de vulnerabilitate și indigență care este copilăria. El a susținut insistent că este vorba despre o credință în caracteristicile neechivoc paterne care definesc divinitățile tuturor marilor tradiții religioase: zeii supraveghează și apără, sunt puternici, înțelepți, buni și drepți. Fără îndoială avem de a face cu aceleași atribute pe care copilul, în fazele inițiale ale dezvoltării lui, le atribuie tatălui său.

Acești zei-tați sunt văzuți de credincioși drept capabili să îi îndepărteze definitiv de vitregiile naturii și să îi împace cu cruzimea destinului. După cum sublinia Freud, credincioșii simt față de Dumnezeu aceleași sentimente opuse și ambivalente pe care le simte copilul față de tatăl lui: zeul-tată este iubit și respectat, dar în același timp este temut și, în anumite ocazii, chiar detestat.

Dincolo de aceste considerații despre sentimentul religios și viziunea pe care o are credinciosul despre Dumnezeu, va trebui

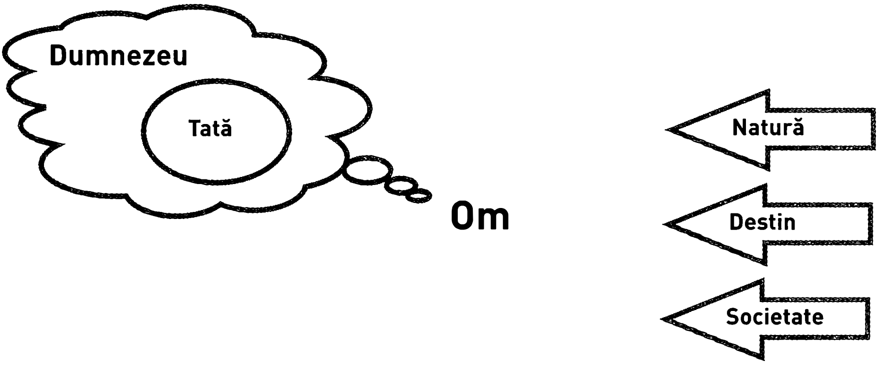

însă să ținem cont și de rolul cultural pe care îl atribuia Freud religiei. După cum am avut posibilitatea să vedem când interpretam semnificația lucrării *Angoasă în civilizație*, cultura umană în ansamblul ei este ceea ce putem numi un rău necesar: în mare, nu e alternativa pe care o vrem cu toții, fiindcă ne îndeamnă permanent să ne înăbușim pulsiunile, și totuși nu putem să existăm și nici să fim ce suntem fără ea.

Ca să-și asigure supraviețuirea, omul civilizat trebuie să-și înfrâneze propriile pulsiuni și să se apere constant de posibilitatea de dezagregare și distrugere. Astfel, cultura și-a asumat rolul unui fel de mare *supraeu*. Merită subliniat însă că o cultură permanent represivă care nu ar oferi în schimb nici un mecanism de gratificare ar fi, pe termen lung, imposibil de suportat. În acest sens, religia și, cum vom vedea pe scurt, și arta ar fi două căi eficiente ca să scăpăm de această presiune sufocantă a civilizației.

Totuși, după cum credea Freud, religia alesese drumul cel mai periculos ca să îl elibereze pe om de această sufocare existențială, fiindcă cerea și cere controlul constant al pulsiunilor prin intermediul represiunii, regresiei și amăgirii. Sub falsa promisiune a unei recompense pe lumea cealaltă, ea le cere credincioșilor săi să se abțină și să renunțe la ce doresc în sufletul lor, dacă e posibil, negând și îngropând această dorință pentru totdeauna în conștiința lor. Mai mult, sub mantia unei iluzii artificiale a unei divinități suverane, religia pretinde de la adepții săi să se poarte ca acei copii buni și inocenți care au fost odinioară, cu scopul de a obține dragostea tatălui exigent.

Acest comportament oarecum regresiv l-a făcut pe Freud să afirme că purtarea unui om religios semăna surprinzător de bine cu cea a nevroticului. De fapt, lui Freud nu i-a fost teamă să afirme că religia este un fel de *nevroză infantilă colectivă*. Să lămurim însă lucrurile: Freud nu spune deloc că omul credincios ar fi

Credincioși în rugăciune în fața Zidului Plângerii (Zidul de Vest) din Ierusalim. Deși Freud se simțea foarte departe de latura religioasă, a nutrit întotdeauna un mare sentiment de apartenență la poporul său, cel evreiesc, și considera religiile foarte importante ca obiect de interes științific.

nebun de legat; în jargon psihanalitic, asemenea expresii sunt la ordinea zilei.

Știm deja că, în psihanaliză, granițele între sănătate și boală mintală nu sunt riguroase; mai curând este o chestiune de intensitate: cu toții, în anumite momente, dacă suntem supuși anumitor presiuni personale sau ambientale, putem avea reacții ușor isterice, fobice și, în ultimă instanță, nevrotice. Concret, vorbim despre nevroze dacă se manifestă o serie de tulburări de comportament, idei sau sentimente ca mod de apărare împotriva angoasei interioare generate de un conflict care își are rădăcinile în copilărie. Freud credea că, în linii mari, comportamentul omului religios îndeplinește toate aceste condiții.

Când adultul se simte ca un copil, total neputincios în fața forțelor implacabile ale naturii și ale destinului, și chiar incapabil să-și gestioneze impulsurile uneori incontrolabile ale propriei firi, se poate refugia în preceptele religiei care îi vor oferi certitudinea unui zeu-tată protector și a unei lumi în care să aibă încredere. Religia, focalizată pe o divinitate bună și atotputernică, îl va ajuta să găsească o semnificație a stării lui de vulnerabilitate și astfel să-și învingă în cele din urmă disperarea și incertitudinea morții. Procesele de regresie la un stadiu infantil definesc deci atât comportamentul omului religios, cât și pe cel al nevroticului.

În fața acestor lucruri, științele și examenul lor caracteristic rațional despre lume ar fi, după părerea lui Freud, o cale foarte acceptabilă ca să îl reconcilieze pe om cu natura. După cum spunea Goethe: „Cine are știință și artă, are și religie; cine nu are știință și artă, măcar să aibă religie". Pledoaria sa va fi, așadar, în favoarea religiei și a gândirii raționale. După cum putem vedea în acest scurt fragment din *Viitorul unei iluzii* ar apărea din nou imperativele nobile ale Iluminismului, condimentate convenabil cu un strop de psihanaliză: „Cu ajutorul acestor rămășițe istorice am ajuns să concepem dogmele religioase ca pe niște, ca să zicem așa, relicve nevrotice și acum putem afirma că a sosit probabil momentul, așa cum se întâmplă în tratamentul analitic al nevroticului, să înlocuim rezultatele reprimării cu rezultatele muncii raționale ale minții noastre".

Arta

Cu siguranță, arta este una dintre cele mai semnificative și prețioase manifestări culturale ale omenirii, într-atât încât e adevărat că, după marea majoritate a istoricilor, criticilor și esteților,

arta alcătuiește una dintre cele mai elevate expresii ale naturii eminamente spirituale a omului. Din această perspectivă, dedicarea pentru artă, la care s-ar putea consacra personalitățile cele mai rafinate ale omenirii, ar fi rodul unei alegeri libere; tot liberă și înnobilatoare ar fi și succesiva contemplare estetică a tuturor acestor creații estetice din partea societății.

Din când în când, Freud se delecta cu multe dintre marile expresii artistice din toate timpurile – totuși, se pare că muzica nu era printre preferatele sale, sigur, cu excepția operelor lui Mozart –, dar nerăbdarea lui de a înțelege adevărata esență a artei, motivațiile acesteia și rolul exact pe care îl avea în interiorul societății l-a determinat să nu aibă încredere în acel portret tradițional atât de idealizat al artelor. Cheia, crede Freud, era să cauți din nou în natura pulsională a ființei omenești și în răspunsul pe care asemenea pulsiuni le primesc din cel mai apropiat mediu familial și cultural.

Problema artei apărea marginal în unele dintre scrierile lui Freud, de exemplu în *Angoasă în civilizație,* operă pe care am citat-o adesea pe parcursul acestui capitol. Cu toate acestea, Freud le-a dedicat două scrieri de amploare unor mari exponenți ai artelor plastice ale Renașterii italiene: Leonardo da Vinci – *O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci,* 1910 – și Michelangelo Buonarroti – *Moise al lui Michelangelo,* 1914 –, precum și unui scriitor rus din secolul al XIX-lea, Fiodor Dostoievski – *Dostoievski și paricidul*, 1927. În aceste cazuri, autorul nostru își punea tehnicile psihanalitice în slujba istoriei și criticii de artă.

Neîndoielnic, pentru Freud, *quid*-ul artei se află în noțiunea de *sublimare*. După cum bine știm, în opinia părintelui psihanalizei pulsiunile cu caracter sexual străbat fiecare fibră sensibilă a ființei omenești, fiind foarte adevărat că omul se poate sustrage cu greutate acestei realități și forței ei.

Surâsul *Giocondei*

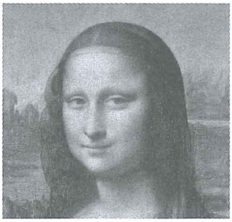

Pentru Freud, *Gioconda* era o expresie plastică a relației ambigue pe care o avea Leonardo cu mama sa.

Freud crede că homosexualitatea pasivă a lui Leonardo își avea rădăcinile în cea mai fragedă pruncie a artistului toscan. Mama lui, Caterina, era o femeie foarte afectuoasă. Mai mult, bănuia Freud, aproape prea afectuoasă, fiindcă se simțea datoare să-i ofere odraslei sale toată dragostea și tot ce el nu putea primi de la tatăl său absent. Nevinovatele sărutări materne îl făceau fericit și, fără îndoială, în clipa aceea copilul Leonardo a putut experimenta, la fel ca Oedip, o adevărată idilă cu mama lui. Însă crescând, aceste sentimente incestuoase au trebuit să fie reprimate cu severitate.

Curând după moartea iubitei lui mame, Leonardo, extrem de îndurerat, a găsit întâmplător la un model aceeași gură, aceleași buze, același zâmbet matern de-acum pierdut. S-a dedicat cu trup și suflet acelui portret, mai mulți ani de zile; voia să imortalizeze amintirea fugară a mamei surâzătoare și, într-un fel, să o posede pentru totdeauna. Rezultatul a fost androgina *Mona Lisa*, mai cunoscută cu numele *Gioconda*, o reprezentare plastică a relației ambigue pe care Leonardo o întreținuse cu mama lui – mama mult dorită –; o figură care, mai mult, întruchipa concomitent și în mod ideal funcțiile unei mame și ale unui tată.

Atâta nevoie avea artistul să-și regăsească mama încât de atunci și-a strămutat acel surâs enigmatic în toate chipurile pe care le-a pictat. Din aceeași epocă datează și *Sfânta Ana, Fecioara și Pruncul cu mielul*, iar pe chipurile femeilor se descoperă același zâmbet. După părerea lui Freud, Leonardo da Vinci ar fi exploatat inconștient această temă biblică spre a înfățișa din nou raportul cu mama lui și cu o altă figură indiscutabil maternă, Lucia, bunica lui din partea tatălui.

Unele dintre aceste dorințe ale bărbatului adult se pot manifesta și chiar pot fi satisfăcute „deschis“, fiindcă societatea tolerează anumite expresii ale sexualității. Multe altele însă, poate majoritatea, vor trebui realizate mascat, în chipuri înșelătoare, ca să zicem așa, sau canalizate prin alt fel de activitate pe care morala socială să nu o privească bănuitor. Totuși, trebuie ținut oricum cont că nu numai societatea din afară va cere subiectului o anumită pudoare cu privire la relația lui cu dorințele; în anumite cazuri, pulsiunile erotice vor fi complet inacceptabile pentru însăși persoana în cauză, așa că cenzura interioară va fi cea care va pretinde o mască (de exemplu, să ne gândim la o dorință cu caracter incestuos).

Persoana care este chinuită inconștient de asemenea forțe de temut va trebui să găsească puterea de a-și canaliza toată energia pe o cale acceptabilă atât de societate, cât și de ea însăși, fiindcă mintea ei, așa cum se întâmplă cu o oală sub presiune, va trebui să lase să iasă pe undeva o parte din aburul care se produce (dorința), dacă nu vrea să explodeze.

Mulți dintre marii artiști din toate timpurile au reușit, după părerea lui Freud, să își canalizeze puternicele impulsuri libinale cu ajutorul artei, adică printr-o activitate pe care societatea nu numai că o acceptă, dar pe care o și elogiază ca una dintre expresiile culturale maxime. Nu întâmplător, să ne amintim, ca să se refere la acest fenomen, Freud folosește termenul *sublimare* a cărui rădăcină este cuvântul *sublim*. *A sublima* înseamnă atunci să faci ceva să devină *sublim* sau capabil să suscite emoții puternice din cauza marii sale frumuseți și măreții, o pasiune ori un sentiment de natură mai profundă. În artă, deci, mulți au obținut inconștient o plăcere substitutivă, fără îndoială mai puțin intensă, dar mai sigură și acceptabilă, în raport cu o sexualitate pe care, din motive personale ori sociale, nu și-au putut-o

exprima și nici accepta în sinea lor. În acest sens, produsul artistic seamănă mult cu perla care se găsește câteodată în interiorul stridiilor: stridia se apără de particulele străine care pătrund în interiorul ei și care putem presupune că-i provoacă durere creând acest gen de crustă de sidef despre strălucitor.

Să adăugăm imediat că există alte cazuri paradigmatice de *sublimare*, în afara activității artistice; de exemplu, dorința de cunoaștere și cercetarea intelectuală (ca în cazul lui Leonardo da Vinci), activitate pe care, la o privire superficială, toți o plasăm la antipozii oricărei conotații sexuale.

În încheiere, trebuie să avem în vedere că, din punct de vedere cultural, plăcerea derivată din contemplarea frumuseții artistice este un ajutor foarte mare în atenuarea presiunii de care suferă omul civilizat. Minunatele și intensele stimulente ale picturii, literaturii sau muzicii pot da sens vieții omului civilizat și îi pot atenua, chiar dacă pentru scurt timp, durerea ori frustrarea. Sigur, dacă ne uităm bine la situație, într-un anumit sens e paradoxal, din moment ce tocmai societatea care se bucură și își găsește consolare în produsele artistice este cea care, în ultimă instanță, reprimă cu mai multă forță dorințele autentice ale artistului, obligându-l să le sublimeze sub aceste forme frumoase. Cât de tragică și, câteodată, ciudată e viața omului în societate!

În concluzie

Indubitabil, cultura noastră are o mare datorie față de Sigmund Freud. Autorul nostru, format ca medic la Viena, unul dintre cele mai formaliste și mai puritane orașe din Europa în perioada de trecere dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a avut inteligența, forța și curajul să se confrunte cu adevărata natură umană. A combătut cu putere acel portret ideal, iluzoriu, al ființei omenești, care susținea că omul era aproape o specie angelică, pură și profundă, în stare să se edifice pe sine liber și rațional. Dintr-o singură lovitură, părintele psihanalizei a pus la îndoială acel mit sacrosanct pe care Occidentul se străduise atât să-l construiască despre firea umană.

După cum am avut posibilitatea să demonstrăm în această carte, în opinia lui Freud, rațiunea conștientă este numai una dintre instanțele psihicului omenesc, nici măcar cea mai semnificativă sau importantă. Sunt mai curând obscure inconștientul și forțele lui motrice care susțin și conduc viața umană. Freud a avut și curajul de a indica sau de a analiza cu răbdare o altă realitate a omului pe care cultura și marea tradiție filosofică occidentală s-au străduit să o disimuleze, sexualitatea. Și în acest

caz concluziile lui au fost zdrobitoare: caracterul adultului este într-o măsură semnificativă rodul unei lupte constante, începute în prima copilărie, între pulsiuni cu trăsături decisiv sexuale. În același timp, dinamismul acestei forțe sexuale poate influența, cu siguranță, mai mult decât suntem dispuși să admitem, viața cotidiană a oamenilor. Cât curaj și dragoste de adevăr i-au fost necesare să susțină aceste teze în contextul Vienei de la sfârșit de secol!

Neîndoielnic, aceste idei ale lui Freud au revoluționat concepția despre om și e la fel de adevărat că nu ar fi exagerat să afirmăm că Freud a marcat un înainte și un după, un punct de cotitură, în concepția antropologică occidentală. Însă asta nu a fost tot. Aceste teze despre om au pătruns într-o concepție crudă despre viața în societate. Deși tradițional omul era considerat un animal politic care intra în viața socială în mod firesc și plăcut, Freud a evidențiat odată pentru totdeauna impostura acestei viziuni idilice. Viața în societate presupune întotdeauna un exercițiu de violență contra individului, contra celor mai de bază dorințe și pulsiuni ale sale, de aceea nefericirea și frustrarea sunt atât de prezente în societățile noastre avansate și supertehnologizate. Refularea pulsiunilor erotice și tanatice ale individului, a nucleului său constitutiv originar, este una dintre consecințele inevitabile ale vieții în societate. Totuși, nu ar fi o soluție să ne eliberăm de această presiune a civilizației fiindcă atunci omul s-ar afla în fața abisului distrugerii sau, cel puțin, a violenței tuturor contra tuturor. În definitiv, civilizația este un rău necesar.

Fără îndoială, Freud avea o concepție mai curând nefavorabilă despre natura umană. Pentru el, din punct de vedere individual, oamenii ar fi mișcați în primul rând de impulsuri cu caracter egoist; dintr-o perspectivă socială, viața în societate ar deveni imposibilă dacă nu s-ar stabili mecanisme culturale severe

de blocare a tuturor acestor impulsuri. Din acest motiv criticii lui Freud afirmă că filosofia lui este excesiv de pesimistă – deși probabil că, în fața acestei critici, Freud, etalându-și simțul fin al umorului, ar fi spus că e mai curând *realist*. Totuși, asta nu este cea mai serioasă obiecție cu care a trebuit să dea piept psihanaliza freudiană. Mai sunt cel puțin câteva care merită menționate.

Unii s-au îndoit că psihanaliza ar putea fi considerată o teorie științifică, așa cum pretinde că este. O teorie satisface standardul științific când e formulată în așa fel încât faptele să o poată contesta sau contrazice. De exemplu, nu putem considera științifică afirmația „poate că mâine plouă sau nu plouă", deoarece, orice s-ar întâmpla, faptele ar confirma enunțul. O propoziție științifică trebuie să excludă încă de la început un câmp real de posibilități și doar astfel își va demonstra rigoarea. Ei bine, unele idei psihanalitice nu se pretează ușor acestui proces de falsificabilitate. De exemplu, Freud a afirmat că toate acțiunile omului puteau fi înțelese în ultimă instanță prin optica sexualității, chiar dacă recunoștea că impulsul libidinal putea să nu se manifeste deschis. Deci, dacă cineva ar obiecta spunându-i unui psihanalist că în propriile acțiuni nu găsește nici o motivație sexuală, terapeutul i-ar putea răspunde că ea există, chiar dacă nu poate fi identificată clar, fiindcă e sublimată, camuflată; ar putea susține și că, în realitate, nu se vrea să se recunoască prezența impulsului sexual din teamă sau din pudoare. În orice caz, psihanalistul și-ar confirma deci propriul postulat; cu alte cuvinte, nimic nu l-a putea dezminți.

A fost scos în evidență și faptul că Freud, definind complexul lui Oedip, element-cheie al teoriei sale sexuale infantile, a plecat de la o anumită paradigmă de familie, un model familial care, în linii mari, nu prea mai pare în vogă în societatea noastră.

Psihanaliza după Freud

Ar putea părea că psihanaliza freudiană a rămas o doctrină unitară la vremea lui Freud și că, după moartea lui, survenită în 1939, moștenirea lui s-a păstrat integral și fără fisuri până în zilele noastre. Însă, în realitate, nu e deloc așa. Încă de pe vremea lui Freud, spre nenorocul lui, doctrina psihanalitică a apucat-o pe căi foarte diferite. Aici vom evidenția doar trei trasee principale.

Unii psihanaliști au dezvoltat un model mult mai optimist din punct de vedere antropologic decât cel freudian. Acest filon, început din a doua jumătate a secolului, propunea o psihologie umanistă, care părea să-l aibă ca punct de referință pe filosoful francez Jean-Jacques Rousseau și teoriile lui despre bunătatea naturală a omului, nu pe Thomas Hobbes sau pe Arthur Schopenhauer, cum părea să fie cazul lui Freud. Ca exemplu al acestui punct de vedere îl putem cita pe psihologul american Carl Rogers (1902–1987).

După moartea lui Freud, uniunea psihanalizei cu marxismul a generat unul dintre cele mai prolifice curente de gândire contemporană, *freudo-marxismul*. Se știe că Marx a încercat să gândească realitatea umană și socială plecând de la perspectiva modurilor și relațiilor de producție. El considera că *infrastructura* sau sistemul economic era determinant în scopul înțelegerii tuturor elementelor culturale (religia, arta, diferitele manifestări ale gândirii, dreptul...), adică suprastructura și istoria. Autorul *Capitalului* propunea în ultimă instanță o transformare a structurilor economice ale societății ca să se realizeze o societate mai egalitaristă și mai liberă. Unii freudo-marxiști, cum ar fi Herbert Marcuse (1898–1979), și-au propus să folosească doctrina marxistă pentru a crea o societate ale cărei structuri să contribuie la o nouă sexualitate cu caracter nerepresiv.

A avut un succes apreciabil și împletirea modelului psihanalitic freudian cu acele curente structuraliste foarte la modă începând din al Doilea Război Mondial. Structuralismul avea drept scop studiul

și înțelegerea realității umane și sociale plecând de la premisa că erau constituite în funcție de o serie de structuri, adică de grupuri de elemente aflate într-o relație de tip complex, de întrepătrundere. Această metodologie structurală, care începuse să dea rezultate atât de bune în domeniile limbajului și al antropologiei, a ajutat psihanaliza freudiană. În acest ambient, cel mai ilustru gânditor a fost Jacques Lacan (1901–1981), care și-a propus să aplice inconștientului regulile analizei structurale. Lacan considera inconștientul un fel de limbaj. După logica lui, sarcina psihanalistului care își propune să descifreze limbajul inconștientului devenea asemănătoare cu a criticului literar care își propune să explice natura unui text literar.

Rolurile tatălui (numai ca sursă de disciplină și datorie) și al mamei (numai ca sursă de protecție și dragoste), așa cum le înțelegea Freud, s-au transformat mult pe parcursul anilor. Din acest motiv a fost respinsă pretenția lui Freud de a construi o teorie universală și atemporală despre psihicul uman începând de la o valoare care nu este imuabilă.

Cu toate acestea, originalitatea și curajul teoriilor lui Freud, precum și constanța sa personală, rigoarea și marea lui onestitate intelectuală, fac din el un om de știință și un intelectual demn de admirație. Prin urmare, e ușor de imaginat că Sigmund Freud și rezultatele în domeniul psihanalizei vor continua să fascineze generațiile viitoare.

ANEXE

OPERE PRINCIPALE

Multe dintre operele lui Freud au fost scrise și concepute dintr-o perspectivă medicală care li s-ar putea părea puțin aridă unor cititori mai puțin obișnuiți cu tema. Totuși, Freud a scris și alte texte despre idei psihanalitice cu intenție de popularizare și pedagogică. În continuare vom ilustra conținutul câtorva din lucrările lui, ținând cont nu numai de importanța lor istorică, ci și de caracterul lor accesibil și didactic.

Interpretarea viselor (1900)

Este vorba despre una dintre cele mai publicate și mai populare opere ale lui Freud, chiar dacă lungimea ei – circa opt sute de pagini – poate descuraja inițial unii cititori. Totuși, este vorba despre un text fascinant a cărui lectură este esențială pentru toți cei care vor să pătrundă adânc și critic în lumea interpretării onirice. Freud își însoțește mereu explicațiile teoretice cu analize elaborate ale viselor. În acest fel, cititorul va putea descoperi încet, încet de ce visăm ce visăm și în ce fel să interpreteze aceste vise. Opera cuprinde și prima schiță sistematizată a psihicului elaborată de Freud, *prima topică*.

Psihopatologia vieții cotidiene (1901)

În această lucrare stranie și plăcută, Freud studiază, prin exemple practice, diferite tipuri de lapsus: acte ratate, lapsusuri verbale, lapsusuri de scriere sau de lectură, uitări de scopuri sau de obiecte personale. În opinia părintelui psihanalizei, aceste lapsusuri arată adevăratele dorințe și intențiile autentice ale acțiunilor pe care le facem zilnic.

Totem și tabu (1913)

Este una dintre primele incursiuni ale lui Freud în istoria culturii și a religiilor. În această operă, Freud analizează, din perspectivă psihanalitică, sistemul rigid de legi și de interdicții la care erau supuse civilizațiile primitive. În felul acesta, descoperă că interdicția incestului organiza într-un mod mai mult sau mai puțin explicit toată viața și relațiile tribale. Adevăratul scop al lui Freud este să demonstreze totuși că există asemănări apreciabile între funcționarea acestei minți primitive și cea a bolnavilor de nevroze și, în ultimă instanță, că este posibil să se stabilească un paralelism între evoluția istorică a civilizației și evoluția indivizilor.

Introducere în psihanaliză (1915–1917)

Avem de a face cu transcrierea fidelă a unei serii de conferințe pe care Freud le-a ținut de-a lungul a două serii de prelegeri (1915–1916 și 1916–1917) unui public majoritar neavizat. Este o introducere excelentă, completă și pedagogică, în chestiunile strict psihanalitice, printre care teoria viselor, actele ratate și nevroza.

Problema analizei la nemedici (1926)

Este un text scurt, scris sub formă de dialog imaginar între Freud și un interlocutor sceptic. Opera, plăcută la citit, dovedește o vocație pedagogică clară. În ea Freud explică ce este psihanaliza și care sunt domeniile ei de aplicare. Cu acest text, Freud spera să îi convingă pe cititori în legătură cu diferitele discipline care ar trebui să adopte favorabil doctrina psihanalitică și să o pună în practică în respectivele domenii.

Angoasă în civilizație (1930)

Acest text concis și fascinant este, fără nici o îndoială, una dintre cele mai relevante contribuții ale lui Freud în analiza vieții în societate. Aici se abordează, plecând de la optica critică a psihanalizei, toate dimensiunile relevante din punct de vedere cultural: religia, legile, familia, istoria civilizației, tehnologia, arta... și totul cu intenția de a determina de ce deseori ne simțim atât de nefericiți și de frustrați trăind în societate. Opera descrie magistral experiența tragică a ceea ce poate ajunge să fie viața.

CRONOLOGIE

Viața și opera lui Freud

1856. Se naște la Freiberg (Moravia).

1860. Familia Freud se stabilește la Viena.

Istorie, gândire și cultură

1859. Charles Darwin publică *Originea speciilor.*

1867. Austria și Ungaria semnează *Compromisul* care dă naștere Imperiului Austro-Ungar.

1871. Se constituie al Doilea Reich (împărat este Wilhelm I, cancelar este Bismarck).

Viața și opera lui Freud	Istorie, gândire și cultură
1873. Intră la Facultatea de Medicină.	**1873.** Moare filosoful John Stuart Mill.
1881. Obține diploma de doctor.	**1881.** Se naște scriitorul vienez Stefan Zweig.
1885. Studiază la Paris cu Jean-Martin Charcot.	
1886. Se căsătorește cu Martha Bernays.	
1895. Freud și Breuer publică *Studii despre isterie*.	**1895.** Frații Lumiére proiectează primul film din istorie.
1896. Prima menționare a termenului „psihanaliză“	
	1898. Moare împărăteasa Elisabeta de Bavaria (Sissi), victimă a unui atentat la Geneva.
1900. Se publică *Interpretarea viselor*.	**1900.** Moare filosoful Friedrich Nietzsche.

Viața și opera lui Freud	Istorie, gândire și cultură
1905. Se publică *Trei eseuri privind teoria sexualității.*	**1905.** Albert Einstein publică teoria relativității speciale (restrânsă).
	1908. Înființarea Societății de Psihanaliză la Viena.
	1910. Înființarea Asociației Internaționale de Psihanaliză.
	1912. C.G. Jung și A. Adler părăsesc psihanaliza freudiană ca să-și înființeze propriile școli de psihanaliză.
	1914. Începe Primul Război Mondial.
	1918. Se încheie Primul Război Mondial.

Viața și opera lui Freud	**Istorie, gândire și cultură**
1921. Se publică *Psihologia colectivă și analiza eului.*	
	1924. André Breton face public *Primul Manifest Suprarealist*.
1927. Se publică *Viitorul unei iluzii.*	
	1929. Se prăbușește Bursa din Statele Unite.
1930. Se publică *Angoasă în civilizație*. Primește Premiul Goethe.	
	1937. Germania anexează Austria.
1938. Părăsește Viena și se stabilește la Londra.	
1939. Moare la Londra.	**1939.** Începe al Doilea Război Mondial.

INDICE DE NUME ȘI DE CONCEPTE

A

act ratat 132
Adler, Viktor 24
Afrodita 23
Allen, Woody 15
ambivalență afectivă 71
Angoasă în civilizație 35, 36, 38, 100, 106, 109, 111, 115, 118, 133
Anna O. *vezi* Pappenheim, Bertha
antisemitism 23–24, 26
Aristotel 27
Asociația Internațională de Psihanaliză 32
asociere liberă 12, 45–46, 50
autoanaliză 47, 48, 57, 64, 88
Autobiografie 56
autoerotic, act 89

B

Bernays, Martha 29, 30, 136
Bernays, Minna 30
Brentano, Franz 27
Breton, André 12, 138
Brücke, Ernst 27
Buonarroti, Michelangelo 118

C

Caravaggio, Michelangelo Merisi da 60
cenzură 65–66
Charcot, Jean-Martin 28, 42, 43, 136
Cinci conferințe despre psihanaliză 36
complex
    al Electrei 92–93
    al lui Oedip 48, 74, 89–97, 125
condensare onirică, proces 50
considerare a reprezentabilității 52
conștient 65–69
conținut
    latent 49–50
    manifest 49
Copernic, Nicolaus 59–62

D
Dalí, Salvador 12, 13
Darwin, Charles 59, 62, 63, 70
deplasare, proces de 50
determinism 54, 56
Dincolo de principiul plăcerii 36, 70
Discurs către membrii Asociației B'nai B'rith 110
Dostoievski, Fiodor 118
dualism antropologic 82

E
ego *vezi* eu
elaborare secundară 50
Elisabeta de Bavaria, împărăteasă a Austriei 19
entitate substanțială 79
Eros *vezi* pulsiune sexuală 70, 72, 78, 79, 100, 107
Es 11, 14, 69–73, 74, 76–80, 100
eu 14, 69, 72–77, 93
eu inconștient 50, 54, 66–68, 76, 112
eu și *Es* 74

F
falsificabilitate 125
Fliess, Wilhelm 47
Franz Joseph I, împărat al Austriei 19
Freud, Amalia *vezi* Nathansohn, Amalia
Freud, Anna 32
Freud, Ernst 33
Freud, Jakob 26
Freud, Martin 33
Freud, Sophie 33
freudo-marxism 126

H
hedonism 18, 101
Heine, Heinrich 34
Hipnoza 45–46
hipnoză (metodă terapeutică) 23, 42–44, 45, 52, 77, 116
Hitchcock, Alfred 13–14
Hitler, Adolf 24, 34
Hobbes, Thomas 106, 126
homosexualitate 94, 119
Hume, David 10

I
Id *vezi* Es
idealism 27
iluzie 113–114
incest 91, 93, 106, 132
inconștient 9–15, 49–50, 52–58, 62, 65–69, 112, 127
infrastructură 126
instinct 70, 82, 108
Interpretarea viselor 15, 36, 48–52, 65, 131, 136
Introducere în psihanaliză 36, 52, 57, 132

J
Jung, Carl Gustav 31, 80, 81, 92, 137

K
Kant, Immanuel 11
Kubrick, Stanley 14

L
Lacan, Jacques 127
lapsus 15, 132
liber-arbitru 54
libido 77, 79, 80–87, 95, 100
al eului (narcisist) 86
obiectiv 86

M
Marcuse, Herbert 126
Marx, Karl 11, 126
marxism 126
materialism 110
mecanisme de apărare 32, 67, 78
metapsihologie 53, 64
Micul Hans. Analiza fobiei unui băiețel de cinci ani 36
Moise al lui Michelangelo 118
Moise și monoteismul 35, 101
monism antropologic 82
Mozart, Wolfgang Amadeus 118
Musil, Robert 20

N
Narcis 59, 60
narcisism 58–62, 86–87, 96
primar 86
secundar 86
Nathansohn, Amalia 26
neurologie 28, 42–43
nevroză 30, 42, 44–45, 55, 57, 77, 84, 93 94, 99, 116
colectivă 21
infantilă colectivă 115
Nietzsche, Friedrich 11, 12, 136

O
O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci 118
O dificultate a psihanalizei 61

P
pansexualism 54
Pappenheim, Bertha 44
Pfister, Oskar 110
Platon 10, 78, 79
Plaut 106
pozitivism 27
preconștient 65–66, 69
principiul datoriei 14, 74, 93
principiul plăcerii 14, 71, 74, 100
principiul realității 14, 72, 74
Privat-Dozent 28, 31
Problema analizei la nemedici 7, 36, 133
psihanaliză 13, 15, 30, 31, 32, 41, 46, 52–62, 77–79, 80, 83, 99, 109, 110, 116–117, 125–127, 132, 133, 136, 137
Psihologia colectivă și analiza eului 100
Psihopatologia vieții cotidiene 36, 132
psihoză 77
Publius Terentius Africanul *vezi* Terențiu
pulsiune 54–57, 61, 69–71, 95–96, 104–106, 115, 118, 120, 124
de moarte (tanatică) 56, 70–71, 104, 124
erotică (sexuală) 70–71, 95–96, 104, 106, 120, 124

R

raționalism 97
refulare 21, 22, 61, 66, 93, 100, 115, 124
    sexuală 21, 22
regresie 115–117
Ricoeur, Paul 11
Rogers, Carl 126
Roosevelt, Franklin Delano 34
Rousseau, Jean-Jacques 126

S

Salpêtrière 42, 43
Schnitzler, Arthur 14
Schopenhauer, Arthur 56–57, 126
seducție pasivă, teorie 48
sentiment oceanic (sau religios) 111–113
sexualitate 21, 36, 45, 48, 55–59, 77–89, 104, 106, 120–126
    infantilă 45, 48, 55–57, 84, 86–89
simptome 68
Sisif 87
Societatea de Psihanaliză din Viena 31
Sofocle 89–90, 92, 93
Strauss, Johann 18
structuralism 126
Studii despre isterie 44–46
sublimare 80, 104, 118, 120–121
supraeu 14, 69, 73–76, 92, 93, 94, 100, 107–108, 115

T

Terențiu 58
Thanatos vezi pulsiune de moarte 70, 72, 100, 107
topică
    a doua topică 63, 53, 64–77
    prima topică 63, 64–73, 74, 131
Totem și tabu 36, 100, 106, 109, 132
traumă 66–68
travaliu oniric 50
Trei eseuri privind teoria sexualității 36, 70, 78

V

Venus (zeiță) *vezi* Afrodita
Vergiliu 51

Viitorul unei iluzii 37–38, 109, 111, 117, 138
Vinci, Leonardo da 118–119, 121

W

Weygandt, Wilhelm 58–59

Z

Zizek, Slavoj 13–14
Zweig, Stefan 13, 20–22

ÎN ACEASTĂ COLECȚIE

PLATON
Adevărul este în altă parte

NIETZSCHE
Supraomul și voința de putere

KANT
Revoluția copernicană în filosofie

ARISTOTEL
De la potență la act

DESCARTES
Un filosof dincolo de orice îndoială

VOLTAIRE
Ironia împotriva fanatismului

MARX
Din agora în piață

FREUD
Călătorie în adâncurile eului

SOCRATE
Maestrul filosofiei și al vieții

SF. AUGUSTIN
Doctorul Harului împotriva Răului

WITTGENSTEIN
Conștiința limitei

PITAGORA
Copilăria filosofiei

SCHOPENHAUER
Pesimismul devine filosofie

HEIDEGGER
Prăbușirea ființei

SPINOZA
Filosofia după metoda geometrică

ROUSSEAU
Și politica l-a făcut pe om (așa cum este)

FILOSOFIA ELENISTICĂ
Stoici, epicureici, cinici și sceptici

ARENDT
Faptul de a fi (politic) în lume

ÎN ACEASTĂ COLECȚIE

HEGEL
Ceea ce este real și rațional

HUME
Când știi că ești sceptic

SARTRE
Minunatul orgoliu de a fi liber

FILOSOFIA MEDIEVALĂ
De la Al-Farabi la Ockham

KIERKEGAARD
Primul existențialist

HOBBES
Autoritatea supremă a marelui Leviatan

SIMONE DE BEAUVOIR
De la sex la gen

FOUCAULT ȘI DERRIDA
Gândirea franceză contemporană

LEIBNIZ
În cea mai bună dintre lumile posibile

LOCKE
Mintea este „tabula rasa“

HERACLIT ȘI PARMENIDE
Unul și multiplul

MACHIAVELLI
Despre principi, tirani și alte animale politice

PASCAL
Omul este o trestie gânditoare

HABERMAS
Susținerea democrației

PLOTIN
Odiseea sufletului între eternitate și timp

RUSSELL
Cunoaștere și fericire

ERASMUS
Umanismul la răscruce

WEBER
Științele sociale și epoca modernă

DIDEROT
Spiritul Iluminismului francez

HUSSERL ȘI GADAMER
Fenomenologie și hermeneutică

BERGSON
Spectrul de necuprins al vieții

LEUCIP ȘI DEMOCRIT
Primii atomiști

DESCOPERĂ FILOSOFIA

FREUD

Călătorie în adâncurile eului

Sigmund Freud (1856–1939), considerat, alături de Nietzsche și de Marx, unul dintre *maeștrii suspiciunii*, nu a ezitat să aducă în discuție chestiuni filosofice care nu mai fuseseră formulate până atunci, cum ar fi „Ce înseamnă visele noastre?“, „Suntem într-adevăr ființe raționale care au reușit să își controleze instinctele?“, „Ce preț trebuie să plătim pentru a trăi în societate?“, „Poate ar trebui să renunțăm la așteptarea de a atinge fericirea?“

Dacă dorim să aflăm răspuns la aceste întrebări și la multe altele, trebuie să apelăm la Freud. În această carte este expusă gândirea părintelui psihanalizei, încercând să punem în evidență tocmai acele idei pe care marea tradiție filosofică occidentală și-a propus să le treacă sub tăcere.

Manuel Cruz (profesor universitar de filosofie)

voxa audiobooks

Tradiție din 1989
www.litera.ro
ISBN 978-606-33-4935-5
9 786063 349355